

**UCHWAŁA NR XVI/88/2015
RADY GMINY WAŁCZ**

z dnia 29 grudnia 2015 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki na zabytkami Gminy Wałcz na lata 2016-2020”.

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2013 r., poz. 594 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 1, 3, 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r., poz. 1446), Rada Gminy Wałcz uchwala co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz na lata 2016–2020”, zaopiniowany pozytywnie przez Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Wałcz

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego.

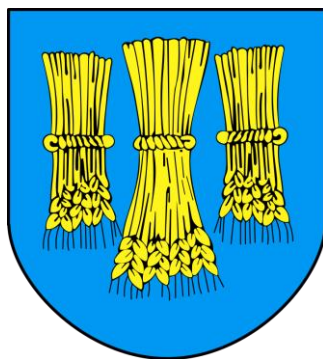
Przewodniczący Rady Gminy

Agnieszka Cybulska

G M I N A

WAŁCZ

WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIE

GMINNY PROGRAM OPIEKI

NAD ZABYTKAMI

na lata 2016 - 2020

SZCZECIN 2015

Waldemar Grzegorz W I T E K
Pracownia Dokumentacji Konserwatorskiej
70-376 Szczecin, ul. 5 Lipca 19/3
tel. (91) 48-42-437, kom. 502-304-462
e-mail: witek.verbum@wp.pl
NIP 852-107-33-07 REGON 812057603

G M I N A WAŁCZ

WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIE

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI

na lata 2016 - 2020

Autor opracowania:

VERBUM

mgr Waldemar Witek

konsultacja

mgr Maria Witek

SZCZECIN 2015

Opracowanie na prawach rękopisu. Prawa autorskie zastrzeżone.

SPIS TREŚCI

Wstęp	s. 4
1. Podstawa prawna i cele opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami	s. 5
2. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce	s. 6
3. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego Gminy Wałcz	s. 13
4. Charakterystyka krajobrazu i dziedzictwa kulturowego Gminy Wałcz	s. 36
5. Ochrona krajobrazu i dziedzictwa kulturowego Gminy Wałcz	s. 48
6. Polityka w zakresie opieki i ochrony nad zabytkami w świetle działań Gminy Wałcz	s. 51
7. Ocena stanu zachowania i funkcjonowania dziedzictwa kulturowego Gminy Wałcz	s. 60
8. Cele i zadania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz	s. 64
9. Instrumentarium realizacji Programu Opieki nad Zabytkami	s. 74
10. Kryteria oceny realizacji gminnego Programu Opieki nad Zabytkami	s. 75
11. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	s. 77
Załączniki	s. 82

WSTĘP

Podstawowym zadaniem gminnych programów opieki nad zabytkami jest określenie kierunków działań i zadań służących poprawie kondycji dziedzictwa kulturowego - zarówno stanu zachowania zabytków, jak i udziału zabytków w kształtowaniu rozwoju i wizerunku gminy.

Programy opieki nad zabytkami służyć mogą rozwojowi gminy poprzez określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystanie zabytków dla potrzeb społecznych, gospodarczych i edukacyjnych.

Głównym celem sformułowania dokumentu jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego gminy wiejskiej Wałcz poprzez określenie podstawowych uwarunkowań oraz rozwiązań, które temu służą.

Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego może w istotny sposób przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia jej mieszkańców.

Dokument pn. **Program Opieki nad Zabytkami gminy Wałcz na lata 2016 - 2020** opracowano w oparciu o odpowiednie przepisy, akty prawa miejscowego przyjęte przez Radę Gminy w Wałczu, krajowe, wojewódzkie i powiatowe dokumenty typu strategicznego, materiały i dokumentacje z zasobu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie oraz wiedzę i doświadczenie autorów.

Na wstępie opracowania przedstawiono informację nt. aktów prawa polskiego oraz europejskiego ustanawiających i regulujących zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków. Odrębną część poświęcono charakterystyce krajobrazu i dziedzictwa kulturowego gminy, które są przedmiotem Programu Opieki.

Gminna polityka w zakresie opieki nad zabytkami powinna być spójna ze strategiami rozwoju województwa i powiatu. Z tego względu omówiono (w zarysie) strategiczne dokumenty wojewódzkie, powiatowe i gminne, zwracając uwagę na założenia programowe dotyczące ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym oraz jego rewitalizacji i rewaloryzacji, służące procesom rozwojowym. Szczególnie istotnym dokumentem w tym zakresie jest Program Opieki nad zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2013-2017.

1. PODSTAWA PRAWNA I CELE OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Przygotowanie i realizacja programu opieki nad zabytkami, będącego istotnym instrumentem opieki nad zabytkami i ochrony zabytków, należy do ustawowych obowiązków samorządu gminnego, nałożonych ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o opiece nad zabytkami i ochronie zabytków (art. 84 - 87, Dz. U. z 2003 r. Nr 162 poz. 1568 z późn. zm.), w której określono tryb sporządzenia oraz cele gminnego programu opieki nad zabytkami.

- Gminny program sporządza **Wójt**/Burmistrz/Prezydent Gminy.
- Gminny program opieki nad zabytkami sporządza się na okres 4 lat.
- Programy gminne przyjmowane są uchwałą **Rady Gminy**/Rady Miasta.
- Przed uchwaleniem Program przedstawia się Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków do zaopiniowania.
- Burmistrz/**Wójt** obowiązany jest do sporządzania, co 2 lata sprawozdania z realizacji Programu.
- Uchwalony program podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego.

• **Cele gminnego programu opieki nad zabytkami** zdefiniowano w art. 87 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w której stwierdza się, że programy opieki mają na celu w szczególności:

- **włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych (wojewódzkich, powiatowych, gminnych) wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;**
- **uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;**
- **zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania;**
- **wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;**
- **podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych;**
- **wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;**
- **określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem zabytków;**
- **podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.**

Podsumowując - podstawowym celem sporządzania i realizacji gminnych programów opieki nad zabytkami jest utrzymanie walorów krajobrazu kulturowego i zabytków na terenie władania samorządu, poprzez różnorodne działania służące utrzymaniu i poprawie stanu materialnej substancji zabytków, ich zagospodarowaniu w sposób odpowiadający wartościom zabytkowym oraz działania zmierzające do podniesienia wiedzy o zabytkach i świadomości potrzeby utrzymania dziedzictwa kulturowego.

2. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek Państwa i każdego obywatela (art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP).

Podstawowym aktem prawa regulującym ochronę i opiekę nad zabytkami jest **ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz.U. 2003 r. Nr 162, poz. 1568; z późniejszymi zmianami (tekst jednolity z 2014 r.) wraz z aktami wykonawczymi¹, w której określono przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi.

Przedmiotem ochrony i opieki jest z a b y t e k, którego definicja według art. 3 w/w ustawy brzmi:

- *nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły*, będące dziełem człowieka lub związana z jego działalnością i stanowiąca świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, którego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- *zabytek nieruchomy* – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, posiadających cechy j.w.;

1

1. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. u. z 2005 r. Nr 112 poz. 940)
2. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 28 stycznia 2005 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury (Dz.U. z 2005 r. Nr 24 poz. 200)
3. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2004 r. Nr 212 poz. 2153)
4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych (Dz.U. Nr 165, poz. 987)
5. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2004 r. Nr 124 poz. 1305)
6. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. z 2004 r. Nr 124 poz. 1302)
7. Rozporządzenie ministra Kultury z dnia 19 kwietnia 2004 r. w sprawie wywozu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków za granicę (Dz.U. z 2004 r. Nr 84 poz. 798)
8. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U. z 2004 r. Nr 75 poz. 706)
9. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. z 2004 r. Nr 71 poz. 650)
10. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. z 2004 r. Nr 30 poz. 259)
11. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z (lipca) 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich (...), badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych (Dz.U. Nr 165, poz. 987)
12. Rozporządzenie MKiDN z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. Nr 113 poz. 661)

- *zabytek ruchomy* – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, posiadających cechy j.w.;
- *zabytek archeologiczny* - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- *historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny* - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- *historyczny zespół budowlany* – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- *krajobraz kulturowy* - przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
- *otoczenie zabytku* - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Przedmiot ochrony doprecyzowany został w art. 6 ust. 1 ustawy, który wskazuje że opiece i ochronie podlegają bez względu na stan zachowania:

- zabytki nieruchome będące, w szczególności:
  - krajobrazami kulturowymi,
  - układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
  - dziełami architektury i budownictwa,
  - dziełami budownictwa obronnego,
  - obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
  - cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
  - miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki ruchome będące, w szczególności:
  - dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
  - kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
  - numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami
  - wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
  - materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r. Nr 106, poz. 668, z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 oraz z 2002 r. Nr 113, poz. 984),

- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
  - pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
  - cmentarzyskami,
  - kurhanami,
  - reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań.

Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Ochronie mogą podlegać także zabytki niematerialne - nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są (art. 7 ustawy)²:

- 1) wpis do rejestru zabytków³;
- 2) uznanie za pomnik historii⁴;
- 3) utworzenie parku kulturowego⁵;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego⁶.

Wpis do rejestru zabytków należy do kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków (decyzje o wpisie podejmowana są z urzędu lub na wniosek posiadacza zabytku).

Art. 15 „ustawy 2003”:

Ust.1 - określa, iż Prezydent RP, na wniosek ministra właściwego ds. kultury (...), w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru (...).

---

² ustawa z dn. 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Niniejsza ustawa zmienia się następujące ustawy: ustawę z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji, ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. – prawo budowlane, ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

³ Rejestr zabytków prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków.

⁴ art. 15 ustawy *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* - na mocy rozporządzenia Prezydenta RP.

⁵ art. 17 ustawy *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* - Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

⁶ Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (...)

Ust.2 - precyzuje, iż wniosek może zostać złożony po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków.

Ust. 3 - przewiduje możliwość cofnięcia uznania za pomnik historii, w trybie przewidzianym dla jego uznania.

Ust. 4 - przewiduje możliwość przedstawienia Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosku o wpis Pomnika Historii na „Listę dziedzictwa światowego” w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, przyjętej w Paryżu w dniu 16.11.1972 r. (Dz. U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190 i 191).

W kompetencjach samorządu gminy jest stanowienie prawnej ochrony poprzez utworzenie parku kulturowego oraz sporządzanie miejscowych planów zagospodarowania z odpowiednimi zapisami dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego (obowiązek wynikający też z ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z późniejszymi zmianami).

Zgodnie z nowelizacją (z 18 marca 2010 r.) ustawy o opiece nad zabytkami art. 3 mówi: ”W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków”.

Zasady ochrony zabytku określa art. 4 „ustawy 2003”

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków poprzez odpowiednie zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę⁷,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie działań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkami sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza wg art. 5 polega, w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla

---

⁷ Zgodnie z nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami 18 marca 2010 r.: nie skreśla się z rejestru zabytku wywiezionego zgodnie z przepisami Ustawy...

historii i kultury.

Według art. 18 ust. 1 (po nowelizacji ustawy o opiece nad zabytkami... z dnia 18 marca 2010 r.) ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się:

- przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw,
- planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej,
- analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego
- albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy,
- decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W dokumentach strategicznych i planistycznych, województwa, powiatu, gminy:

- uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami⁸,
- ustala przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami,
- określa rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków,
- zapewnia ochronę zabytków przy realizacji inwestycji,
- ustala rozwiązania mające na celu przywracanie zabytków do jak najlepszego stanu.

Art. 19.1. „ustawy 2003”

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w m.p.z.p. uwzględnia się w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia;
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- parków kulturowych;

oraz ochronę wynikającą z:

- ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy, nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Po ust. 1 dodano ustęp 1a (nowelizacja ustawy o ochronie ... z 18 marca 2010 r.)

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy (...) uwzględnia się w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia

---

⁸ Krajowy Program (...) nie został dotychczas opracowany

- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami należy do zadań własnych gminy. Art. 7 ust. 1 pkt. 9 ustawy określa zadania własne gminy: „*zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy*”. W szczególności zadania własne obejmują zagadnienia:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej,
- gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego,
- wodociągów i zaopatrzenia w wodę, kanalizacji, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych, utrzymania czystości i porządku oraz urządzeń sanitarnych, wysypisk i unieszkodliwiania odpadów komunalnych, zaopatrzenia w energię elektryczną i ciepłą oraz gaz,
- gminnego budownictwa mieszkaniowego,
- **kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,**
- kultury fizycznej i turystyki, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych,
- targowisk i hal targowych,
- **zieleni gminnej i zadrzewień,**
- **cmentarzy gminnych,**
- utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych,
- **promocji gminy.**

Nie bez powodu wymieniono wyżej wszystkie zadania gminy. Kolejne z nich mogą, bowiem być związane bezpośrednio lub pośrednio z dziedzictwem kulturowym. W gminnych planach bowiem nie sposób pominąć zabytków w sprawach dot. budownictwa mieszkaniowego (np. pierzeje z kamienicami o wartościach zabytkowych), przy rozwiązywaniu problemów dotyczących utrzymania dróg i mostów oraz organizacji ruchu czy też zieleni gminnej i zadrzewień (obsadzenia traktów, zieleni cmentarzy) lub promocji gminy.

Uregulowania prawne dotyczące zabytków znajdują się także w:

- ✓ ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.) z aktami wykonawczymi;
- ✓ ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (tekst jednolity Dz. U. z 2006 r. Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.);
- ✓ ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz. U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150) z aktami wykonawczymi, z której wynika obowiązek wykonania opracowania ekofizjograficznego do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (art. 72 ust. 4 i 5) z uwzględnieniem walorów zabytkowych;
- ✓ ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. Nr 92, poz.

880), uwzględnia się w niej ochronę krajobrazów (zachowanie cech charakterystycznych danego krajobrazu), a wśród walorów chronionych wymienia wartości kulturowe. Jedną z form ochrony wg tejże ustawy są parki krajobrazowe - obszary chronione ze względu na wartości przyrodnicze, ale także walory historyczne i kulturowe;

- ✓ ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz. U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603 z późn. zm.);
- ✓ ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz. U. z 2001 Nr 13, poz. 123);
- ✓ ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2003 r. Nr 96, poz. 873 z późn. zm.);
- ✓ ustawie z 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, na mocy, której ochrona „obszarów o krajobrazie mającym znaczenie historyczne, kulturowe lub archeologiczne, zabytków i krajobrazu kulturowego, objęte istniejącą dokumentacją, w szczególności rejestrem lub ewidencją zabytków” otrzymuje dodatkowe umocowanie prawne.

Szczególnej uwagi – ze strony jednostek samorządu terytorialnego, stanowiących prawo miejscowe (np. przez miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego) wymaga:

- ✓ **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 roku o zmianie niektórych ustaw, w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.**

Zmiany dotyczą następujących ustaw:

- Kodeks wykroczeń;
- Ustawa o drogach publicznych;
- Ustawa o podatkach i opłatach lokalowych;
- Ustawa - prawo budowlane;
- Ustawa - prawo ochrony środowiska;
- Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym;
- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- Ustawa o ochronie przyrody;
- Ustawa o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz ocenach oddziaływania na środowisko.

Odnosnie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zmiany odnoszą się m.in. do:

- określenia pojęcia „krajobraz kulturowy”
- zasad tworzenia parków kulturowych
- zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic, urządzeń reklamowych
- wniosków i rekomendacji audytów krajobrazowych
- umieszczaniu na zabytku urządzeń technicznych

3. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY WAŁCZ

3.1. OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W USTALENIACH MIĘDZYNARODOWYCH

Najistotniejsze dla dziedzictwa kulturowego ustalenia międzynarodowe, przyjęte przez Polskę to:

- **Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r. przyjęta na sesji w Paryżu**
(Dz.U. z 1976 r. nr 32, poz. 190, załącznik)

Konwencja zobowiązuje do: ustanowienia „skutecznego systemu ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego o wyjątkowym znaczeniu dla całej ludzkości, zorganizowanego w sposób stały i zgodny z metodami współczesnej nauki”; uprawiania polityki zmierzającej do wyznaczenia dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączenia ochrony tego dziedzictwa do programów planowania ogólnego; podejmowania środków prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych w celu identyfikacji, ochrony, konserwacji, waloryzacji i reanimacji tego dziedzictwa.

- **Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) – 16 stycznia 1992 r. - La Valetta**
(Dz.U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564)

Konwencja dotycząca dziedzictwa archeologicznego, które stanowi źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zobowiązuje do wprowadzenia systemu prawnej ochrony dziedzictwa archeologicznego, zapewniającego prowadzenie ewidencji archeologicznego dziedzictwa, łączenia potrzeb archeologii z wymaganiami planów zagospodarowania, zapewnienia finansowego wsparcia dla badań archeologicznych od władz państwowych, regionalnych i gminnych.

- **Europejska konwencja krajobrazowa – 22 października 2000 r. – Florencja**
(Dz.U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98)

Konwencja zobowiązuje do: ustanowienia i wdrożenia polityki w zakresie krajobrazu (który przyczynia się do tworzenia kultur lokalnych i jest podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego) ukierunkowanej na ochronę, gospodarkę i planowanie krajobrazu. W konwencji tej zwrócono uwagę na współpracę transgraniczną (na szczeblu regionalnym i lokalnym) służącą przygotowaniu i wdrażaniu wspólnych programów dotyczących krajobrazu (krajobrazy transgraniczne). Ustanowiono Nagrodę Krajobrazową Rady Europy - wyróżnienie przyznawane organom lokalnym i regionalnym, które wykażą się skutecznymi i znaczącymi osiągnięciami w dziedzinie ochrony, gospodarki lub planowania krajobrazu.

➤ **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r.**

(Dz.U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585).

Celami konwencji są m.in.: ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego; tworzenie takich warunków dla kultur, by mogły się w pełni rozwijać i swobodnie na siebie oddziaływać w sposób przynoszący im wzajemne korzyści; promowanie poszanowania różnorodności form wyrazu kulturowego i uświadamianie jej wartości na płaszczyźnie lokalnej, krajowej i międzynarodowej; potwierdzenie znaczenia związku między kulturą i rozwojem dla wszystkich krajów. Za zasady uznano: komplementarność ekonomicznych i kulturowych aspektów rozwoju - z uwagi na fakt, że kultura jest jedną z głównych sił napędowych rozwoju, kulturowe aspekty rozwoju są równie istotne jak jego aspekty ekonomiczne. Ochrona, promowanie i zachowanie różnorodności kulturowej są podstawowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń.

➤ **Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Europy – INSPIRE**
(*Infrastructure for Spatial Information In Europe*)

W ustawie o infrastrukturze informacji przestrzennej z dnia 4 marca 2010 r., która weszła w życie 7 czerwca 2010 r. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego został zdefiniowany (art. 3, pkt. 7c) jako organ wiodący i współodpowiedzialny, wraz z Ministrem Środowiska, w zakresie tematu danych przestrzennych w części dotyczącej zabytków nieruchomych w rozumieniu ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa stanowi przeniesienie na grunt legislacyjny Polski zapisów dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady Europy – INSPIRE.

Założeniem dyrektywy jest opracowanie baz danych GIS oraz udostępnienie tych danych za pomocą usług sieciowych (serwisów internetowych) w celu upowszechnienia, oraz darmowego dostępu, danych stanowiących rejestr publiczny (wraz ze zdefiniowaniem ograniczeń dostępu do tych danych, jeśli wymaga tego interes Państwa). Założenia dyrektywy określają sposób w jaki dane te będą organizowane - ze szczególnym naciskiem na brak powielania kompetencji poszczególnych jednostek administracji publicznej w zakresie pozyskiwania tych danych, a w efekcie optymalizacji wydatków ponoszonych przez podatnika na tworzenie zbiorów cyfrowych odzwierciedlających stan rejestrów publicznych.

➤ **Znak Europejskiego Dziedzictwa**

(decyzja Parlamentu Europejskiego i RE nr 1194/2011 z dnia 16 listopada 2011 r., ustanawiająca działania Unii Europejskiej na rzecz ZDE)

Unia Europejska (UE) ustanawia Znak Dziedzictwa Europejskiego przyznawany znajdującym się na terytorium Unii obiektom odgrywającym istotną rolę w historii, kulturze oraz w budowaniu Unii. Jego zadaniem jest zwrócenie uwagi na **wspólne dziedzictwo kulturowe** w celu wzmocnienia poczucia przynależności do Unii wśród obywateli oraz wzmocnienia dialogu między kulturami. Ponadto, w szczególności przez turystykę kulturalną, dziedzictwo

odgrywa ważną rolę w rozwoju gospodarczym regionów europejskich, które skorzystałyby z nadania mu odpowiedniej rangi.

Nacisk został położony na **europejską wartość symboliczną** obiektów i ich **wymiar pedagogiczny** ; odróżnia znak dziedzictwa europejskiego od inicjatyw w zakresie dziedzictwa realizowanych przez UNESCO i Radę Europy.

Kryteria przyznawania

Do przyznania znaku kwalifikują się zabytki, miejsca naturalne, obiekty podwodne, archeologiczne, przemysłowe lub miejskie, krajobrazy kulturowe, miejsca pamięci, dobra i obiekty kultury i dziedzictwo niematerialne związane z danym miejscem, w tym dziedzictwo współczesne.

Wspólne wnioski mogą być składane dla **obiektów międzynarodowych** usytuowanych w kilku państwach członkowskich, które łączy jeden konkretny temat, jak również dla **krajowych obiektów tematycznych** obejmujących kilka obiektów usytuowanych w tym samym państwie członkowskim, które łączy taki sam temat.

Obiekty kandydujące do znaku muszą wykazać, że spełniają co najmniej jedno z następujących kryteriów:

- **charakter ponadnarodowy lub paneuropejski** , przy czym muszą też pokazać, w jaki sposób ich wpływ i atrakcyjność wykraczają poza granice kraju,
- ważne miejsce i rola w **historii integracji europejskiej** oraz związek z wydarzeniami, osobami i ruchami kluczowymi dla Europy,
- ważne miejsce i rola w **rozwijaniu i promowaniu wspólnych wartości** , na których opiera się UE.

Ponadto kandydaci muszą **przedstawić projekt** , w którym zobowiązują się do podnoszenia świadomości obywateli w zakresie europejskiego wymiaru obiektu oraz do organizowania działalności edukacyjnej, promowania wielojęzyczności, uczestniczenia w działalności sieci obiektów, którym przyznano znak i promowania obiektu w skali europejskiej.

Należy również przedstawić **plan prac** i wykazać, w jaki sposób kandydaci będą spełniać pewne określone warunki, takich jak zarządzanie obiektem w racjonalny sposób, zapewnienie jego ochrony oraz udostępnienie go jak największej liczbie osób.

Procedura selekcji

Wstępny wybór obiektów jest dokonywany przez państwa członkowskie⁹, które mogą wybrać co dwa lata jeden do dwóch obiektów. Lista ta jest następnie przekazywana **europejskiemu panelowi niezależnych ekspertów** , który wybiera maksymalnie jeden obiekt na kraj. Na podstawie zaleceń panelu ekspertów Komisja wyznacza obiekty, którym zostaje przyznany znak.

Obiekty będą **regularnie monitorowane** w celu sprawdzenia, czy nadal spełniają powyższe kryteria i czy przestrzegają swoich projektów i planów prac. W przeciwnym przypadku panel ekspertów proponuje dostosowania we współpracy

---

⁹ W Polsce organem odpowiedzialnym za kontakty z Komisją Europejską w zakresie ZDE jest Departament Współpracy z Zagranicą MKiDN.

z danym państwem członkowskim. W przypadku niezastosowania odpowiednich środków **Komisja może odebrać znak.**

Kontekst

Będący obecnie formalną inicjatywą UE Znak Dziedzictwa Europejskiego został wprowadzony początkowo w 2006 r. jako inicjatywa międzyrządowa, w której wzięło udział osiemnaście państw członkowskich.

3.2. STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

➤ Strategia Rozwoju Kraju do 2020 („SRK”) (uchwała RM z 25 marca 2012 r.)

W dokumencie tym, pomimo zrozumiałego znacznego stopnia uogólnienia, środowisko kulturowe (jego ochrona i właściwe użytkowanie) znajduje miejsce zarówno w uwarunkowaniach i przesłankach rozwoju kraju, jak i przy określaniu priorytetów. Podkreślono, że „walory środowiska naturalnego w połączeniu ze znacznym potencjałem kulturowym oraz korzystnym położeniem w centrum kontynentu, na skrzyżowaniu ważnych dróg europejskich, czynią z naszego kraju atrakcyjne miejsce do zwiedzania i wypoczynku. Dla wielu słabiej uprzemysłowionych, atrakcyjnych środowiskowo regionów Polski, turystyka stanowi podstawową szansę rozwoju.”

Także w zadaniach służących realizacji innych priorytetów wskazuje się na zabytki, jako potencjał i jednocześnie dobro wymagające nakładów na właściwe jego utrzymanie.

➤ Narodowa Strategia Rozwoju Kultury („NSRK”) na lata 2004-2013 z Uzupełnieniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020

(przyjęta przez RM w 2005 r.)

Ochrona i rewaloryzacja zabytków została uznana za jeden z podstawowych celów strategicznych, a za cele cząstkowe uznano m.in.:

- kompleksową rewaloryzację zabytków i ich adaptację na funkcje kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne;
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych produktów turystycznych;
- podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

W uzupełnieniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 wprowadzono programy wdrożeniowe jako system realizacyjny „NSRK”, powiązane z finansowaniem działalności kulturalnej ze środkami znajdującymi się w dyspozycji Ministra Kultury w tym m.in. poprzez program „Dziedzictwo kulturowe”. Program realizowany jest w ramach dwóch komplementarnych priorytetów:

1. rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych

2. rozwój kolekcji muzealnych.

Celem programu jest intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków oraz rozwój kolekcji muzealnych, gdzie celami cząstkowymi są:

- a) poprawa stanu zachowania zabytków;
- b) zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym dziedzictwa archeologicznego);
- c) kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne;
- d) zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych;
- e) poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji;
- f) zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowej i konfliktu zbrojnego.

Główne priorytety i działania:

Priorytet I

Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

Działanie 1.1. Wzmocnienie ośrodków dokumentacji zabytków oraz budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków.

Zostaną zaproponowane zmiany instytucjonalne, prawne i funkcjonalne w sferze dokumentacji i ochrony zabytków oraz procesu oferowania zabytków na rynku.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne.

W ramach działania realizowane będą projekty rewaloryzacji zabytków i ich adaptacji na cele społeczne. Projekty muszą posiadać znaczący wpływ ekonomiczny na rozwój regionalny, w tym zwiększać ilość miejsc pracy.

Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości przez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

Realizacja działania odbywać się będzie poprzez programowanie i wdrażanie kompleksowych programów dotyczących markowych produktów turystyki kulturowej w Polsce w latach 2004-2020. Działanie obejmuje pięć miast mających największą szansę na europejskim rynku turystyki kulturowej: Warszawę, Kraków, Gdańsk, Poznań i Wrocław.

Priorytet II

Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego.

Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

W ramach działania przewiduje się zrealizowanie zadań mających na celu:

- podniesienie wykształcenia kadr,

- podniesienie zainteresowania społeczeństwa problematyką ochrony zabytków,
- powołanie zespołu naukowego ds. badań nad wpływem rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego na rozwój społeczno-ekonomiczny regionów, w tym szczególnie turystyki. Ponadto planuje się promowanie zachowania dziedzictwa kulturowego wsi poprzez aktywizację społeczności wiejskich, a także ochronę i popularyzację kultury ludowej.

W dokumentach strategicznych i planistycznych, województwa, powiatu, gminy uwzględnia się:

➤ **Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami („KPOnZ”) na lata 2014-2017**

(przyjęty uchwałą Nr 125 Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2014 r.)

Program realizują państwowe instytucje kultury: Narodowy Instytut Dziedzictwa, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów oraz Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku. Realizację programu i nadzór sprawuje Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Łączne nakłady na realizację Programu wyniosą 26 668 205 zł w okresie 4 lat; w tym 26 037 205 zł z budżetu państwa, 6000 zł z budżetów jednostek samorządu terytorialnego i 625 000 zł z innych źródeł „KPOnZ” zawiera m.in.: informacje o systemie ochrony zabytków w Polsce (inaczej podstawy prawne, organy ochrony zabytków – zadania i kompetencje); odnosi się także do roli samorządów wszystkich szczebli (programy opieki: wojewódzkie, powiatowe i gminne)¹⁰.

Dziedzictwo kulturowe traktowane jest jako „potencjał rozwoju społecznego”, a „wielkość zasobu zabytków umożliwia budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości”. Podkreślono konieczność ułatwienia dostępu do dziedzictwa kulturowego i znaczenie partycypacji społecznej.

Jak wszystkie tego rodzaju strategię „KPOnZ” (...) zawiera analizę SWOT. Jako **„mocne strony”** wymieniono m.in.: zróżnicowany zasób dziedzictwa kulturowego, znaczne środki finansowe (w tym unijne) zaangażowane w działania na rzecz poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, wzrost roli samorządów terytorialnych.

„Słabe strony” to m.in: doraźność planowania przestrzennego na poziomie gmin – plany tworzone dla wybranych terenów (zwłaszcza inwestycyjnych); niewystarczające wykorzystanie studiów wartości kulturowych jako podstawy polityki konserwatorskiej WKZ; brak spójności ochrony zabytków z ochroną przyrody.

„Szanse” m.in: rosnąca wiedza i świadomość władz lokalnych, uporządkowanie gospodarki planistycznej zgodnie z założeniami „KPZK 2030”; poprawa skuteczności egzekucji prawa, poprawa edukacji w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym.

„Zagrożenia” m.in.: niewystarczająca promocja działań na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków; presja inwestycyjna na tereny o walorach kulturowych i przyrodniczo-kulturowych.

---

¹⁰ Tym samym te same ustawowe podstawy prawne mają zastosowanie zarówno w Krajowym Programie Ochrony i Opieki nad zabytkami jak i w znacznej mierze w gminnych.

„KPOnZ” zawiera kierunki rozwoju – cele, kierunki działania i zadania. Cel główny to ”terytorializacja” ;

Krajowy program ma kształtować politykę władz państwowych w sferze władczej – realizacji konstytucyjnych i ustawowych obowiązków ochrony dziedzictwa, a także stymulować wsparcie działań właścicieli i dysponentów obszarów i obiektów zabytkowych w ich działaniach opieki nad dziedzictwem.

Zróżnicowane nasycenie obszaru kraju obszarami i obiektami zabytkowymi wynika z wielowiekowych uwarunkowań historycznych, jest efektem aktywności społecznej w wielu sferach – ekonomicznej, kulturowej, religijnej itp.

Stąd też działania założone do realizacji w projekcie „KPOnZ” obejmą terytorium całego kraju, z nasileniem zróżnicowanym w zależności od nasycenia regionów obszarami i obiektami zabytkowymi, w pełni przy tym respektując opisane wyżej uwarunkowania historyczne.

Wśród celów szczegółowych zwrócono uwagę na konieczność porządkowania rejestru zabytków nieruchomości (A i C). „Prowadzone obecnie rozpoznanie zasobów rejestru zabytków nieruchomości uzasadnia podjęcie prac porządkujących polegających na skreśleniu z rejestru obiektów fizycznie nieistniejących, a także skreśleniu z rejestru obiektów, które utraciły wartości artystyczne, historyczne lub naukowe leżące u podstaw wcześniejszego wpisu do rejestru.

Wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomości.

W „KPOnZ” wskazuje się na konieczność:

- „podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków”
- „wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną”
- „merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków”
- „wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych”

➤ **Ochrona Dziedzictwa Niematerialnego**

16.08.2011 r. w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Polska ratyfikowała Konwencję 22.10.2010 r.

Jest ona jedynym aktem prawa międzynarodowego na jakim można oprzeć budowę systemu ochrony dziedzictwa niematerialnego w naszym kraju. Celem Konwencji jest objęcie ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek rozumianego wg UNESCO jako: „praktyki, wyobrażenie, przekazy, wiedza i umiejętności jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową, które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego”.

Dziedzictwo niematerialne poprzez stałe odtwarzanie jest przekazywane z pokolenia na pokolenie, przyczyniając się do wzrostu poczucia własnej tożsamości oraz poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dlatego

utrwalenie i przekazanie przyszłym pokoleniom dorobku naszych kultur jest priorytetem Konwencji.

3.3. POLITYKA W ZAKRESIE OPIEKI I OCHRONY NAD ZABYTKAMI W DOKUMENTACH SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

➤ Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020 („SRWZ 2020”)

Przyjęta przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego uchwałą Nr XXVI/303/05 z dnia 19 grudnia 2005 r.

W „SRWZ 2020”, w diagnozie stanu województwa przedstawiono charakterystykę krajobrazu kulturowego ze wskazaniem najcenniejszych zespołów zabytków oraz identyfikację kluczowych problemów, do których zaliczono:

- zły stan zabytków,
- zbyt małe nakłady na rewitalizację i renowację zasobów środowiska kulturowego,
- słabo rozwinięte produkty turystyczne związane z wykorzystaniem zasobów środowiska kulturowego,
- problemy rozwojowe na obszarach założeń staromiejskich,
- brak środków i mechanizmów wsparcia rewitalizacji starej zabudowy mieszkaniowej, zabudowy przemysłowej i powojennej.

Charakteryzując w „SRWZ 2020” stan i możliwości rozwoju turystyki stwierdzono duże potencjalne możliwości turystyki, której sprzyjają m.in. zabytki architektury i obiekty świadczące o bogatym dziedzictwie kulturowym regionu. Jednak w analizie SWOT zwrócono uwagę na niski poziom mechanizmów wsparcia rozwoju kultury i dziedzictwa kulturowego, małe wydatki jednostek samorządu terytorialnego na ochronę dziedzictwa kulturowego, słabo rozwinięte produkty turystyczne związane z wykorzystaniem zasobów środowiska naturalnego i kulturowego.

Wśród sześciu zdefiniowanych w „SRWZ 2020” celów strategicznych problematyka ochrony zabytków i opieki nad zabytkami została wskazana w:

- ✓ celu nr 1: Wzrost innowacyjności i efektywności gospodarowania (w zadaniu – rozwój i promocja produktów turystycznych),
- ✓ celu nr 3: Zwiększenie przestrzennej konkurencyjności regionu (w zadaniu – Rozwój małych miast, rewitalizacja i rozwój obszarów wiejskich),
- ✓ celu nr 4: Zachowanie i ochrona wartości przyrodniczych, racjonalna gospodarka rolna (w zadaniu nr 4 - Rewitalizacja obszarów zurbanizowanych)
- ✓ celu nr 6: Wzrost tożsamości i spójności społecznej regionu (w działaniu – Wzmacnianie tożsamości społeczności lokalnej i Wspieranie działań aktywizujących rynek pracy).

W dokumencie uzupełniającym SRWZ p.t. **„Priorytety Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego”** wysoko oceniono rozwój kulturalny i znaczenie sztuki w kondycji społeczności lokalnej oraz znaczenie dziedzictwa historycznego w budowie tożsamości społecznej. Także w priorytecie dotyczącym

kształtowania i utrzymania ładu przestrzennego wspomniano o zachowaniu wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego. Problematyka została rozwinięta w celach operacyjnych:

- ✓ Przeciwdziałanie degradacji przestrzeni przez nieskoordynowaną działalność inwestycyjną – priorytet 3:
- ✓ Ochrona krajobrazu naturalnego i kulturowego oraz priorytet nr 5:
- ✓ Dbalność o utrzymanie historycznego kształtu wartościowych zespołów urbanistycznych i architektonicznych.

Podobnie w celu operacyjnym „Racjonalizacja wykorzystania przestrzeni zagospodarowanej i przekształconej” jako pierwszy znalazł się priorytet: Rewaloryzacja i rewitalizacja centrów miejskich. W celu operacyjnym „Integracja społeczności regionu” jako priorytet nr 2 zapisano Badanie i dokumentowanie historii oraz teraźniejszości regionu.

➤ **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego („PZPWZ 2010”)**

Uchwałą Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego (Nr XLV, z dnia 19 października 2010 r.) przyjęty projekt zmiany Planu (obowiązujący dotąd dokument z 2002 r. został uchylony).

Jest to opracowanie o charakterze regionalnym, stanowi integralny element szeroko pojętego planowania strategicznego w zakresie przestrzennej koordynacji działań; formułuje cele gospodarowania przestrzenią województwa i zasady jej kształtowania oraz określa kierunki polityki przestrzennej w długiej perspektywie.

Strategicznym celem zagospodarowania przestrzennego województwa jest zrównoważony rozwój służący integracji przestrzeni regionalnej z przestrzenią europejską i krajową; spójności wewnętrznej województwa; zwiększeniu jego konkurencyjności oraz podniesieniu poziomu i jakości życia mieszkańców do średniego poziomu w Unii Europejskiej.

Przez właściwe wykorzystanie przestrzeni należy rozumieć m.in.:

- ochronę i zachowanie jej niezbywalnych wartości jakimi są bioróżnorodność, walory przyrodnicze, krajobrazowe i **dziedzictwo kulturowe**;
- harmonizację działań wpływających lub mogących mieć wpływ na przekształcenia przestrzeni (w tym eliminacja konfliktów i zagrożeń)

Ustalenia Planu nie stanowią prawa miejscowego i tym samym nie naruszają autonomii gmin w zakresie gospodarki przestrzennej, umożliwiają jednak ubieganie się o środki finansowe regionalne, krajowe i unijne na realizację zadania celu publicznego.

Ustalenia „PZPWZ 2010” nie stanowią prawa miejscowego i tym samym nie naruszają autonomii gmin w zakresie gospodarki przestrzennej, umożliwiają jednak ubieganie się o środki finansowe regionalne, krajowe i unijne na realizację zadania celu publicznego.

Założenia do aktualizacji Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego:

1. Kontynuacja założeń z 2002 r. - tworzenie spójnego programu ochrony obszarowej kulturowo - przyrodniczej i kulturowo - krajobrazowej, będącego

konsekwentną realizacją przepisów o ochronie przyrody i ochronie zabytków, budowania przestrzennego systemu obszarów chronionych, w którym różne formy ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego będą się wzajemnie uzupełniać. System ten ma stworzyć podstawy do integracji działań służb ochrony zabytków i przyrody.

Założenie takie jest także realizacją przyjętych w 2008 roku w Programie opieki nad zabytkami dla województwa zachodniopomorskiego (na lata 2008-2012) celów i zadań, w tym: integracja ochrony zabytków i przyrody, opracowanie i realizacja wojewódzkiego programu zintegrowanej ochrony krajobrazu.

2. Utrwalenie i uzupełnienie przedmiotu (zakresu) ochrony obszarowej krajobrazu kulturowego zaproponowanej w planie wojewódzkim z 2002. Zmiany w systemie ochrony ustalonej w planie w 2002 r. wynikają z degradacji walorów kulturowych części obszarów, i wprowadzenia dodatkowych, uzupełniających systemu ochrony krajobrazowo-kulturowej. Zmiany w zakresie ochrony są po części pozorne i są skutkiem nowych form ochrony i definicji przedmiotu ochrony przyjętych w ustawie o ochronie zabytków z 23 lipca 2003 r., w wyniku czego zaszła konieczność odpowiedniego dostosowania określenia przedmiotu ochrony oraz formy ochrony (np. rezerwat kulturowy i obszar kulturowy, zespół stref ochrony konserwatorskiej stały się nieaktualne).

3. Urealnienie obszarów projektowanych parków kulturowych z planu z 2002 r. do powierzchni, dla której sporządzenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego jest możliwe do przeprowadzenia przez gminę, ponieważ zgodnie z przepisami, dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (uopizp)¹¹. Jednocześnie pozostawienie wielkoobszarowych parków kulturowych - które nazwano kulturowo-krajobrazowymi (celem wyróżnienia od „małych” parków parkami), które uznaje się za niezbędne w budowie systemu ochrony tożsamości kulturowej obszaru zachodniopomorskiego.

4. Odstąpiono od postulowania dodatkowej ochrony (m.in. w formie parków kulturowych) stosunkowo jednorodnie zidentyfikowanych obszarów (założenia staromiejskie, stanowiska archeologiczne) wpisanych do rejestru zabytków, jako posiadających formę ochrony (rejestr) pozwalającą na realizację zadań ochronnych i opiekuńczych.

Zwrócono uwagę, iż atrakcyjność turystyczną województwa podnoszą interesujące zabytki architektury i obiekty świadczące o bogatym dziedzictwie kulturowym regionu. Nie są one jednak należycie eksponowane, eksploatowane i promowane. Na terenach wiejskich duże znaczenie powinna mieć agroturystyka, traktowana nie tylko jako możliwość aktywizacji gospodarczej wsi, ale również jako jedna z popularnych form turystyki.

„PZWZ 2010” zawiera w punkcie 3.3.6 „Ochrona dziedzictwa kulturowego i krajobrazu”, w ustaleniach „*uwzględnienie wskazanych do utworzenia parków*

---

¹¹ Art. 10, ust. 2, pkt. 8 *ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* - w studium określa się obszary, dla których obowiązkowe jest sporządzenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na podstawie przepisów odrębnych. Obowiązek przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w przypadku, o którym mowa w ust. 2 pkt. 8, powstaje po upływie 3 miesięcy od dnia ustanowienia tego obowiązku.

kulturowych (PK) w polityce przestrzennej jednostek samorządu terytorialnego”¹². Takich jednostek wskazano 44 na obszarze województwa. W granicach gminy Wałcz nie wskazano konieczności utworzenia parku kulturowego.

Należy pamiętać, że to do kompetencji samorządu gminy należy stanowienie prawnej ochrony poprzez **utworzenie parku kulturowego** (...)”¹³. Samorząd może powołać na swoim obszarze Park Kulturowy inny niż zaleca Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego.

W „PZPWZ 2010” wskazano kategorię obszarów kulturowo-krajobrazowych (OKK) z zaleceniem uwzględniania ich w polityce przestrzennej jednostek samorządu terytorialnego¹⁴. Na obszarze woj. zachodniopomorskiego wyodrębniono 30 OKK.

GMINA WAŁCZ ujęta została w OKK 27 i 28

OKK 27 „Wał Pomorski”

Obszar występowania poniemieckich fortyfikacji zw. „*Pommerstellung*” obecnie Wałem Pomorskim, rozciągających się pasmowo w granicach gminy Biały Bór, Szczecinek, Borne Sulinowo, wzdłuż rzeki Piławy, gminy i miasta Wałcz (przez Zdbiczno), gminy Tuczo (przez Strzalinę), do Człopy i dalej brzegiem Drawy do granicy z województwem wielkopolskim.

Walory kulturowe

Archeologia: na terenie OKK 27 są liczne przykłady obronnych osiedli słowiańskich w tym na terenie gm. Wałcz : **Strączno** – owalne grodzisko wyżynne położone u nasady półwyspu wrzynającego się od zachodu w jez. Raduń; **Ostrowiec** – grodzisko owalne typu nizinnego położone w zakolu rz. Dobrzyca; **Karsibór** – grodzisko pierścieniowate położone w zakolu rz. Świniarki; **Lubno** – grodzisko nizinne położone na północno-wschodnim brzegu jez. Lubno Duże ze świetnie zachowaną fosą i wałem; **Wiesiółka** – grodzisko wyżynne z dobrze zachowanymi wałami, położone nad rzeką Dobrzyca; **Wałcz** – grodzisko położone na wysokim zachodnim brzegu jez. Raduń, w miejscu przewężenia jeziora.

Na obszarze OKK 27 zachowały się pozostałości systemu fortyfikacji zbudowanych w latach 1932-1944, rozciągających się liniowo na obszarze o długości ok. 290 km, o przeciętnej szerokości 0,5 km, w tym 190 km na terenie woj. zachodniopomorskiego. Zespół fortyfikacji granicznych nazwanych przez Niemców „Pommernstellung” („Pozycja Pomorska”) przebiega przez teren Pomorza na północno-wschodnim odcinku ówczesnej granicy niemiecko-polskiej. Zaprojektowano i wykonano ponad 100 typów obiektów żelbetowych różnego przeznaczenia. W większości były to obiekty zaprojektowane specjalnie dla tej linii. W obrębie pasa umocnień zinwentaryzowano 589 obiektów z l. 1932 – 1937 reprezentujących typ fortyfikacji polowej wzmocnionej stałej, w tym 19 schronów typu ciężkiego, 3 jazy na rzece Piławie, 6 wieżowych stanowisk obserwacyjnych i 555 schronów różnego przeznaczenia. Część umocnień połączono w grupy warowne skupiające od 2 do

---

¹² Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego, oprac. RBGP Szczecin 2010, s. 207-208.

¹³ Na terenie woj. zachodniopomorskiego obecnie nie ma żadnego parku kulturowego, stanowiącego formę ochrony wymienioną w ustawie o *ochronie zabytków* (...) z 2003 r.

¹⁴ Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego, oprac. RBGP Szczecin 2010, s. 209-210.

8 obiektów, posiadających podziemną komunikację (w rejonach: Łączno-Dąbrowica, Nadarzyce, Wałcz, **Prusinowo Wałeckie (gm. Wałcz)**, Strzalin) (...)

Po 1945 r. celowo niszczone, jednak nie udało się zupełnie wyburzyć potężnych żelbetowych konstrukcji i zachowane obiekty pozostają świadectwem sztuki fortyfikacyjnej XX wieku. Do najciekawszych należą zespoły potężnych, kilkukondygnacyjnych schronów podziemnych, połączonych wewnętrznymi korytarzami występujące w rejonie Wałcza (m.in. grupy warowne „Cegielnia” „Marianowo” i skansen bojowy I Armii Wojska Polskiego w Zdbicach) i Strzalin - gm. Tuczno („Góra Wisielca”) ...

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Pozycje Wału Pomorskiego zlokalizowane są na terenach o znacznym zalesieniu oraz w sąsiedztwie rzek i zbiorników wodnych. Przebiegają przez Pojezierze Wałeckie o wysokich walorach krajobrazowych. Odcinek południowy znajduje się na terenie Drawieńskiego Parku Narodowego. W wielu schronach znajdują się stanaowiska nietoperzy.

Zalecenia do ochrony i kształtowania krajobrazu obszaru OKK 27 „Wał Pomorski”

Ochrona krajobrazu

- zakaz niwelacji terenu (zapobieżenie niszczeniu zachowanych jeszcze fortyfikacji polowych i ziemnych umocnień w sąsiedztwie schronów),
- zakaz nasadzeń w sąsiedztwie schronów i w obrębie fortyfikacji polowych,
- zapewnienie ekspozycji historycznych założeń urbanistycznych i układów ruralistycznych występujących na obszarze,
- przeciwdziałanie „zaśmiecaniu” krajobrazu kulturowego nowymi lokalizacjami budowli substandardowych (tymczasowych pawilonów usługowych, baraków, budek kempingowych, agresywnych form reklamy) i urządzeniami technicznymi (naziemne sieci inżynieryjne, wieże anten telekomunikacyjnych, wieże elektrowni wiatrowych).

Ochrona układów przestrzennych

- ochrona i rewaloryzacja kompozycji architektoniczno-przestrzennej historycznych układów miejskich i ruralistycznych poprzez regulacje w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zasad: utrzymania/uczytelnienia historycznego układu komunikacyjnego, ulic i placów, ich przekrojów, historycznych linii rozgraniczających i linii zabudowy, utrzymanie historycznych podziałów parcelacyjnych, zasad lokalizacji zabudowy w obrębie parceli, skali i architektury zabudowy.

Ochrona zabytkowych obiektów

Budowle Wału Pomorskiego zostały zinwentaryzowane i posiadają dokumentację wraz z ogólną oceną stanu zachowania i walorów zabytkowych oraz wytycznymi do ewentualnego udostępniania (dostępna w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie). Wytypowano obiekty do objęcia ochroną prawną, łącznie 118 budowli, w tym 63 do zakwalifikowano do wpisu do rejestru, pozostałe powinny być chronione na mocy ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Dla wytypowanych obiektów a także dla całego obszaru „Wał Pomorski” należy

ustanowić w planach zasady zagospodarowania pozwalające na utrzymanie jego walorów kulturowo-krajobrazowych. w tym:

- nakaz zachowania budowli militarnych z dopuszczeniem zagospodarowania na funkcje turystyczne (udostępnianie) oraz gospodarcze (np. magazynowe). Zważywszy na wartości historyczne i krajoznawcze najkorzystniejsze są działania związane z turystycznym udostępnianiem, czemu sprzyja rosnące zainteresowanie zabytkami inżynierii militarnej.
- ochrona relikwów osadnictwa pradziejowego z dopuszczeniem inwestycji na określonych warunkach.
- zachowanie układu topograficznego zabytków archeologicznych posiadających formę przestrzenną (grodzisk, cmentarzysk) i ich otoczenia, zapewnienie ich ekspozycji.

Potencjał turystyczny (istniejące trasy turystyczne, polecane trasy i punkty do turystycznego zagospodarowania)

Wał Pomorski należy do dobrze rozpoznanych zabytków militarnych i do stosunkowo dobrze zagospodarowanych i udostępnianych turystycznie. Z inicjatywy Stowarzyszenia Gmin Pojezierza Wałeckiego opracowano koncepcję zagospodarowania Wału Pomorskiego i jego turystycznego wykorzystania. Na terenie Pojezierza Wałeckiego funkcjonuje ok. 400 km oznakowanych szlaków turystycznych. Jednak dopiero w ostatnich latach powstają trasy ściśle związane z położeniem urządzeń Wału. Udostępniane są schrony Grupy Warownej "Cegielnia", w których zgromadzono militaria i prezentowane jest wyposażenie wewnątrz. Przygotowany jest projekt budowy obiektów do obsługi ruchu turystycznego w sąsiedztwie. Odcinki najatrakcyjniejszej ekspozycji fortyfikacji to: jez. Bobięcińskie Wielkie - Biały Bór, jez. Bielsko - jez. Dołgie - jez. Wielimie - jez. Trzesiecko (Szczecinek), jez. Wilczkowo - jez. Ciemino - jez. Pile (Borne Sulinowo), rz. Piława przez Nadarzyce - Wałcz - **Strączno - Prusinowo Wałeckie** - Strzalin - Tuczo.

OKK 28 „Wałecki”

Obszar w pld.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w północnej części gminy Wałcz, wchodzi w skład Pojezierza Wałeckiego, otoczony od północy Borami Krajeńskimi.

Walory kulturowe

Archeologia: - **Karsibór** – grodzisko pierścieniowate położone w zakolu rz. Świniarki, **Lubno** – grodzisko nizinne położone na północno-wschodnim brzegu jez. Lubno Duże z świetnie zachowaną fosą i wałem.

Historia:

Wsie o metryce późnośredniowiecznej i XVI-wiecznej, położone na terenach należących do XIX-wieku do rodu Goltzów (**Golce, Kłębowiec, Lubno, Rudki**). Obszar niszczoney podczas wojen z krzyżakami (XV w.) i Szwedami (XVII w.). W 1772 roku, po I rozbiórce Polski, ziemia wałecka została włączona do państwa pruskiego. Najstarszym zabytkiem architektury na tym obszarze jest kościół ryglowy p.w. św. Antoniego we wsi **Golce**, zbudowany w 1664 r.; wewnątrz XVIII-wieczne organy z drewnianymi piszczałkami. We wsi młyn wodny z 1933 r.

W **Karsiborze** znajduje się ryglowy kościół z 1819 r. oraz XIX-wieczny park krajobrazowy.

W **Kłębowcu** zachowane ruiny barokowego (XVII/XVIII w) pałacu oraz park krajobrazowy; dawna rezydencja Goltzów, założona na wzorze francuskim.

W **Lubnie** pozostał XIX-wieczny park podworski i kościół.

Obszar o czytelnych, historycznych układach przestrzennych (owalnicowych – Lubno, ulicowych – Golce, Karsibór i wielodrożnych - Kłębowiec), z założeniami dworsko-folwarcznymi i zabudową zagrodową.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o krajobrazie otwartym, pofałdowanym, o cechach wybitnie rolniczych, otoczony zwartymi kompleksami leśnymi, a od północy i wschodu doliną rzeki Dobrzyca. Na tym obszarze znajdują się Rezerwaty Przyrody: Glinki i Golcove Bagno.

Elementy charakterystyczne

Wsie o historycznych układach przestrzennych, z ryglowymi kościołami, zespołami rezydencyjno-folwarcznymi oraz tradycyjną zabudową.

Zalecenia do ochrony i kształtowania krajobrazu obszaru „Wałecki”:

Ochrona krajobrazu

- ochrona dziedzictwa kulturowego oraz utrzymanie i wyeksponowanie zachowanego zasobu zabytków i struktury krajobrazu kulturowego, w tym:
  - układu i reliktyw osadnictwa prahistorycznego,
  - średniowiecznej i nowożytnej struktury osadniczej,
  - historycznych nawarstwień i przekształceń cywilizacyjno-kulturowych układów ruralistycznych
- ochrona obszarów o wysokich wartościach krajobrazowych, poprzez zachowanie istniejących cech fizjonomicznych i zharmonizowanie inwestycji z istniejącym krajobrazem naturalnym kulturowych;
- utrzymanie zabudowy w granicach historycznych układów przestrzennych (Golce, Karsibór, Lubno), z kontynuacją zasad lokalizacji zabudowy i zagospodarowania terenu, dopuszczalna rozbudowa na zasadzie kontynuacji historycznej kompozycji utrzymanie historycznie ukształtowanej sieci dróg wraz z obsadzeniami (uzupełnianie nasadzeń z utrzymaniem składu gatunkowego) z zaleceniem urządzania historycznych tras krajobrazowo-widokowych,
- zahamowanie niekorzystnych procesów degradujących krajobraz, powstałych poprzez przekształcenia terenów rolnych, wycinanie zadrzewień przydrożnych;
- przeciwdziałanie zaśmiecaniu krajobrazu kulturowego nowymi lokalizacjami budowli substandardowych (tymczasowych pawilonów, baraków, agresywnych form reklamy) i urządzeniami technicznymi (naziemne sieci inżynieryjne, wieże anten telekomunikacyjnych, wieże elektrowni wiatrowych).

Ochrona układów przestrzennych

- zachowanie i rewaloryzacja historycznych układów wiejskich poprzez regulacje w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zasad: utrzymania/ uczytelnienia historycznego układu komunikacyjnego, ulic i placów, ich przekrojów, nawierzchni, historycznych linii rozgraniczających i linii zabudowy, utrzymanie historycznych podziałów parcelacyjnych, zasad lokalizacji zabudowy w obrębie działki, skali i architektury zabudowy, ze szczególnym uwzględnieniem zespołów ruralistycznych we wsiach;
- zachowanie zasadniczych proporcji wysokościowych kształtujących sylwetę układu (z dominantami), zachowanie osi kompozycyjnych i powiązań widokowych;
- kształtowanie współczesnych form zabudowy i zagospodarowania terenu z poszanowaniem tradycji i wykorzystaniem wzorców regionalnych;
- formę architektoniczną nowych budynków i zagospodarowanie ich otoczenia należy dostosować do historycznej kompozycji przestrzennej oraz architektonicznych form zabudowy występującej w obrębie miejscowości;
- zachowanie ekspozycji historycznych układów ruralistycznych i dominant przestrzennych.

Ochrona zabytkowych obiektów

- utrzymanie w dobrym stanie zabudowy o walorach zabytkowych (lokalnych i ponadlokalnych) – zgodnie z zapisami w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego
- kompleksowe remonty obiektów wpisanych do rejestru zabytków, a zwłaszcza ryglowych kościołów oraz pałacu w Kłębowcu;
- utrzymanie kompozycji architektonicznej, kolorystyki i tradycyjnych materiałów budowlanych zabytkowej zabudowy mieszkalnej, gospodarczej i in.,
- w zabudowie istniejącej, remontowanej i odtwarzanej winna obowiązywać adaptacja (w całości lub części) elewacji frontowych, widocznych z przestrzeni publicznej (drogi i place), przy zastosowaniu tradycyjnych materiałów budowlanych
- nowa zabudowa mieszkalna i gospodarcza winna być realizowana w typie „zabudowy regionalnej”, w tym użyciem elementów o konstrukcji szkieletowej (ryglowej);
- porządkowanie i utrzymywanie historycznych nekropolii (przykościelnych oraz wiejskich), np. w formie lapidariów
- ochrona relikwów osadnictwa pradziejowego z dopuszczeniem inwestycji na określonych warunkach,
- zachowanie układu topograficznego zabytków archeologicznych posiadających formę przestrzenną (grodzisk, cmentarzysk) i ich otoczenia, zapewnienie ich ekspozycji.

Potencjał turystyczny (istniejące trasy turystyczne, polecane trasy i punkty do turystycznego zagospodarowania)

Obszar o umiarkowanych wartościach turystycznych, nadrzędną pozostaje funkcja rolnicza. Walory przyrodnicze reprezentuje Rezerwat Glinki o pow. 16 ha (buczyna i łągi wiązowe)., do zwiedzania w wyznaczonych ścieżkach.

Potencjalne wartości kulturowe z zachowanym dziedzictwem kulturowym, np. szlakiem ryglowych kościołów, własności Golców, czy zespołów rezydencyjno-folwarcznych.

- **Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013 – 2017 dla Województwa Zachodniopomorskiego, zwany dalej „WPOnZ 2013-2017”** (przyjęty uchwałą Nr XXIII/310/13 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 26 marca 2013 roku).

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2017 dla Województwa Zachodniopomorskiego stanowi kontynuację polityki zapoczątkowanej Programem Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2008-2012, przyjętym Uchwałą Nr XX/197/08 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 17 czerwca 2008 r.

Główne cele programów opieki nad zabytkami określone w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku to:

- włączenie problematyki ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i poprawa stanu ich zachowania
- wyeksponowanie zabytków i walorów krajobrazu kulturowego
- zwiększenie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie zwiększania finansowania opieki nad zabytkami
- dobra współpraca z właścicielami zabytków
- tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Ocena realizacji zadań WPOnZ na lata 2008-2012 wykazała, że tylko część zadań priorytetowych ustalonych na ten okres została zrealizowana, co można tłumaczyć m.in. wielością tych zadań i nieadekwatnymi środkami finansowymi.

Dlatego w obecnej edycji „**WPOnZ 2013-2017**” dokonano bardziej selektywnego wyboru zadań, kierując się stanem zachowania dziedzictwa kulturowego oraz potencjałem realizacyjnym (organizacyjnym i finansowym).

„**WPOnZ 2013-2017**” zakłada, że Samorząd Województwa sprawując opiekę nad zabytkami będącymi jego własnością lub przez niego administrowanymi, poprzez swoje działania przyczynia się do ochrony zabytków leżących w granicach województwa zachodniopomorskiego. Posiadając ku temu instrumenty (finansowe i organizacyjne – Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Biuro Dokumentacji Zabytków) inicjuje, wspiera i koordynuje działania na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego województwa, a wobec właścicieli zabytków może pełnić także funkcję wspomagającą, doradczą, opiniodawczą.

Samorząd Województwa może tworzyć warunki w zakresie bieżących możliwości finansowych i organizacyjnych stymulowania i wspierania wybranych działań, uznanych za istotne dla zachowania dziedzictwa kulturowego i tym samym dla realizacji zadań Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego.

Samorząd Województwa określa politykę zagospodarowania przestrzennego województwa (m.in. poprzez Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego) i strategię rozwoju województwa w poszczególnych dziedzinach (m.in. poprzez Strategię Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego, Regionalny Program Operacyjny), w tym w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, zdefiniowaną w Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami. Ponieważ dziedzictwo kulturowe jest przedmiotem ustaleń wielu wojewódzkich dokumentów planistyczno-strategicznych naturalnym jest dążenie do kompatybilności i komplementarności kierunków i zadań obejmujących dziedzictwo kulturowe we wszystkich dokumentach.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2017 dla Województwa Zachodniopomorskiego uwzględnia:

- cele perspektywiczne i operacyjne ustalone w pierwszym Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2008-2012 dla WZ,
- weryfikację i kwalifikację zadań do realizacji w latach 2013-2017 na podstawie:
  - oceny realizacji zadań WPOnZ WZ na lata 2008-2012, w tym Sprawozdania z realizacji WPOnZ WZ na lata 2008-2010, 2010-2012,
  - aktualnego stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, jego percepcji i popularyzacji,
  - obowiązujących przepisów, dokumentów strategicznych i planistycznych krajowych i wojewódzkich,
  - możliwości realizacji zadań w okresie 2013-2017,
  - wzajemnej komplementarności zadań Programu oraz ich związku zadaniami przyjętymi w innych dokumentach strategicznych województwa.

Stąd też w rozdziale III „**WPOnZ 2013-2017**” „*Waloryzacja i ochrona dziedzictwa kulturowego województwa*” zawarto Obszary Kulturowo-Krajobrazowe (OKK) wpisane do Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego.

W osiągnięciu celów „WPOnZ 2013-17” fundamentalne jest wypracowanie programu finansowania długofalowych działań, ukierunkowanych na osiągnięcie określonego celu, np. poprawa materialnego stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego m.in. poprzez ustalenie pierwszeństwa w przyznawaniu środków na rzecz określonej grupy zabytków na określony okres czy uwzględnienie w priorytetach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Zachodniopomorskiego celów „WPOnZ”.

Samorząd Województwa nie ma kompetencji do stanowienia ochrony zabytków, a jedynie do opieki nad zabytkami. Jego kompetencje i działania mają charakter wspierający zarówno ochronę - poprzez plan zagospodarowania przestrzennego województwa, jak i opiekę - poprzez uchwalanie Regionalnego Programu Operacyjnego, przy pomocy którego otwierają się przed właścicielami

zabytków możliwości uzyskania środków finansowych. Opracowany - zgodnie z dokumentami strategicznymi - Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami, po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, przyjmuje uchwałą Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego. Programy opieki nad zabytkami uchwała się na okres 4 lat, a organa samorządów obowiązane są do sporządzania co 2 lata sprawozdań z realizacji programu, które przekazywane są Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków i Generalnemu Konserwatorowi Zabytków, celem wykorzystania wniosków z realizacji programu przy opracowaniu aktualizacji Krajowego Programu Ochrony i Opieki nad Zabytkami.

Uchwalone programy podlegają publikacji w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

W kompetencjach samorządu gminy jest stanowienie prawnej ochrony poprzez utworzenie parku kulturowego oraz sporządzanie miejscowych planów zagospodarowania z odpowiednimi zapisami dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego (obowiązek wynikający też z ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, z późn. zm.).

W **„WPOnZ 2013-2017”** przytoczono zapisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r. (z późn. zmianami) precyzujące znaczenie terminów „ochrona” i „opieka” nad zabytkami.

Diagnoza stanu zachowania dziedzictwa kulturowego województwa zachodniopomorskiego została przedstawiona przy zastosowaniu analizy SWOT¹⁵.

Wśród **„Mocnych Stron”** wymieniono m.in.:

- Dość dobre rozpoznanie i zgromadzenie podstawowej dokumentacji zasobu dziedzictwa kulturowego regionu przez instytucje zajmujące się ochroną zabytków.
- Dużą różnorodność typologiczną i stylową oraz wysoką wartość zachowanego dziedzictwa kulturowego, w tym zespołów i obiektów o walorach europejskich; ponadregionalnych.
- Ustalony stan własnościowy większości obiektów zabytkowych.
- Ustalenia planu zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego uchwalonego w 2010 r. dotyczące ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.
- Atrakcyjne otoczenie przyrodnicze wielu obiektów, zespołów urbanistycznych i ruralistycznych.
- Określenie zabytkowych wartości krajobrazu kulturowego i zasad jego ochrony w opracowanych dla większości gmin i miast studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.
- Sukcesywne opracowywanie gminnych ewidencji zabytków.
- Sukcesywne opracowywanie i uchwalanie przez lokalne (powiatowe, gminne) samorzady programów opieki nad zabytkami

„Słabe Strony” to m.in.:

- Brak zintegrowanej, systemowej opieki nad krajobrazem kulturowym i naturalnym.

---

¹⁵ **SWOT** – jedna z najpopularniejszych, [heurystycznych technik analitycznych](#), służąca do porządkowania [informacji](#). W polskim tłumaczeniu jest to skrót od angielskich sformułowań: **S** (*Strengths*) – mocne strony, **W** (*Weaknesses*) – słabe strony, **O** (*Opportunities*) – szanse, **T** (*Threats*) – zagrożenia.

- Niedostateczny poziom kompetencji samorządów lokalnych w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego.
- Niski poziom budowy samorządowych służb ochrony zabytków (powiatowych, miejskich konserwatorów zabytków, inspektorów d.s. ochrony zabytków).
- Prymat inwestycji nad ochroną krajobrazu i dziedzictwa kulturowego w działaniach planistycznych, projektowych. Inwestycje ingerujące w historyczne układy miast i wsi.
- Zawłaszczanie inwestycyjne obszarów niezabudowanych bez poszanowania ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju.
- Komercyjne modernizacje zabytkowych budowli powodujące zatarcie cech zabytkowych, wynikające m.in. z braku wiedzy o zabytkach i ich znaczenia. Brak poszanowania dla wartości autentyczności zabytków, oryginalnej substancji, kolorystyki, technologii wykonania i materiałów budowlanych.
- Zanikanie tradycyjnych form i sztuki budowlanej, brak rzemieślników, niestosowanie tradycyjnych materiałów budowlanych.
- Zły stan techniczny znaczącej części zasobu kulturowego.
- Niedostateczna liczba muzeów lokalnych i regionalnych placówek kulturalnych prezentujących dziedzictwo kulturowe Pomorza Zachodniego, szczególnie dotkliwy jest brak skansenu etnograficznego, t.j. placówki poświęconej tradycyjnemu budownictwu wiejskiemu i gromadzącej dorobek materialny ludności, także przybyłej po 1945 r.
- Niedostateczna popularyzacja wiedzy o wartościach dziedzictwa kulturowego, jego historii i wielokulturowości, szczególnie na poziomie podstawowego i średniego nauczania.
- Ciągłe niedostateczna identyfikacja mieszkańców regionu z zastanym dziedzictwem kulturowym (...).
- Niedostateczne wykorzystanie potencjału dziedzictwa w promocji Pomorza Zachodniego oraz w tworzeniu jego marki – produktu turystycznego.

Jako „**Szanse**” wskazano m.in.:

- Uwzględnianie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego w programach, strategiach i planach wojewódzkich, powiatowych i gminnych.
- Wzrost zainteresowania samorządów lokalnym dziedzictwem kulturowym, jego ochroną i udostępnianiem w ofercie turystycznej. Świadome włączanie przez samorzady lokalne ochrony zabytków w sferę rozwoju regionalnego.
- Wzrost tożsamości kulturowej województwa poprzez promocję walorów krajobrazu kulturowego poszczególnych regionów i rozszerzanie działań edukacyjnych, przy wykorzystaniu m.in. instytucji kultury, ośrodków kształcenia różnych poziomów i organizacji pozarządowych.
- Koordynację opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego z systemem ochrony środowiska przyrodniczego.
- Aktywizację ekonomiczną i społeczną mieszkańców regionu poprzez zaangażowanie w ochronę dziedzictwa kulturowego służącego rozwojowi regionalnych i lokalnych produktów turystycznych i odbudowie tradycyjnego rzemiosła. Możliwość tworzenia nowych miejsc pracy przy pomocy środków pomocowych w związku z rewitalizacją zespołów i obiektów zabytkowych, skorelowanych z rozwojem ruchu turystycznego.

- Rewaloryzację i rewitalizację obiektów i założeń; kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych w oparciu o zrównoważone zagospodarowanie obiektów zabytkowych.
- Rozbudowę infrastruktury turystycznej ułatwiającej dostęp do zabytków regionu, w tym wprowadzanie nowoczesnych systemów informacji turystycznej.
- Promowanie i nagradzanie dobrych rozwiązań architektonicznych uwzględniających regionalne cechy architektoniczne (konkursy, wystawy, warsztaty studenckie).

Wśród „Zagrożeń” wymieniono:

- Brak dostatecznego finansowania zadań realizowanych przez instytucje samorządu Województwa Zachodniopomorskiego;
- Brak – lub niedostateczne finansowanie z budżetu samorządów lokalnych – szczebla wojewódzkiego, powiatowego i gminnego - zadań dotyczących prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach ;
- Brak – lub niedostateczne finansowanie ze źródeł zewnętrznych, zwłaszcza z budżetu państwa – zadań dotyczących prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach;
- Prymat działań inwestycyjnych nad działaniami opiekuńczymi nad dziedzictwem kulturowym.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego powinien stać się podstawą określania polityki w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami dla samorządów lokalnych.

Cele „WPOnZ 2013-2017” to:

- I. Utrzymanie zabytków budujących krajobraz kulturowy województwa zachodniopomorskiego.
- II. Funkcjonowanie zabytków w procesie aktywizacji ekonomicznej i społecznej województwa.
- III. Kształtowanie świadomości regionalnej w oparciu o dziedzictwo kulturowe i potrzebę jego zachowania dla przyszłych pokoleń

Dla wyznaczonych celów perspektywicznych określono cele operacyjne. Do poszczególnych celów operacyjnych przyporządkowano określone zadania szczegółowe.

W celu perspektywicznym I

„Utrzymanie zabytków budujących krajobraz kulturowy województwa zachodniopomorskiego” - wskazano na konieczność uzupełnienia strategii o randze wojewódzkiej o cele strategiczne, kierunkowe i działania jednoznacznie ukierunkowane na ochronę dziedzictwa kulturowego (analogicznie do ochrony dziedzictwa przyrodniczego) oraz uwzględnienia zapisów „WPOnZ 2013-2017”. Odnosi się to do m.in. Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do 2020 roku; Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Zachodniopomorskiego; Strategii Rozwoju Turystyki Województwa Zachodniopomorskiego; dokumentach planistycznych dotyczących gospodarki przestrzennej oraz wspierania i monitorowanie procesu opracowywania i wdrażania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami i gminnych ewidencji zabytków.

Cel operacyjny: „integracja ochrony dziedzictwa, krajobrazu kulturowego i ochrony przyrody”, a zadania to np.:

- wzmocnienie ochrony i wykorzystanie potencjału dziedzictwa przez budowę systemu ochrony krajobrazu kulturowego w formie parków kulturowych i obszarów kulturowo-krajobrazowych¹⁶. Wśród *działań* zapisano w WPOnZ 2013-2017” „współdziałanie z lokalnymi samorządami w zakresie przygotowania i dofinansowywania opracowań studialnych i projektowych stanowiących podstawę merytoryczną do utworzenia parków kulturowych;
- opracowanie Wojewódzkiego Programu Ochrony Zabytkowej Zieleni w tym Zabytkowych Parków, Cmentarzy i Alei Przydrożnych.

Cel operacyjny: „poprawa materialnego stanu zasobu dziedzictwa kulturowego” wskazuje m.in. na następujące zadania:

- opracowanie Wojewódzkiego Programu Ochrony Drewnianego Budownictwa Ryglowego i powołanie skansenu lub parku etnograficznego;
- opracowanie Wojewódzkiego Programu Ochrony Zabytkowych Zespołów Dworsko-Parkowo-Folwarcznych
- zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą;
- promocja prawidłowej konserwacji i rewaloryzacji zabytków zgodnie z zasadami konserwatorskimi;
- wspieranie właścicieli i użytkowników zabytków w prowadzeniu prawidłowej opieki nad zabytkami.

Cel operacyjny”: „decentralizacja zadań ochrony i opieki nad zabytkami” to m.in.:

- wspieranie działań na rzecz budowy samorządowego systemu służb ochrony zabytków – gminnego i powiatowego (w tym poprzez organizacje szkoleń dla urzędników samorządowych; udostępnianie baz danych, etc.).

Cel perspektywiczny II

„Funkcjonowanie zabytków w procesie aktywizacji ekonomicznej i społecznej województwa” - zawiera cztery cele operacyjne, z czego dwa dotyczą form finansowania zadań związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami – z budżetu województwa i z funduszy strukturalnych i zewnętrznych będących w dyspozycji województwa.

Cel operacyjny: „zwiększanie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości” wskazuje na zadania:

- rozbudowa wojewódzkiego samorządowego systemu/portalu informacji o zabytki województwa zachodniopomorskiego dostępne turystycznie;
- rozwój tematycznych szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, wodnych, samochodowych, kolejowych, konnych) promujących dziedzictwo kulturowe regionu (w oparciu o wydarzenia historyczne, zespoły zabytków);
- zagospodarowanie na cele turystyczne obiektów zabytkowych;
- budowa i promocja produktów turystycznych i kulinarnych w oparciu o zasób dziedzictwa kulturowego (w tym niematerialnego).

Cel perspektywiczny III

---

¹⁶ Porównaj s.16 i dalsze niniejszego Programu opieki (...); dotyczące Planu zagospodarowania przestrzennego woj. zachodniopomorskiego z 2010 r. Dla Gminy Wałcz zaproponowano OKK 27 „Wał Pomorski” i OKK 28 „Wałęcki”

„Kształtowanie świadomości regionalnej w oparciu o dziedzictwo kulturowe i potrzebę jego zachowania dla przyszłych pokoleń” - zawiera dwa cele operacyjne: edukacja regionalna i promocja walorów kulturowych regionu.

W edukacji regionalnej wśród zadań zapisano m.in.:

- organizację Europejskich Dni Dziedzictwa na terenie województwa;
- popularyzację wiedzy o historii i zabytkach województwa, w tym o dynastii Gryfitów oraz ochrony i opieki nad zabytkami;
- włączenie problematyki dziedzictwa kulturowego do programów edukacyjnych;
- tworzenie oferty edukacyjnej kierowanej do właścicieli i użytkowników zabytków w zakresie opieki i pozyskiwania funduszy na remonty i adaptacje zabytków;
- promowanie tradycyjnych form i cech regionalnej architektury i budownictwa oraz dawnych rzemiosł i technik budowlanych, ginących zawodów, dziedzictwa niematerialnego;
- popularyzacja wiedzy o dobrach kultury współczesnej, zwłaszcza zawartych w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego.

W promocji walorów kulturowych regionu:

- wspieranie działalności wydawniczej, wystawienniczej, multimedialnej promującej walory kulturowe regionu – materialne i niematerialne.
WPOnZ 2013-2017 zawiera także zasady wdrażania i monitorowania tej strategii.

➤ **Strategia Rozwoju Turystyki w województwie zachodniopomorskim do roku 2015 („STR 2015”)**

Przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa nr XVI/147/2000, z 23.10.2000 r.)

W Strategii Rozwoju Turystyki przyjęto, że dziedzictwo kulturowe jest jednym z głównych generatorów rozwoju turystyki. W SRT określono cele i działania, których realizacja może być także uwzględniona w Programie opieki nad zabytkami Gminy Wałcz.

Takim wspólnymi celami mogą być:

- budowa i rozwój kompleksowych markowych produktów turystycznych wokół typów turystyki” i działanie z nim związane: „Budowa i rozwój produktów markowych turystyki miejskiej i kulturowej”. W tym wypadku na szczególną uwagę zasługuje przedstawiony wyżej **OKK „Wał Pomorski i OKK 28 „Wałecki”**;
- rozwój infrastruktury szlaków historycznych i tematycznych, w tym oznakowanie tras przebiegu oraz atrakcji znajdujących się na szlakach, budowa parkingów i toalet dla odwiedzających, poprawa dojazdu do atrakcji znajdujących się na szlaku;
- budowa i modernizacja centrów informacji turystycznej;
- renowacja obiektów zabytkowych;
- renowacja zabytkowych parków i kompleksów pałacowo – dworskich;

- „Rozwój edukacyjnej i integracyjnej funkcji turystyki w Regionie” w ramach działania - Edukacja dzieci i młodzieży wokół walorów turystycznych Regionu;
- kooperacja w zakresie wspólnego marketingu Regionu w ramach działania: Opracowanie zintegrowanego systemu promocji markowych produktów Województwa;
- usprawnienie systemu informacji turystycznej w ramach działania: Budowa zintegrowanego analogowego i cyfrowego systemu informacji turystycznej;
- kształtowanie środowiska w kontekście rozwoju przestrzeni turystycznej, w ramach działań: - innowacje na rzecz ekorozwoju w turystyce (m.in. wdrażanie inwestycji nawiązujących w technice budowania do tradycji regionalnej - budowa w konstrukcji ryglowej (szachulcowej); - rozwój sieci lądowych szlaków turystycznych - tworzenie projektów liniowych przekraczających obszary administracyjne gmin, powiatów i województwa. W ramach działania dopracowana zostanie infrastruktura istniejących szlaków takich jak: Szlak Hanzeatyckich Kupców, Szlak Cysterski, Szlak Joannitów, Szlak Templariuszy, Europejski Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Solny, Szlak Latarni Morskich, Szlak Pomników Przyrody i in.,
- wykorzystanie turystyczne terenów i obiektów powojkowych i przemysłowych (do celów turystycznych można wykorzystać dawne fabryki, zakłady przemysłowe, magazyny, spichlerze, elektrownie wodne).

3.4. POLITYKA W ZAKRESIE OPIEKI I OCHRONY NAD ZABYTKAMI W DOKUMENTACH POWIATU WAŁECKIEGO (wybór)

Starostwo Powiatowe w Wałczu - jak dotąd - nie opracowało Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami, a co za tym idzie nie posiada skutecznego mechanizmu opieki nad dziedzictwem kulturowym (jakim jest chociażby dofinansowanie remontów obiektów wpisanych do rejestru zabytków zgodnie z art. 77 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z lipca 2003 roku).

W Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Wałęckiego na lata 2011-2020 (z 24 kwietnia 2011 roku) poza zdawkowymi wzmiankami *w celach strategicznych „Oświaty i kultury”* – brak szczegółowych zapisów, które można byłoby potraktować jako wypełnienie funkcji opiekuńczych nad dziedzictwem kulturowym powiatu.

Na stronie www. starostwa znajdują się informacje dotyczące, historii starostwa, regionu (w tym galeria fotograficzna kapliczek wałęckich); informacje o szlakach turystycznych.

4. CHARAKTERYSTYKA KRAJOBRAZU I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY WAŁCZ

4.1. POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE

Gmina Wałcz jest największą gminą wiejską w województwie zachodniopomorskim (pow. 575,3 km kw.) i drugą co do wielkości w Polsce, położona na południowym krańcu województwa. Sąsiaduje z gminami zachodniopomorskimi: Czaplinek, Wierzchowo, Mirosławiec, Tuczno, Człopa i gminami Szydłowo i Jastrowie w woj. wielkopolskim.

W sensie geograficznym zlokalizowana jest na Pojezierzu Wałęckim i Równinie Wałęckiej; to gmina wybitnie rolnicza, o wysokiej lesistości, o wybitnych walorach krajoznawczych; z trzema dopływami Gwdy: Piława, Dobrzyca, Piławką. Na obszarze gminy znajdują się 4 rezerваты przyrody: Wielki Bytyń, Golcowe Bagno, Glinki i Rurzyca.

Przez gminę przebiegają ważne drogi krajowe i międzyregionalne: Szczecin – Bydgoszcz – Warszawa; Kostrzyn – Gorzów- Gdańsk; Kołobrzeg – Poznań – Wrocław.

4.2. RYS HISTORYCZNY

Dziedzictwo archeologiczne

W latach 1982-1992 przeprowadzono badania powierzchniowe – Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP), obejmujące systematyczne poszukiwania śladów stanowisk archeologicznych na obszarze całego kraju.

Każde stanowisko stanowi zwarty, oddzielony od innych podobnych wycinek przestrzeni, w obrębie którego występują źródła archeologiczne wraz z otaczającym je kontekstem. Znaleziska nie posiadają wartości materialnej, stanowią zaś nieocenione źródło do badań i oceny prehistorii. Stąd też niezbędna jest ochrona potencjalnych reliktyw osadniczych przed zniszczeniem.

Pierwsze ślady osadnictwa na terenie obecnej gminy Wałcz pochodzą z okresu neolitu (młodszej epoki kamiennej) tj. ok. 3500 - 1700 lat p.n.e. Liczniejsze materiały archeologiczne dotyczą z epoki brązu (1800 - 700 lat p.n.e.) oraz żelaza (do pocz. naszej ery). Znaleziska te świadczą o silnych wpływach sięgającej tutaj tzw. kultury łużyckiej.

Na terenie gm. Wałcz zarejestrowano 446 stanowisk archeologicznych od epoki kamienia do średniowiecza, w tym 5 wpisanych do rejestru zabytków i 441 w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Zachowały się liczne przykłady obronnych osiedli słowiańskich: **Strączno** – owalne grodzisko wyżynne położone u nasady półwyspu wrzynającego się od zachodu w jez. Raduń; **Ostrowiec** – grodzisko owalne typu nizinnego położone w zakolu rz. Dobrzycy; **Karsibór** – grodzisko pierścieniowate położone w zakolu rz. Świniarki; **Lubno** – grodzisko nizinne położone na północno-wschodnim brzegu jez. Lubno Duże ze świetnie zachowaną fosą i wałem; **Wiesiółka** – grodzisko wyżynne z dobrze zachowanymi wałami, położone nad rzeką Dobrzycą.

Pełną ochroną konserwatorską objęto:

- Wiesiółka - stanowisko 1 (osada) obręb Czapła
- Wiesiółka – stanowisko 3 (grodzisko)
- Karsibór – stanowisko 1 (grodzisko)
- Lubno – stanowisko 1 (grodzisko)
- Ostrowiec – stanowisko 1 (grodzisko) obręb Kołatnik

Dziedzictwo archeologiczne stanowi zasób w wojewódzkiej ewidencji zabytków i tym samym wchodzi w skład gminnej ewidencji zabytków.

Tło historyczne

Na potrzeby Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz dzieje ziemi wałeckiej zostaną przybliżone w formie syntetycznego kalendarium:

- X – XI w. – ekspansja Mieszka I na tereny Pomorza i przyłączenie go do państwa Polan; umacnianie wpływów przez Bolesława Chrobrego;
- 1034 r. – po śmierci Mieszka II Pomorzanie opanowali ponownie te tereny, a swoją granicę oparli na Noteci.
- 1103-1109 – Bolesław Krzywousty ponownie wprowadza zwierzchnictwo nad Pomorzem;
- po śmierci Bolesława Krzywoustego nastąpiło rozbitcie dzielnicowe i ogólne osłabienie polityczne kraju. Cała Krajna podporządkowana została władcy Wielkopolski, Mieszkowi III Staremu.
- o jego śmierci spadkobierców Mieszka III toczyły zaciekle walki o poszczególne grody krajeńskie.
- 1235 r. Krajna Zachodnia pozostała pod berłem Władysława Odonica. Ostatecznie ok. 1253 r. przeszła pod panowanie Przemysła I, księcia wielkopolskiego.
- XIII w. – po sprowadzeniu na te tereny zakonów nastąpiła intensyfikacja osadnictwa.
- 4 ćwierć XIII w. Brandenburczycy zajęli okolice Świdwina i Drawska, docierając w pobliże ziemi wałeckiej.
- Po zamordowaniu w 1296 r. Przemysła II, Brandenburczycy zagrabili ziemię między Drawą a Gwdą, natychmiast przystępując do ich kolonizowania. Napływowa ludność z Europy, głównie z terenów niemieckich, zaczyna dominować nad tubylczą ludnością słowiańską.
- 1303 r. prawa miejskie otrzymał Wałcz; powstały liczne wsie.
- mimo licznych prób nie udało się Władysławowi Łokietkowi odzyskać Krajny Zachodniej.
- 1368 r. – Kazimierz Wielki przyłączył tę ziemię do Polski. Ziemię między Drawą i Gwdą aż do początku panowania króla Władysława Jagiełły pozostawał w luźnym związku z Polską.
- 1391 r. – nastąpiło ostateczne włączenie go do województwa poznańskiego, jako nowo utworzony powiat wałecki.

Obecna gmina Wałcz położona jest na terenie tego historycznego powiatu wałeckiego. Powiat wałecki był najdalej na północ wysuniętą częścią

Wielkopolski. Od zachodu i północy jego rubieże były granicami państwa polskiego. Na wschodzie rzeka Gwda oddzielała go od powiatu nakielskiego, należącego wówczas do województwa kaliskiego. Najprawdopodobniej powiat wałecki swe południowe granice opierał na linii od ujścia rzeki Dobrzyicy do rzeki Gwdy przez Łubiankę, Pokrzywnicę, Kłodę do rzeczki Łomnicy; stąd w kierunku na Różę, Mielęcın, Miłogoszcz i Brzeźniak do rzeczki Płocicznej, lewego dopływu Drawy, która z biegiem czasu stała się północno-zachodnią granicą Wielkopolski, oddzielając ją od Brandenburgii (Nowej Marchii).

- własność królewska (królewszczyzny), zajmowały całą wschodnią część powiatu i w połowie XVI w. składały się z grodowego starostwa wałeckiego oraz części niegrodowego starostwa ujsko-pilskiego. Władca wyznaczał starostę (dożywotniego), sprawującego władzę w jego imieniu (także sadowniczą). Początkowo starostowie byli reprezentantami lokalnych rodów (Wedłów, Borków, Czarnkowskich). W kolejnych latach urząd przypadał przedstawicielom Wielkopolski i Pomorza.
- 1535 r. kiedy urząd starosty wałeckiego objął Łukasz Górka.
- 1554 r. dzięki staraniom Andrzeja Górki na mocy edyktu królewskiego starostwo wałeckie zostało podniesione do rangi **starostwa grodowego**. Utworzenie w Wałczu urzędu grodzkiego miało doniosłe znaczenie dla ziemi wałeckiej (służyło stabilizacji pogranicza) oraz dla samego miasta. Urząd grodzki pełnił dwie funkcje: administracyjną i sadowniczą.
- XVI/XVII w. – następuje okres tzw. wtórnej kolonizacji, podczas której powstało wiele wsi i osad. Szlachta miejscowa (Górkowie, Gostomscy) i starostowie zakładali nowe wsi ,na korzystniejszych dla osadników warunkach; dotyczyło to m.in. tzw. wsi sołtysich. Osadnictwo sołtysie objęło obszary w okolicy Wałcza, królewszczyzny starostwa wałeckiego i ujsko-pilskiego.
- 1590 r. – założono wieś Szwecja; inne, jak Gostomia, Wiesiółka, Głowaczewo, istniejące już w XVI wieku; w XVII w. otrzymały przywileje wsi sołtysich.
- mimo tych usilnych prób zwiększenia liczby ludności w 2 połowie XVI w. powiat wałecki (trzeci co do wielkości w województwie poznańskim), charakteryzował się najmniejszą gęstością zaludnienia. Liczył: 9 parafii, 4 miasta oraz 45 wsi. Dominowały obszary leśne.
- w skład dóbr królewskich starostwa wałeckiego w końcu XVI w. (**z terenu obecnej gminy Wałcz**) wchodziły wsie: Różewo, Witankowo, Gostomia, Chwiram, Szwecja, Zdbice i osada młyńska Ostrowiec, oraz wieś królewska oddana w osobną dzierżawę: Wiesiółka. Z terenu starostwa ujsko-pilskiego wieś Czechyń.
- jednym z najznamienitszych rodów szlacheckich ziemi wałeckiej byli Golcowie (wywodzący się z okolic Choszczna), z wyróżniającym się zespołem majątków z siedzibą w Kłębowcu. Powiększyli majątkość m.in. nabywając dobra pojoannickie w okolicach Karsibora.
- W XVI w. do Golców należały: wieś Golce, folwark Dobra, Kłębowiec, Karsibór, Rudnica.
- 1655-1658 – najazd szwedzki stanowił okres zniszczeń i stagnacji gospodarczej także na terenie ziemi wałeckiej. Wyludniły się wsie i miasta.
- 1700-1721 – Wojna Północna pogłębiła dotkliwe straty.

- 1707-1711 – w wyniku zarazy zmarło ok. 2000 mieszkańców
- W 1772 r. pierwszy rozbiór Polski (wkroczenie wojsk pruskich. Ziemia wałecka początkowo wchodziła w skład okręgu nadnoteckiego, później przyłączono ją do Prus Zachodnich. Powiększony i zreorganizowany powiat wałecki należał do Regencji Kwidzyńskiej. Na czele powiatu stanął - landrat. Dawne polskie majątki królewskie przejęło państwo pruskie i utworzono z nich tzw. amty.
- Miasta zostały oddane pod nadzór specjalnych radców podatkowych, wprowadzono sądownictwo z urzędowym językiem niemieckim.
- 1815 r. Kongres Wiedeński utrwalił panowanie pruskie. Do 1945 r. ziemia wałecka stanowiła część Rzeszy Niemieckiej.
- Pruskie reformy agrarne z pocz. XIX w. doprowadzają do kolejnych przeobrażeń wsi - rozbudowy majątków kosztem wielkości i liczby gospodarstw chłopskich.
- 1807 r. edykt znoszący w Prusach poddaństwo osobiste chłopów w dobrach szlacheckich.
- 1811 r. uwłaszczone wszystkich chłopów (od pełnych kmieci po zagrodników), którzy uzyskali prawo własności do zajmowanej ziemi za cenę oddania dworom od 1/3 do 1/2 uprawianej ziemi.
- 1816 r. pod naciskiem szlachty ograniczono prawo do uwłaszczenia tylko do gospodarstw sprzężajnych, tzn. posiadających zwierzęta pociągowe, co ograniczyło krąg ludności wiejskiej mogącej uzyskać prawo własności ziemi tylko do bogatszych chłopów.
- Uwłaszczony chłop za otrzymany areal oddawał panu 1/3 przyznanej ziemi. Zdarzały się przypadki nadużyć, że dziedzic zabierał połowę gruntu (np. w Karsiborze, Nakielnie). W Dobinie, wsi należącej do miasta Wałcza, na wzór wsi królewskich chłopci zatrzymywali całą ziemię, za wysokie odszkodowanie pieniężne (200 talarów). Utrzymano odrobek na rzecz dworu, z możliwością wykupu finansowego.
- w latach 1885-1889 wg danych źródłowych, ponad 80% gruntów uprawnych należało do junkierstwa. Najbardziej majątni posiadali po kilka tysięcy hektarów (np. Ludwik Lehr – 7500 ha, we wsiach Nakielno, Rutwica. Mączno, Nagórze).
- koniec XIX w. – na terenie powiatu wałeckiego istniało: 31 gorzelni, 20 krochmalni, 7 kaszarni, 8 mleczarni, 57 młynów, 34 rzeźnie, 36 cegielni i 18 tartaków. Działały trzy kuźnice o napędzie wodnym oraz dwa folusze do sukna.
- 1919 – porozumienia Traktatu wersalski nie przyznały powiatu wałeckiego Polsce. - 1922 r. z pozostałości byłych prowincji poznańskiej i Prus Zachodnich, które nie weszły w skład państwa polskiego, w ramach Rzeszy niemieckiej utworzono nową prowincję, „**Marchię Graniczną Poznań - Prusy Zachodnie**”.
- 1922-33 - w związku z kryzysem po zakończeniu I wojny światowej, aby zahamować odpływ ludności władze niemieckie przeprowadziły wielką akcję parcelacyjną. W powiecie wałeckim objęto tą akcją majątki w: Kolnie (56 ha), Rudkach-Dębołęce (3407 ha), Ługach (758 ha), Gostomii (58 ha).
- Dopiero po drugiej wojnie światowej w 1945 roku ziemia wałecka wróciła po 173 latach zaboru do Polski.

- do 1998 roku – gmina Wałcz znajdowała się w granicach województwa pilskiego
- od 1999 roku – w granicach województwa zachodniopomorskiego

4.3. KOMPOZYCJE FUNKCJONALNO-RZESTRZENNE

Układy ruralistyczne

Układy przestrzenne występujące na terenie gminy Wałcz – charakteryzują się zróżnicowaniem chronologicznym, typem rozplanowania przestrzennego, wielkością.

Najstarszą i najcenniejszą kategorią w krajobrazie kulturowym są wsie o metryce średniowiecznej (XIII – XIV wiecznej), stanowiące pierwotnie własność templariuszy, później joannitów: **Chwiram, Karsibór, Kłębowiec, Rudki, Witankowo, Lubno**. Rozplanowanie przestrzenne to najczęściej owalnice i ulicówki.

Część z tych wsi w następnych stuleciach przechodziła na własność miejscowych rodów szlachecki (np. Wedłów z Tuczna, czy Golców z Kłębowca). W kolejnych stuleciach pierwotne układy ruralistyczne ulegały zatarciu, najczęściej w wyniku lokalizacji w ich obrębie zespołów rezydencyjno-folwarczno-parkowych. Dotyczy to m.in.: **Kłębowca, Witankowa, Dzikowa, Chwiramu, Karsiboru**.

Część wsi lokowana była w 2 połowie XVI wieku – na mocy przywileju starosty Hieronima Gostomskiego – np. **Szwecja** w 1590 roku.

Niektóre wsie stanowiły własność królewską jak np. **Szwecja**¹⁷ i **Wiesiółka**; niektóre po opustoszeniu były ponownie lokowane jak np. Wiesiółka w 1568 roku.

Należy podkreślić, że żaden z historycznych układów ruralistycznych nie jest objęty ochroną prawną – wpisem do rejestru zabytków, nie został też ujęty w wojewódzkiej czy też gminnej ewidencji zabytków. Przynajmniej kilkanaście z nich posiada czytelne układy przestrzenne i stanowi (oprócz dziedzictwa archeologicznego) najstarsze zabytki w gminie, liczące po kilkaset lat.

Opracowanie kompleksowego studium kulturowo-krajobrazowego pozwoliłoby na wyznaczenie stref ochrony konserwatorskiej dla tych jednostek osadniczych.

Zabudowa chłopska

Na obszarze gminy zabudowa chłopska stanowi zespół zróżnicowany pod względem architektonicznym, typologicznym i materiałowym. Z uwagi na historyczne uwarunkowania (tereny graniczne od czasów średniowiecza) i wysoką lesistość, obecny obszar gminy Wałcz nie należał do najgęściej zaludnionych. Możemy przypuszczać (po nielicznie zachowanych reliktach np. w Nakielnie i Różewie, w tym świątyniach wiejskich), że do początku XIX wieku dominowała na tych terenach zabudowa drewniana, ryglowa.

Współcześnie większości historycznej chłopskiej zabudowy mieszkalnej stanowią obiekty murowane z cegły ceramicznej (XIX i XX wieczne), parterowe (często z poddaszami mieszkalnymi), pod dachami dwuspadowymi i naczółkowymi. Domy lokowano najczęściej na froncie siedlisk, kalenicowo do drogi. Zabudowa

---

¹⁷ Wieś została tak nazwana na cześć królestwa Szwecji, założona za panowania Zygmunta III Wazy

gospodarcza (inwentarska i stodoły) posadowione były w głębi parceli, wygradzając boki podwórzy i zamykając je od strony zapola.

Stopniowy zanik czy też ograniczenie budownictwa szkieletowego (ryglowego) nastąpiło z chwilą upowszechniania się materiału ceglanego, tj. ok. 100 lat temu.

Po II wojnie światowej proces ten został spotęgowany przez uwarunkowania polityczne, własnościowe lub emocjonalne (budownictwo ryglowe, tzw. pruski mur było synonimem obcego, niemieckiego dorobku kulturowego). Przez długie dziesięciolecia wartość kulturowa tradycyjnej (ryglowej) architektury wiejskiej na Ziemiach Zachodnich traktowana była marginalnie. W tym czasie zniszczeniu uległo wiele cennych obiektów etnograficznych.

Z czasem nieremontowane budynki ulegały znacznej i nieodwracalnej destrukcji, były przemurowywane lub wyburzane. W ostatnich latach widoczny jest naturalny proces podnoszenia standardu życia, w oparciu o dostępne oraz „modne” materiały budowlane i technologie, stąd liczne i dewaloryzujące remonty lub wyburzenia starej zabudowy oraz lokowanie nowych obiektów. Analizując formę architektoniczną, bryłę, kształt dachu oraz rytm kompozycji elewacji, można dostrzec w zmodernizowanych budynkach pierwotne konstrukcje ryglowe, które w wielu przypadkach zostały przemurowane lub pokryte styropianowymi dociepleniami, tynkami, z nową stolarką.

Na terenie gminy Wałcz jest tylko jedna chałupa wpisana do rejestru zabytków:

dom w Nakielnie nr 5 z 1748 r., z unikatowym w skali województwa zachodniopomorskiego – narożnym podcieniem.

Architektura sakralna

Na terenie Gminy Wałcz znajduje się 21 historycznych kościołów (rzymskokatolickich); w tym 16 wpisanych do rejestru zabytków 1 w wojewódzkiej ewidencji zabytków (Gostomia), 2 zaproponowane przez wójta do gminnej ewidencji zabytków (Kolno i Zdbice).

Poza wszelką ewidencją konserwatorską pozostają dwie, historyczne świątynie w Chwiramie i Kłębowcu.

Kościół pełni - najczęściej - w układzie ruralistycznym rolę dominanty architektonicznej (w tym wysokościowej) i kulturowej (funkcja sakralna). Współcześnie na terenie gminy historyczne świątynie można podzielić na dwie kategorie:

- **wzniesione w tradycyjnej technice ryglowej** – starsze, datowane na XVII – XVIII wiek;
- **murowane** – XIX –XX wieczne o cechach neoromańskich i neogotyckich, charakterystycznych dla czasu powstania.

Szczególnie cenne są obiekty wzniesione w technice szkieletowej, będąca przykładem wpływów niemieckich (od średniowiecza) w budownictwie, choć sama technika ryglowa ma korzenie o wiele starsze, znana była np. w starożytnym Rzymie. W literaturze przedmiotu konstrukcja ta jest przemienne nazywana: słupowo-ramową, słupowo-ryglową, ramową, ryglową, szachulcową, murem pruskim. Zabudowa szkieletowa (ryglowa) jest jednym z charakterystycznych elementów w architektonicznym krajobrazie wsi i miasteczek Pomorza.

Podstawę konstrukcyjną stanowi nośny szkielet drewniany, złożony z pionowych – w tym rytmicznie rozmieszczonych – słupów, osadzonych dołem w podwalinie,

spiętych od góry oczepem, połączonych 1 lub 2 poziomami rygli (na jednej kondygnacji) oraz wzmocniony ukośnymi, przynaróżnymi zastrzałami, łączącymi oczep-rygle-podwalinę. Połączenia ciesielskie łączono na gniazda, czopy, nakładki (w tym z zamkami) i kołkowane tzw. dyblami. Ściany ustawiano na fundamencie, pierwotnie z kamieni polnych pod narożnikami budynku (sporadycznie pod całą podwaliną), następnie w formie podmurówki z kamienia łamanego lub kamienia i cegły.

Natura konstrukcji ścian ryglowych nie stawiała ograniczeń co do długości obiektu, z kolei wysokość ograniczona była wytrzymałością drewna i zastosowanych połączeń ciesielskich, zaś szerokość warunkowała konstrukcja i kąt nachylenia dachu.

Geneza budownictwa szkieletowego na Pomorzu wiąże się z oszczędnością drewna, które wymuszały zarówno względy ekonomiczne (wzrost wartości tego budulca), jak również zarządzenia administracyjne w państwie pruskim, które od połowy XVIII wieku określały zasady budowania, sposoby pozyskiwania budulca, przepisy przeciwpożarowe. Oprócz tego konstrukcja ryglowa, w stosunku do budownictwa drewnianego, miała wiele zalet: pozwalała na umieszczanie w ścianach większej liczby otworów (bez osłabienia ustroju budowlanego), bieżące naprawy zniszczonych części ścian (bez konieczności burzenia całej budowli). Dominującym materiałem wypełniającym pola międzyryglowe (tzw. fachy) był **szachulec**: między belkami umieszczono drewniane kołki, żerdzie (tzw. strychulce), owinięte słomianymi powrósłami, warkoczami (w tym maczanymi w glinie, tzw. brożyny) lub plecionym sznurem słomianym, wylepione z obu stron gliną zmieszaną ze słomą, sieczką, plewami lub wrzosem bądź igliwem. Nazwa szachulec powszechnie przyjęła się na określenie różnych typów glinianego wypełnienia ścian ryglowych, a także stanowi synonim całości budownictwa szkieletowego; niektórzy wiążą tę nazwę z szachownicową formą ścian.

Ściany ryglowe wypełnione cegłą ceramiczną pojawiły się w nowo wznoszonych budynkach lub stanowiły nowe wypełnienie wcześniejszych ścian szachulcowych. Konstrukcja szkieletowa wypełniona czerwoną cegłą tworzyła tzw. pruski mur, co spowodowało zarówno pejoratywny stosunek do tego typu budynków, jak również ewidentnie wskazuje na kulturowo obcą formę, związaną z osadnictwem niemieckim.

Jednym z najcenniejszych i najstarszych kościołów jest wzniesiony w 1664 roku kościół p.w. Św. Antoniego Padewskiego w **Golcach**, z charakterystyczną lokalizacją na znacznym wyniesieniu terenu. To obiekt salowy, wieżowy, o charakterystycznej konstrukcji ścian bez przynaróżnych zastrzałów; z częściowo zachowanym historycznym wyposażeniem. **Obiekt wymaga pilnych prac ratunkowych!**

Z podobnego okresu pochodzą ryglowe kościoły w Górnicy p.w. MB Królowej Polski z 1672 r. i Laskach Wałeckich p.w. Matki Boskiej Szkaplerznej - 2 poł. XVII wieku, przebudowany (zrekonstruowany) na pocz. XXI wieku, a w ostatnim okresie przeprowadzono remont drewnianej wieży.

Poważnie przebudowany został kościół ryglowy p.w. św. Jana Nepomucena w Rutwicy, pochodzący z XVII/XVIII wieku.

Znacznie większa jest kategoria kościołów XIX i XX-wiecznych (wzniesionych przypuszczalnie na miejscu świątyń wcześniejszych). To obiekty murowane z cegły ceramicznej, lub kamienno-ceglane, o skromnym detalu. Wyjątek stanowi

neoromański kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zdbicach, o proporcjonalnej, harmonijnej bryle (zaproponowany do GEZ przez wójta gminy)

Wybitnym obiektem (nie wpisanym do rejestru zabytków!) jest modernistyczny kościół pw. Św. Józefa Oblubieńca w Kolnie. Obiekt o wysokich wartościach architektonicznych, kulturowych i zabytkowych (także wskazany do GEZ przez wójta).

Zespół zabytków sakralnych należy zaliczyć do niezwykle cennego wyróżnika gminy Wałcz.

Mała architektura sakralna

Na obszarze gminy Wałcz zachowały się licznie reprezentowane (ok. 30) murowane kapliczki obeliskowe (arkadowe lub wnękowe), związane z ludnością katolicką. Są to głównie kapliczki Krzyża Świętego, Matki Bożej. Licznie występują kapliczki świętych (np. św. Jan Nepomucen), stanowiące czytelne nawiązanie do wielkopolskiego kręgu kulturowego.

Kapliczki oraz krzyże (przydrożne i kościelne) stanowią autentyczny przejaw ludowej religijności polskiego krajobrazu, a na obszarze Pomorza Zachodniego były i są elementem budowania tożsamości narodowej i religijnej po 1945 roku, po niemal całkowitej wymianie ludności, w obliczu zmian geopolitycznych. Na terenach należących do 1945 roku do Niemiec kapliczek nie było w ogóle. W protestantyzmie nie uznającym kultu maryjnego, ani kultu świętych z tego typu obiektami (kapliczkami) praktycznie nie spotykamy się. Protestanci odrzucają te elementy wiary, które wg nich nie znajdują odzwierciedlenia w Piśmie Świętym. W granicach obecnego województwa zachodniopomorskiego wyjątek stanowi część powiatu wałeckiego (związanego z obszarem historycznej Wielkopolski), na terenie którego spotyka się obiekty o metryce XIX-wiecznej, a nawet z końca XVIII wieku.

Te obiekty zwane małą architekturą sakralną stanowią o dziejach ziemi wałeckiej, są świadkami historii i zabytkami o szczególnym znaczeniu. Winny podlegać ochronie konserwatorskiej, a z pewnością znajdować się w gminnej ewidencji zabytków.

Cmentarze historyczne

Na terenie gminy Wałcz zachowało się 49 historycznych cmentarzy (z czego trzy nie są ujęte w ewidencji WEZ/GEZ), w tym 8 jest wpisanych do rejestru zabytków (Dobino, Głowaczewo, Kłębowiec, Ługi Wałeckie, Nakielno, Rutwica, Strączno, Wiesiółka). Z uwagi na uwarunkowania historyczne ziemia wałecka zamieszkiwana była zarówno przez ludność katolicką i protestancką, co znalazło odbicie w istnieniu cmentarzy wyznaniowych. W większości są to nekropolie pochodzące z połowy XIX wieku, wyjątek stanowi cmentarz przykościelny w Nakielnie założony jeszcze w XVI wieku.

Do GEZ/WEZ powinny zostać wpisane jeszcze 3 cmentarze historyczne w: Czechynie (II), Ostrowcu (II), Prusinowie Wałeckim (II).

Należy pamiętać, że otoczenie kościołów w przeszłości stanowiły cmentarze przykościelne jak np. w Golcach czy Górnicy. Obecnie teren jest splantowany, najczęściej brak elementów sepulkralnych, ale to miejsce historycznych pochówków.

Zespoły rezydencyjno-parkowe-folwarczno

W przeszłości niemal we wszystkich dużych wsiach obecnej gminy Wałcz funkcjonowały rezydencyjno-parkowo-folwarczne lub zespoły folwarczne, o różnicowanej skali i chronologii. O istnieniu folwarków wspominały źródła historyczne już od XVI czy XVII wieku.

Po 1945 roku, a zwłaszcza po zlikwidowaniu w 1991 roku Państwowych Gospodarstw Rolnych część z nich (mniejszych) ulegała stopniowej dewaloryzacji. Część zespołów pozostaje w rękach prywatnych, stan ich jest zdecydowanie lepszy np. w Chwiramie, Chudem.

Obecnie wojewódzką ewidencją zabytków objętych jest 35 zespołów folwarcznych (w różnych stanie zachowania), żaden z zespołów nie został wpisany do rejestru zabytków.

Architektura rezydencjonalna

Z historycznych rezydencji szlacheckich na terenie gminy, wpisanych do rejestru zabytków jest 5 obiektów: **Chude, Chwiram, Dzikowo, Kłębowiec, Wiesiółka**.

W rejestrze pozostaje nadal pałac w Lubnie mimo, że fizycznie już nie istnieje, stanie ruiny znajduje się także pałac w Dzikowie, pilnych prac wymaga pochodzący z 2 połowy XIX w. obiekt w Sitowie. Obiekty w Sitowie i Kolnie znajdują się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Należy podkreślić dbałość obecnych właścicieli obiektów rezydencyjnych w: Chudem, Chwiramie i Wiesiółce. Pełnią one funkcje tzw. biurowo-mieszkalne, będąc jednocześnie w pełni odrestaurowanymi zabytkami.

Dwór w Kolnie to niestety przykład zmiany funkcji na „blok wielorodzinny” ze wszystkimi tego konsekwencjami: dewaloryzacja elewacji (kolorystyka, stolarka) itp.

Szczególne znaczenie w krajobrazie kulturowym ziemi wałeckiej posiadają relikty barokowego zespołu w Kłębowcu – rodowej siedziby rodu Golców. Jest to własność samorządu gminy Wałcz. O pierwotnej siedzibie nie zachowały się żadne przekazy. Można jedynie przypuszczać, że średniowieczny zamek posiadał charakter obronny. Początek budowy obecnego zespołu pałacowo-parkowego przypada na 1 poł. XVIII wieku.

Świetność rodu Golców przypadająca na XVI i XVII w. skończyła się wraz z nastaniem administracji pruskiej (po pierwszym rozbiórze Polski). Poszczególni członkowie rodu potracili starostwa otrzymane od Rzeczypospolitej, w zamian za jednorazowe odszkodowania. Ich własne majątki były zadłużone i dlatego w ostatnich dziesięcioleciach XVIII w. zaczęli je gwałtownie wyprzedawać. Dobra Golców przeszły w ręce pruskich urzędników, a sama rodzina przeniosła się w inny region.

Początek budowy barokowego zespołu pałacowego przypada najprawdopodobniej na przełom XVII w. i XVIII w. W 1735 r. nie był on jeszcze wykończony (wspomina o tym inwentarz Kłębowca zachowany w aktach grodzkich wałeckich). Barokowy zespół pałacowy składał się z korpusu głównego i bocznych oficyn, tworząc charakterystyczne założenie z usytuowaniem *entre cour et jardin* („między dziedzińcem i parkiem”). Obecnie pałac jest w stanie trwałej ruiny, a gmina Wałcz uzyskała dofinansowanie z Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodnio-

pomorskiego (w 2015 roku) na wykonanie dokumentacji służącej zabezpieczeniu pozostałości tego wybitnego zabytku.

Dzieje rodu Golców to także wartość niematerialna ziemi wałeckiej.

Zieleń komponowana

Zespołom folwarczno-rezydencyjnym niemalże zawsze towarzyszyły założenia parkowe, Ich wielkość, rodzaj kompozycji, ilość i rodzaj nasadzeń (w tym tzw. egzotów) uzależnione były od zamożności właścicieli majątków.

W gminie Wałcz są 22 parki dworskie, w tym 20 w rejestrze zabytków, a 2 - w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Dominują XIX-wieczne założenia o charakterze krajobrazowym, czytelne w przestrzeni, sporadycznie jak np. w Gostomii, Różewie czy Rudkach zdewaloryzowane, wymagające uczytelnienia.

Szczególnie cenny jest park w Lubnie o metryce XVIII-wiecznej, w Ługach Wałeckich z 1829 roku, w Nakielnie z 1 połowy XIX wieku, czy Wiesiołce.

Zabudowa folwarczna

Zabudowa mieszkalna

Ten typ zabudowań uległ najszybszej transformacji w ostatnim dziesięcioleciu. W WEZ/GEZ znajduje się 11 obiektów – głównie domów mieszkalnych robotników folwarcznych z końca XIX wieku i pocz. XX wieku. Jedynie oficyna w Chwiramie zachowała wartości waloryzujące krajobraz kulturowy. W pozostałych obiektach w Dzikowie i Lubnie nasila się dewaloryzacja, docieplenia elewacji z różnicowaniem kolorystyki, dla podkreślenia odrębnej własności właścicielskiej.

Zabudowa gospodarcza

Reprezentowana jest przez 14 obiektów będących w WEZ/GEZ (w tym obecnie fizycznie nie istnieją: spichlerz w Różewie i chlewnia w Dzikowie): magazyny zbożowe, stanie, krochmalnie, gorzelnie, kuźnie, stodoły, spichrze, chlewnie.

Wszystkie obiekty pofolwarczne wzniesiono w okresie od 3 ćwierci XX po lata 20 XX wieku, z cegły ceramicznej lub cegły i kamienia (sporadycznie z cegły silikatowej). Stan zachowania tych obiektów jest zróżnicowany. Większość zespołów folwarcznych uległa poważniejszej degradacji; liczne obiekty wyburzono w związku ze zmianą profilu produkcji rolnej.

Jedynie folwarki w Chwiramie i Chudem charakteryzują się zachowanym układem, strukturą i wysokimi wartościami historyczno-zabytkowymi.

Przemysł, technika

Na terenie gminy Wałcz ta kategoria zabytków reprezentowana jest nader skromnie (poza zespołami folwarcznymi). Jest to zaledwie 7 obiektów w WEZ/GEZ i jeden w rejestrze zabytków.

Zachowały się trzy młyny wodne: w Kłębowcu (1926-28); Golcach (l. 10. XX w.); Czapli Młynie (1936 r.) oraz gorzelnie w: Dobinie (l. 20 XX w.; ob. bud. mieszkalny), Gostomii (l. 10. XX w., ob. bud. mieszkalny) i Szwecji (XIX/XX wiek).

Paradoksalnie najcenniejszy zabytek w tej kategorii czyli kuźnia/lemieszarnia w Wiesiółce, z 1 połowy XIX wieku – wpisana do rejestru zabytków – to w praktyce zabytek nieistniejący! Pozostały zaledwie relikt fundamentów.

Obiektami waloryzującymi krajobraz kulturowy gminy Wałcz są niewątpliwie obiekty kolejowe (dworce i stacje z końca XIX wieku, rozbudowy modernistyczne oraz wiadukt w Rutwicy) - np. w Dobinie, Rutwicy.

Obiekty użyteczności publicznej

Czytelnymi elementami w krajobrazie kulturowym gminy Wałcz są niewątpliwie historyczne budynki szkolne. XX-wieczne, murowane z cegły ceramicznej (Rutwica, Górnica, Karsibór, Dobino, Rudki); większość z nich pełni obecnie funkcje mieszkalne; tylko jeden budynek w Szwecji to nadal szkoła.

Historyczne świetlice wiejskie np.: Rudki, Dzikowo; obiekty XX-wieczne, murowane z cegły ceramicznej.

4.5. ZAGROŻENIA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Główne **zagrożenia krajobrazu kulturowego wiejskiego** na terenie Gminy Wałcz są związane z następującymi czynnikami zaistniałymi po 1945 roku:

- znacznymi ubytkami zabudowy w obrębie pierwotnych układów ruralistycznych; liczne nowe nawarstwienia (np. Karsibór, Chwiram – osiedla bloków mieszkalnych);
- osady o charakterze zamierającym (dawne małe folwarki) - np.: Czepiec, Sitowo, Omulno, Plebanka;
- dekompozycją i degradacją zespołów rezydencjonalno – parkowych:
  - pałace: unicestwienie obiektu rejestrowego – w Lubnie!
  - postępująca ruina pałacu w Dzikowie; Kłębowcu,
  - dewaloryzacja pałacu w Kolnie (obecnie to wielorodzinny blok mieszkalny)
  - częściowo zatarte granice parków, z nowymi elementami kubaturowymi; brak bieżących prac pielęgnacyjnych; ubytki cennego drzewostanu.
- dekompozycją i wyburzeniami w obrębie zespołów folwarcznych:
  - degradacja i destrukcja najmniejszych zespołów folwarcznych (obecnie to osady o charakterze zamierającym: Czepiec, Omulno, Plebanka, Ługi Wałeckie)
  - przekomponowano układy podwórzy (w tym nowe nawarstwienia wielokubaturowe związane z funkcjonowaniem PGR-ów),
  - znaczne ubytki w zabudowie gospodarczej – szczególnie po 1991 r. (po likwidacji PGR-ów) np. Kłosowo, Prusinowo
  - zmiana funkcji niektórych obiektów folwarcznych, a znaczna część jest nieużytkowana; wyburzenia obiektów przemysłu rolno-spożywczego (np. gorzelni)
  - zróżnicowany stan zachowania kolonii mieszkalnych; pierwotnie typologicznie jednorodne budynki zostały zdewaloryzowane przez liczne przymurówki w obrębie elewacji, wymianę stolarki i pokrycia dachowego;

- pojedynczych ubytków zagród w obrębie wsi chłopskich i kolonii (dotyczy to wszystkich jednostek osadniczych na terenie gminy Wałcz)
- znacznych ubytków obiektów gospodarczych – głównie stodół, zastępowanie tradycyjnych elementów tzw. małej architektury wyrobami prefabrykowanymi (np. betonowe ogrodzenia)
- stanu zachowania tradycyjnej zabudowy mieszkalnej (w tym reliktyw szachulcowych), która ulega naturalnej dekapitalizacji oraz poddawana jest niekontrolowanym (żywiolowym) przekształceniom elewacji (np. wymiana stolarki, nowe tynki, docieplenia zewnętrzne), wymiany pokrycia oraz rozbudowy
- zaniedbaniami części cmentarzy historycznych ze zniszczonymi lub usuniętymi nagrobkami i ubytkami w drzewostanie (niektóre nekropolie są słabo czytelne w terenie, zwłaszcza śródleśne);
- bogate dziedzictwo kulturowe na terenie gminy Wałcz winno znaleźć pełne odzwierciedlenie w gminnej ewidencji zabytków.

5. OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY WAŁCZ USTANOWIENIA PRAWNE

5.1. REJESTR ZABYTEKÓW

Jak wyżej wspomniano (rozd. 2) formy ochrony krajobrazu kulturowego i zabytków reguluje art. 7 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (wraz z późn. zmianami). Formą ochrony ustanawianą przez wojewódzkiego konserwatora zabytków jest wpisanie obiektu / obszaru do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków archeologicznych

Na obszarze gminy Wałcz uwzględniono **446 stanowisk archeologicznych** zaewidencjonowanych aktualnie w dokumentacji konserwatorskiej – Archeologicznym Zdjęciu Polski (AZP). Ewidencja AZP tworzona była od kilkudziesięciu lat, dlatego też nazwy miejscowości dla poszczególnych stanowisk, pod którymi występują one w ewidencji nie zawsze muszą pokrywać się z obecnymi granicami obrębów geodezyjnych.

W olbrzymiej większości są to tzw. stanowiska ziemne, które na powierzchni mogą być mało czytelne, a dla laika zgoła nierozpoznawalne. Działania inwestycyjne na terenie tych stanowisk są często trudne do uniknięcia i pomimo dążeń służb konserwatorskich do zachowania stanowisk archeologicznych w stanie nienaruszonym, dopuszcza się tam prowadzenie robót ziemnych. Zachowany musi być jednak warunek wykonania pełnej i fachowej dokumentacji naukowej odkrywanych obiektów oraz eksploracji zabytków ruchomych.

Na terenie gminy wiejskiej Wałcz zaewidencjonowano także 7 stanowisk archeologicznych czytelnych na powierzchni, tzn. posiadających własną formę terenową. Są to: cztery grodziska w miejscowościach: Czapla (zaewidencjonowane jako Wiesiółka), Karsibór, Kołatnik (zaewidencjonowane jako Ostrowiec) i Lubno, domniemany gródek wczesnośredniowieczny w Rudkach oraz kurhany w Kłębowcu i Lubnie. Stanowiska te zaliczono do strefy W.I. pełnej ochrony konserwatorskiej, wykluczającej wszelką działalność inwestycyjną (stanowiska posiadające własną formę terenową jak np.: grodziska, cmentarzyska kurhanowe lub/i wpisane do rejestru zabytków).

Spośród 446 stanowisk archeologicznych znajdujących się w ewidencji konserwatorskiej *Archeologiczne Zdjęcie Polski* na terenie gminy wiejskiej Wałcz pięć jest wpisanych do rejestru zabytków:

- (Obr. Czapla) Wiesiółka, stan. 1 (AZP 34-25/3) – osada z okresu lateńskiego i halsztackiego oraz osada z wczesnego średniowiecza, wpisane do rejestru zabytków pod nr 797, decyzją nr: KL.IV.670/13/70, z dn.: 16.03.1970 r.
- (Obr. Czapla) Wiesiółka, stan. 3 (AZP 34-25/56) – grodzisko wczesnośredniowieczne wpisane do rejestru zabytków pod nr 722, decyzją nr: Kl.IV.Oa/1/69, z dn.: 28.06.1969r.
- Karsibór, stan. 2 (AZP 32-23/18) – grodzisko wczesnośredniowieczne wpisane do rejestru zabytków pod nr 742, decyzją nr: 5385/Dec-26/92, z dn.: 20.12.1992r.

- Lubno, stan. 1 (AZP 33-22/1) – grodzisko wczesnośredniowieczne wpisane do rejestru zabytków pod nr 790, decyzją nr: Kl.IV.670/6/70, z dn.16.03.1970 r
- (Obr. Kołatnik) Ostrowiec, stan. 1 (AZP 33-24/7) – grodzisko nizinne z wczesnego średniowiecza i średniowiecza, wpisane do rejestru zabytków pod nr 791, decyzją nr: Kl.IV.670/7/70, z dn.: 16.03.1970 r.

Granicami strefy W II objęto przede wszystkim stanowiska, których stan zachowania, oraz wartość naukowa rokuja dalsze pozytywne wyniki (jest to 27 stanowisk – dużych osad, w tym jedno stanowisko wpisane do rejestru zabytków), zaś strefą W III pozostałe. W wielu przypadkach jedną strefą ochronną objęto położone blisko siebie osady, punkty osadnicze i ślady osadnicze, traktując je jako jeden kompleks osadniczy.

Podkreślić należy, że ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest zbiorem zamkniętym – nadchodzące lata mogą przynieść nowe odkrycia lub negatywna weryfikację obecnie zaewidencjonowanych stanowisk. W niniejszym studium oparto się na stanie wiedzy z października 2015 r.

Rejestr zabytków nieruchomości

W rejestrze zabytków nieruchomości wpisanych jest **51 obiektów i obszarów** z terenu gminy Wałcz (na dn. 31 października 2015 r.). Są to zarówno obiekty i obszary samodzielne (np. parki podworskie, kościoły), jak również obiekty występujące w obrębie zespołów wpisanych do rejestru (np. dwory/pałace i parki w założeniach rezydencjonalnych).

Rejestr nie jest zbiorem zamkniętym. Wpisy dokonywane są na wniosek właściciela lub z urzędu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Wykaz zabytków nieruchomości - Załącznik nr 1

Rejestr zabytków ruchomych

Rejestr zabytków ruchomych z terenu Gminy Wałcz jest dostępny w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Szczecinie. W większości są to elementy wyposażenia kościołów (ołtarze, chrzcielnice, kropielnice, świeczniki, ławki, empory, stropy, prospekty organowe).

Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, ale na wniosek właściciela tego zabytku. WKZ może wpisać z urzędu zabytek ruchomy do rejestru jeśli istnieje uzasadniona obawa zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywozu za granicę.

5.2. WOJEWÓDZKA EWIDENCJA ZABYTKÓW

Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2010 roku, w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem – Wojewódzki Konserwator Zabytków w Szczecinie opracował „wykaz zabytków nieruchomości z terenu gminy Wałcz

ujętych w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków”, które przekazał Wójtowi Gminy. Znalazło się w nim **118 obiektów i obszarów**.

W wojewódzkiej ewidencji zabytków znajduje się **446 zabytków archeologicznych** (patrz wyżej).

Zabytki nieruchome w wojewódzkiej ewidencji zabytków - Załącznik nr 2

Stanowiska archeologiczne w wojewódzkiej ewidencji zabytków - Załącznik nr 3

5.3. INNE

Na obszarze gminy Wałcz nie występują obiekty (obszary):

- wpisane na listę Pomników Historii Prezydenta Rzeczypospolitej
- objęte ochroną konserwatorską jako Park Kulturowy

6. POLITYKA W ZAKRESIE OPIEKI I OCHRONY NAD ZABYTKAMI W ŚWIETLE DZIAŁAŃ GMINY WAŁCZ (wybór dokumentów uchwalonych przez Radę Gminy WAŁCZ)

6.1. STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY WAŁCZ („SUIKZP”)

Do roku 2012 na obszarze gminy Wałcz obowiązywało „SUIKZP”, uchwalone uchwałą Nr XXII/26/2000 Rady Gminy Wałcz z dnia 24 sierpnia 2000 r.

Zmiany „SUIKZP” uchwalono:

- Uchwałą Nr XXI/114/2012 z dn. 30 sierpnia 2012 roku dla miejscowości: Strączno, Ługi Wałeckie, Dzikowo, Różewo, Przybkowo, Chwiram, Dobino, Wiankowo
- Uchwałą Nr XXIV/143/2012 z dn. 29 listopada 2012 r. dla terenów w rejonie osady Kołatnik.

„SUIKZP” dla Gminy Wałcz został opracowany przez zespół Wojewódzkiego Biura Urbanistyki i Architektury w Pile.

Podstawę prawną opracowania zmiany studium określa art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

Ponadto materiałem wyjściowym do zmiany dla obszarów objętych zmianą są następujące opracowania:

- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego uchwalony Uchwałą Nr XLV/530/10 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 19.10.2010 r.
- Strategia rozwoju gminy Wałcz na lata 2008 – 2015 – wyk. ECD Europejskie Centrum Doradcze, Dariusz Klityński, Szczecin 2008 r.
- Studium wpływu zespołów elektrowni wiatrowych na krajobraz kulturowy gminy Wałcz, mgr inż. arch. Angelika Szerniewicz, Szczecin, listopad 2011 r.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest podstawowym dokumentem planistycznym określającym politykę przestrzenną gminy. Studium uwarunkowań nie jest aktem prawa miejscowego, jednak wprowadzenie przyjętych w nim zapisów do obiegu prawnego następuje poprzez ustalenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, ponieważ obowiązuje ustawowa zasada zgodności zasad zagospodarowania i zabudowy przyjętych w miejscowym planie z kierunkami wytyczonymi w studium. W związku z tym, ustalenia studium są wiążące dla organów gminy przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

W części dotyczącej oceny uwarunkowań kulturowych gminy Wałcz zawarto:

- uwarunkowania kulturowe
- zarys historii (w tym dziedzictwo archeologiczne)
- ogólną charakterystykę historycznej zabudowy
- wnioski z uwarunkowań kulturowych
- prawną ochronę zabytków
- wykaz obiektów zabytkowych objętych ochroną konserwatorską
- opisy wybranych miejscowości (tj. 13 wsi)

W aktualizacji „**SUIKZP**” „...wyklucza się lokalizowanie elektrowni wiatrowych wraz z obszarem oddziaływania na obszarach przyrodniczo chronionych: Obszarze Chronionego Krajobrazu „Pojezierze Wałeckie i Dolina Gwdy” oraz obszarze specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 „Puszcza nad Gwdą, w obrębie obszaru objętego zmianą Studium. Szczegółowe zasady ochrony środowiska w aspekcie lokalizacji farm wiatrowych należy regulować w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, w rejonach lokalizacji elektrowni wyznaczonych w studium.”

UWAGA! Nie wykazano wszystkich stanowisk archeologicznych objętych mpzp – np. Chwiram stanowisko 17 i 18, a także w innych w/w miejscowościach patrz Gminna Ewidencja Zabytków gminy Wałcz (archeologia).

Granice rejonów, w których dopuszcza się lokalizacje elektrowni wiatrowych z niezbędną infrastrukturą techniczną oraz z obszarem oddziaływania, występują w rejonie miejscowości **Strączno, Ługi Wałeckie, Gostomia, Dzikowo, Różewo, Przybkowo, Chwiram, Dobino, Witankowo.**

W celu ochrony historycznych układów ruralistycznych Dobina, Dzikowa, Gostomi, Różewa, Wiankowa (...) wykluczono - w obszarze objętym zmianą Studium - lokalizację dominant wysokościowych, w tym elektrowni wiatrowych, zakłócających ekspozycję otwarcie widokowych i wartościowych krajobrazów kulturowych i zabytków.

Zasady lokalizacji elektrowni wiatrowych oraz ich dopuszczalna forma i parametry należy określić w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z występującym zasięgiem Stref Ochrony Ekspozycji wyznaczonym w „Studium wpływu siłowni wiatrowych na krajobraz kulturowy gminy Wałcz”.

Autorzy nowelizacji „**SUIKZP**” w części dotyczącej dziedzictwa kulturowego bazowali na wcześniejszym opracowaniu powstałym jeszcze w ramach województwa pilskiego, stąd też niestety w uchwalonym dokumencie znalazły się m.in. (s. 82) powoływanie się **na nieaktualną ustawę o ochronie zabytków z 1962 roku (!) i jej zapisy**¹⁸.

W rozdziale dotyczącym „prawnej ochrony zabytków” autorzy „aktualizacji SUIKZP” piszą o rejestrze zabytków województwa pilskiego (s. 86. sic!). Nie jest on tożsamy z rejestrem zabytków województwa zachodniopomorskiego, w którego granicach gmina Wałcz znajduje się od 1999 roku. Zwłaszcza, że ostatnie wpisy do rejestru miały miejsce w 2010 roku. Wprowadza to, niestety, dezinformację.

Dla miejscowości Szwecja nie ujęto wpisanego do rejestru zabytków w 2010 roku kościoła.

Weryfikacji wymagają także dane historyczne dotyczące obiektów zabytkowych (np. kościół ryglowy w Karsiborze został wzniesiony w 1819 roku, a nie na początku XVIII wieku).

Wnikliwa analiza SUIKZP (aktualizacja z 2012 r.) pozwala na następujący wniosek: podstawą rzetelnego i odzwierciedlającego stan faktyczny **SUIKZP** - od obowiązujących uwarunkowań prawnych, po terenowe inwentaryzacje i waloryzacje zasobu kulturowego oraz wyznaczenia form ochrony konserwatorskiej - winno być **Studium Kulturowo-Krajobrazowe** dla całego obszaru Gminy Wałcz, wykonane przez interdyscyplinarny zespół.

---

¹⁸ Obowiązujące akty prawne zostały przywołane przez autorów niniejszego Programu opieki (...).

Niniejszy Program opieki (...) oraz gminna ewidencja zabytków (ze zaktualizowanym zasobem obiektów wpisanych do rejestru zabytków, pozostających w wojewódzkiej ewidencji zabytków wraz z dziedzictwem archeologicznym oraz obiekty wskazane przez wójta gminy Wałcz) to także jedno z najistotniejszych źródeł do aktualizacji SUIKZP całej gminy.

6.2. MIEJSCOWE PLANY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO

Warunki realizacji inwestycji powinny być ustalane w oparciu o zapisy studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Wałcz. Studium nie stanowi wprawdzie podstawy do wydawania decyzji o warunkach zabudowy/decyzji lokalizacji celu publicznego, jednak ustala uwarunkowania i kierunki, które powinny być uwzględniane przy realizacji inwestycji, jeżeli zagospodarowanie ma być realizowane na zasadach ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju. Wobec ustawowego nakazu zgodności studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, to należy przyjąć, że warunki i kierunki określone w studium znajdują ustalenie w miejscowym planie. W konsekwencji, wszelkie inwestycje realizowane po sporządzeniu studium, a przed uchwaleniem planu, nie powinny powodować przekształcenia funkcjonalno-przestrzennego gminy, a także degradacji dziedzictwa kulturowego i zabytków.

Na terenie gminy Wałcz miejscowe plany tworzone są w oparciu o wytyczne Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego, zgodnie z zasadami ochrony środowiska, przyrody, i krajobrazu kulturowego. Sporządzono je m.in. dla wybranych terenów w miejscowościach: Strączno, Ługi Wałeckie, Gostomia, Dzikowo, Różewo, Przybkowo, Chwiram, Dobino, Witankowo (Uchwała NR XXI/115/2012 Rady Gminy Wałcz z dnia 30 sierpnia 2012 r.), oraz Szewczi i Kołatnika.

6.3. GMINNA EWIDENCJA ZABYTEKÓW („GEZ”)

Gminna ewidencja zabytków prowadzona przez samorząd nie jest prawną formą ochrony zabytków. Jednak ze względu na wymóg uwzględniania zabytków ujętych w „GEZ” w studiach i planach zagospodarowania przestrzennego, a także na fakt, że znajdują się w niej obiekty tworzące zasadniczy krajobraz kulturowy gminy, należy podkreślić jej znaczenie.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw¹⁹ wzmacnia znaczenie gminnej ewidencji zabytków w art. 22 ust. 4 otrzymuje brzmienie: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy”.

---

¹⁹ Niniejszą ustawą zmienia się następujące ustawy: ustawę z dnia 17 czerwca 1960 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji z późniejszymi zmianami, ustawę z dnia 7 lipca 1994 roku – Prawo budowlane, ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte, zgodnie z nowelizacją (z 18 marca 2010 r.) ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 3:

- 1) zabytki nieruchomości wpisane do rejestru
- 2) inne zabytki nieruchomości znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków
- 3) inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków

W ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. z 2006 r. Nr 156, poz. 118, z późn. zm.) w art. 39 ust. 3 otrzymuje brzmienie:

„W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków”

Gminna ewidencja zabytków dla gminy Wałcz została opracowana w 2015 roku i stanowi podstawę do aktualizacji Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Wałcz.

W „**GEZ**” ujęte są m.in.:

- zabytki architektury: w tym obiekty sakralne, rezydencjonalne, mieszkalne, gospodarcze, techniki i przemysłu
- układy przestrzenne (folwarki)
- cmentarze – komunalne, wyznaniowe
- zieleń komponowana – parki, aleje
- zabytki archeologiczne

Gminna Ewidencja Zabytków została sporządzona w formie kart, zawierających m.in. dane adresowe o obiekcie, datowanie, formę ochrony, fotografie, mapę z lokalizacją.

Zabytki nieruchomości, zaproponowane przez wójta do gminnej ewidencji zabytków - Załącznik nr 3

6.4. STRATEGIA ROZWOJU GMINY WAŁCZ na lata 2008-2015 („SRGW”)

Strategia ta jedynie w pośredni sposób nawiązuje do dziedzictwa kulturowego gminy tj. w celach dotyczących turystyki np. nr 4.1 *Wspieranie rozwoju lokalnej infrastruktury turystycznej.*

W opisie celu jako ostatni punkt wskazano:

*„Ponadto istotnym elementem jest **dbałość o stan dziedzictwa historycznego i kulturowego m.in. o stan zabytków.**”*

Cel szczegółowy 4.3. *Rozwój różnych form turystyki kwalifikowanej.*

Opis celu:

W gminie istnieje potrzeba stworzenia oferty turystycznej w zakresie tzw. ścieżek edukacyjnych turystyki pieszej. Odpowiednio przygotowane i poprowadzone trasy turystyczne pełnić będą, oprócz funkcji rekreacyjnej, także edukacyjną, zapoznając odwiedzających **z dziedzictwem historycznym, kulturowym** oraz przyrodniczym gminy Wałcz.

6.5. DOTACJE - na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków

(Uchwała Rady Gminy Wałcz NR X/46/2011 z 25 sierpnia 2011 r.)

Uchwała Nr X/46/2011 wymienia katalog prac dofinansowywanych zgodnie z art. 77 ustawy o Ochronie zabytków i opiece... z 2003 r. (z późn. zmianami), natomiast treść ogłoszenia na stronie www gminy wałcz w 2015 roku zawiera błąd w pkt. III. 2. „przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych”²⁰.

Uwaga! Dofinansowywanie badań archeologicznych nie leży w gestii samorządu lokalnego tylko MKiDN. Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań.

Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Dotacja z budżetu Gminy Wałcz na wykonanie prac lub robót budowlanych może być udzielona w wysokości do 70% ogółu nakładów poniesionych na te prace lub roboty.

6.6. INNE DZIAŁANIA GMINY Wałcz - na rzecz ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym lokalne

„Konceptja adaptacji ruiny pałacu w Kłębowcu oraz zagospodarowania jego najbliższego otoczenia”, T. Balcerzak, M. Gibczyński, opracowanie wykonane na zlecenie Wójta Gminy Wałcz, Szczecin 2010.

Z inicjatywy Urzędu Gminy Wałcz w 2010 roku powstała koncepcja adaptacji ruiny pałacu i zagospodarowania jego otoczenia pałacu w związku z planowaną dalszą rewitalizacją zabytkowego założenia pałacowo-parkowego. W założeniach projektowych teren parku ma służyć do plenerowych działań kulturalnych. Koncepcja adaptacji ruiny pałacu i zagospodarowania jego najbliższego otoczenia przewiduje:

- zabezpieczenie ocalałych murów i urządzenie przy elewacji południowej plenerowej sceny wraz z widownią na terenie polany widokowej, obecnie funkcjonującej jako boisko,
- pełną obudowę oficyny wschodniej na cele wystawowe, biblioteczne, klubowe wraz z zapleczem sanitarnym dla imprez plenerowych organizowanych na terenie parku. W miejscu zniszczonej oficyny zachodniej przewidziano lokalizację dla plenerowych warsztatów artystycznych i pikników/biesiad.

Zaplanowano poprowadzenie drewnianej kładki przez szerokość pałacu aby połączyć dziedziniec od frontu ze sceną przy murach elewacji od strony polany. Na

---

²⁰ informacje zamieszczane na stronach www gminy Wałcz winny odpowiadać ściśle treściom uchwał

teren parku po przeprowadzeniu prac porządkowych zaproponowano wytrasowanie ścieżek, wprowadzenie ławek i oświetlenia. Przy elewacji wschodniej wyznaczono plac zabaw dla dzieci, na brzegu rzeki zaplanowano punkt widokowy z zejściem do wody. Koncepcja nie była opiniowana przez Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W 2015 roku Gmina Wałcz uzyskała dotację z UMWZ na wykonanie dokumentacji zabezpieczenia ruin pałacu w Kłębowcu.

6.7. LOKALNA GRUPA DZIAŁANIA (LGD):

„Partnerstwo Drawy”, „Partnerstwo Drawy z Liderem Wałęckim”

Ponadlokalne

W związku z nowym okresem programowania Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 zmianie ulega przynależność Gminy Wałcz do Lokalnej Grupy Działania. Z uwagi na zmianę przepisów, LGD "Lider Wałęcki" łączy się z LGD "Partnerstwo Drawy". 18 listopada 2015 roku wybrano nowe władze, przyjęto nowy statut. Zatwierdzono także uchwałą Statut Stowarzyszenia w nowym brzemieniu. (jest on dostępny na stronie: www.partnerstwodrawy.pl).

W latach 2007-2013 Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na terenie powiatu drawskiego, części powiatu szczecineckiego oraz gminy Drawno realizowało Stowarzyszenie LGD „Partnerstwo Drawy”. Na terenie powiatu wałęckiego program ten realizowało Stowarzyszenie LGD „Lider Wałęcki”.

Nowy okres programowania unijnego niesie za sobą spore zmiany. Przystaje istnieć Lokalna Grupa Rybacka z siedzibą w Szczecinku, która w ubiegłym okresie realizowała Program „PO RYBY”. Lokalna Grupa Działania „Partnerstwo Drawy” została podzielona. Gminy powiatu szczecineckiego tworzą własną, nową Lokalną Grupę Działania „Pojezierze Razem”, natomiast pozostała część LGD „Partnerstwo Drawy” łączy się z LGD „Lider Wałęcki” tworząc na nowy okres, czyli lata 2014-2020 Lokalną Grupę Działania pod nazwą **„Partnerstwo Drawy z Liderem Wałęckim”**. W skład nowej grupy wchodzi następujące gminy: Człopa, Mirosławiec Tuczno i **Wałcz** położone w powiecie wałęckim; Czaplonek, Drawsko Pomorskie, Kalisz Pomorski, Ostrowice, Wierzchowo i Złocieniec położone w powiecie drawskim; oraz gmina Drawno położona w powiecie choszczeńskim. Członkami LGD są ponadto Powiat Drawski i Powiat Wałęcki. Stowarzyszenie zrzesza obecni ponad 140 członków z sektorów: społecznego, publicznego i gospodarczego.

Dla obszaru działania LGD tworzona jest właśnie Lokalna Strategia Rozwoju. Należy tutaj zaznaczyć, iż w województwie zachodniopomorskim w przyszłym okresie programowania unijnego program PROW wdrażać będą Lokalne Grupy Działania, a program „Rybacko i Morze” (w poprzednich latach znany pod nazwą PO RYBY) wdrażać będą Lokalne Grupy Rybackie obejmujące obszary o tzw. dużym współczynniku rybackości. Trzy Lokalne Grupy Działania naszego województwa przygotowują strategię dwufunduszową. Na ich terenie współczynnik rybackości jest za mały, aby tworzyć odrębną Lokalną Grupę Rybacką ale na tyle duży aby Lokalna Grupa Działania mogła w ramach jednej strategii realizować zarówno PROW jak i program „Rybacko i Morze”.

Jedną z takich grup będzie właśnie LGD „Partnerstwo Drawy z Liderem Wałeckim”. Takie podejście do nowego programowania unijnego pozwoli na korzystanie ze wsparcia obu tych programów.

Lokalne GD realizują (dofinansowują) także działania pn. „zachowanie lokalnego dziedzictwa historycznego, kulturowego i przyrodniczego” takie jak:

- renowacje, remonty obiektów zabytkowych o wartości historycznej;
- tworzenie, remont, wyposażenie muzeów, izb pamięci, lokalnych zespołów,
- wydawnictwa, kampanie medialne

6.8. BIBLIOTEKA, ŚWIETLICE

Na obszarze Gminy działa gminna instytucja kultury, powołana Uchwałą Rady Gminy w Wałczu NR XLIII/244/2013 z dnia 28 listopada 2013 pod nazwą Gminna Biblioteka Publiczna w Karsiborze.

Zgodnie ze statutem „... biblioteka służy zaspokajaniu potrzeb oświatowych, kulturalnych i informacyjnych społeczeństwa Gminy Wałcz oraz uczestniczy w upowszechnianiu wiedzy i kultury”.

Funkcjonuje także kilkanaście świetlic wiejskich.

Dla gminy wiejskiej Wałcz, naturalnym centrum kultury pozostaje gmina miasto Wałcz, z prężnie działającym Muzeum Ziemi Wałeckiej oraz Wałeckim Centrum Kultury. Współpraca między dwoma samorządami – w sferze upowszechniania kultury, propagowania wiedzy o ziemi wałeckiej - winna procentować w przyszłości ściślejszą współpracą (np. w sferze wystawienniczej, konkursowej).

Współpraca ta może przyczynić się np. w sprawie ochrony dziedzictwa niematerialnego, zgodnie z zapisami Konwencji UNESCO.

16.08.2011 r. w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. (Polska ratyfikowała Konwencję 22.10.2010 r.)

Narodowy Instytut Dziedzictwa (instytucja MKiDN) opracował Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego w odniesieniu do Konwencji UNESCO z 2003 roku. Opracowanie zawiera informacje ogólne, wytyczne dotyczące składania wniosków o wpis oraz procedury wpisywania elementów dziedzictwa niematerialnego, formularz wniosku zgłoszeniowego, załącznik do wniosku, instrukcje składania wniosku (www.zabytek.pl, www.nid.pl).

Obejmowane ochroną na terenie Polski elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego powinny:

- być żywe, odzwierciedlające zarówno tradycyjne, jak i współczesne praktyki, w których wyraża się tożsamość grup kulturowych;
- mieć charakter (...) włączający, nie służący przypisywaniu wyłączności na określone praktyki danej grupie lecz wzmocnieniu spójności społecznej, podtrzymywanej w różnorodnych przejawach niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- ponieważ niematerialne dziedzictwo jest zakorzenione we wspólnotach, oznacza to, iż może zostać uznane za element tożsamości i tradycji określonych wspólnot tylko i wyłącznie przez nie same i za ich zgodą;

- elementy wpisane na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego mogą być następnie wpisane na listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa ludzkości - prowadzoną przez UNESCO.

Dziedzictwo niematerialne to m.in.:

- tradycje i przekazy ustne (np. bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe), w tym w języku jako nośniku niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne (np. tradycje wokalne, instrumentalne i taneczne; widowiska religijne, karnawałowe i doroczne);
- praktyki społeczno-kulturowe (np. zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne: chrzciny, wesela, pogrzeby; ceremonie lokalne i środowiskowe; zwyczaje odpustowe i pielgrzymki²¹; gry i zabawy; folklor dziecięcy; sposoby świętowania; praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich (...));
- wiedza i praktyka dotycząca przyrody i wszechświata (np. tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie; meteorologia ludowa, tradycyjne sposoby gospodarowania, tradycyjne sposoby leczenia; zamawiania: miłosne, medyczne);
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest prowadzona przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Wpis dokonywany jest na wniosek: grup, wspólnot oraz organizacji pozarządowych. W uzasadnionych przypadkach, tj. jeżeli dany element dziedzictwa niematerialnego kultywowany jest jedynie przez pojedyncze osoby, również na wniosek jednostek.

Bogata historia ziemi wałeckiej – teren pograniczny, do pierwszego rozbioru w 1772 roku w granicach Rzeczypospolitej – z licznie zachowanymi zabytkami materialnymi ma stosowny potencjał do budowy produktu markowego w oparciu o wielokulturowość (z uwzględnieniem zmian geopolitycznych po 1945 roku)

Bogata historia ziemi wałeckiej jako terenu pogranicznego, z jednej strony sprzyjała powstaniu różnorodnych form dziedzictwa niematerialnego, ale z drugiej strony zmiany przynależności państwowej powodowały zanikanie zwyczajów i tradycji regionu należących do kolejnych grup narodowościowych obejmujących ten obszar w posiadanie.

Mimo to pewne tradycje regionu pozostawały niezależnie od narodowości mieszkańców. Należy do nich bartnictwo, a później pszczelarstwo, które należało do tradycyjnych zajęć mieszkańców regionu, co znalazło nawet odbicie w legendach regionalnych. Zarówno przedwojenni, jak i obecni mieszkańcy zajmowali się produkcją miodów. W l. 40. XX w. było na terenie Ziemi Wałeckiej 22 pszczelarzy, a w l. 70. działały już 262 pasieki z ponad 3 tys. uli. Miody wałeckie otrzymały w 2011 roku wyróżnienie w konkursie Nasze Kulinarne Dziedzictwo.

Kolejnym produktem regionalnym gminy Wałcz jest kiszka szwedzka, wytwarzana z ziemniaków. Pierwotnie, przed II wojną światową, kiszkę wytwarzano z surowych ziemniaków, kaszy jęczmiennej, soli, ryżu, cynamonu i majeranku. Po 1945 roku tradycja przetrwała, zwłaszcza, że potrawa tego typu znana była także

---

²¹ Np. w wypadku Koszalina ruch pielgrzymkowy związany z Górą Chełmską (przyp. VERBUM).

osadnikom z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej, którzy osiedlili się na terenach gminy Wałcz, m.in. w miejscowości Szwecja. Potrawa stała się na tyle popularna, że zaczęła być nazywana kiszka szwedzką. W 2012 roku została wpisana została na Listę produktów tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa.

Jej smak jest propagowany podczas imprez organizowanych na terenie gminy, m.in. w czasie „[Świętojanków - Szwedzkich Wianków](#)”, organizowanych w Gospodarstwie Agroturystycznym "W Pięknej Dolinie" w Szwecji. Podobne zadanie spełnia organizowany od 2008 roku w Kłębowcu [Festiwal Potraw Tradycyjnych](#), w którym uczestniczą Koła Gospodyń Wiejskich. Festiwal Potraw Tradycyjnych organizowany przez Stowarzyszenie „Lider Wałecki” jest imprezą cykliczną, odbywającą się dwukrotnie w trakcie roku. Uczestnicy festiwalu mają możliwość degustacji tradycyjnych lokalnych przysmaków serwowanych przez Koła Gospodyń Wiejskich, jak również okazję do wymiany doświadczeń. Ich pokłosiem jest zdobycie pierwszego miejsca w konkursie na produkt tradycyjny szczecińskich Dni Dziedzictwa Kulinarnego za czarmun z czarnej porzeczki z cynamonem.

Po zakończeniu II wojny światowej na terenie gminy Wałcz osiedlały się osoby pochodzące z różnych regionów II Rzeczypospolitej – z Polski centralnej, ale także z Kresów Wschodnich. W 1947 roku na tereny Ziemi Wałeckiej przesiedlono w ramach akcji „Wisła” ludność narodowości ukraińskiej i łemkowskiej. W wyniku tego wymieszania kultur kultywowane są tradycje regionalne zarówno z Łowickiego, Świętokrzyskiego, czy z Wileńszczyzny ([Kaziuki](#) organizowane przez Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Wileńskiej, Nowogórdzkiej i Polesia „Świtez”), jak i trzy tradycje religijne – katolicka, prawosławna i grecko-katolicka. Wśród wyróżników znajduje się [zwyczaj haftowania ikon](#) (wykształcił się w wyniku braku w pierwszych latach po osiedleniu możliwości zakupu ikon), [wykonywania pisanek](#) według różnych wzorów regionalnych (m.in. Suwalszczyzna).

Na terenie gminy nie zachował się miejscowy (rdzenny) folklor. Mieszkańcy terenu skupieni w [zespołach folklorystycznych \(Chabry\)](#) mają w repertuarze piosenki ze wszystkich regionów Polski oraz pieśni kościelne.

Do dziedzictwa niematerialnego regionu zaliczyć można także pamięć o walkach o sforsowanie Wału Pomorskiego. Powołane do życia [izby pamięci w Szwecji i Zdbicach](#), gdzie toczyły się bardzo ciężkie boje o przełamanie Wału, miały kultywować tę pamięć w ramach utworzonego w 1983 roku centralnego Rejonu Pamięci Walk I Armii WP o przełamanie Wału Pomorskiego. W otwartym w Zdbicach skansenie bojowym zrekonstruowano część umocnień i linii obronnych oraz przygotowano ekspozycję broni i sprzętu wojskowego używanego przez I Armię WP. Niestety ta ekspozycja nie funkcjonuje w sposób spełniający oczekiwania. Obecnie jedynym kontynuatorem pamięci pozostaje SP w Szwecji, którego patronem jest 4 Dywizja Piechoty, której oddziały walczyły na terenach gminy Wałcz.

Inna, niewykorzystywana, część dziedzictwa niematerialnego gminy stanowią baśnie i legendy regionu, które można znaleźć m.in. w „[Legendach i podaniach Krajny i Pojezierza Wałeckiego](#)” i „[Legendach Ziemi Wałeckiej](#)” opracowanych przez Beatę Stankiewicz (Strączno, Rutwica, Szwecja).

7. OCENA STANU ZACHOWANIA I FUNKCJONOWANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY WAŁCZ

Analiza stanu zachowania i funkcjonowania w obiegu społecznym poszczególnych elementów dziedzictwa kulturowego Gminy WAŁCZ pozwala na zestawienie zjawisk pozytywnych i negatywnych oraz wskazanie perspektyw.

7.1. MOCNE STRONY

- Cenny i zróżnicowany zasób dziedzictwa kulturowego o walorach lokalnych i ponadlokalnych (w tym obiekty wpisane do rejestru zabytków), OKK 28 „Wałęcki” :
  - bogate dziedzictwo archeologiczne – w tym: *Strączno* – owalne grodzisko wyżynne położone u nasady półwyspu wrzynającego się od zachodu w jez. Raduń; *Ostrowiec* – grodzisko owalne typu nizinnego położone w zakolu rz. Dobrzycy; *Karsibór* – grodzisko pierścieniowate położone w zakolu rz. Świniarki; *Lubno* – grodzisko nizinne położone na północno-wschodnim brzegu jez. Lubno Duże ze świetnie zachowaną fosą i wałem; *Wiesiółka* – grodzisko wyżynne z dobrze zachowanymi wałami, położone nad rzeką Dobrzycą;
  - układy ruralistyczne o metryce późnośredniowiecznej i XVI-wiecznej, położone na terenach należących do XIX-wieku do rodu Goltzów (Golce, Kłębowiec, Lubno, Rudki). Obszar niszczoney podczas wojen z krzyżakami (XV w.) i Szwedami (XVII w.). W 1772 r., po I rozbiórce Polski, ziemia wałęcka została włączona do państwa pruskiego.
  - architektura sakralna (wraz z wyposażeniem) zróżnicowana pod względem chronologicznym, typologicznym i materiałowym. Świątynie ryglowe: Golce (1664 r.), Górnica (1672 r.), Karsibór (1819 r. oraz bogaty zespół kościołów murowanych (neogotyckich i neoromańskich) z 2 poł. XIX w. – pocz. XX wieku; modernistyczny kościół w Kolnie (l. 20 XX wieku)
  - architektura rezydencjonalna: ruina XVIII-wiecznego założenia w Kłębowcu, XIX-wieczne obiekty m.in. w Chwiramie, Chudem, Wiesółce.
  - zabudowa zagrodowa (chłopska) XIX-XX-wieczna. Domy mieszkalne szkieletowe i murowane (XVIII-wieczna chałupa w Nakielnie z podcieniem narożnym). Budynki gospodarcze w większości murowane.
  - zespoły zieleni komponowanej – dominują XIX-wieczne założenia o charakterze krajobrazowym, czytelne w przestrzeni, sporadycznie jak np. w Gostomii, Różewie czy Rudkach zdewaloryzowane, wymagające uczynienia. Szczególnie cenny jest park w Lubnie o metryce XVIII-wiecznej, w Ługach Wałęckich z 1829 roku, w Nakielnie z 1 połowy XIX wieku,
  - architektura przemysłowa: w tym młyny (także wodne), gorzelnie, dworce kolejowe,
  - historyczne (katolickie i protestanckie) nekropolie
  - unikatowy w województwie zachodniopomorskim zespół historycznych kapliczek (od połowy XIX wieku) – tzw. mała architektura sakralna
- Obszar występowania poniemieckich fortyfikacji zw. „Pommerstellung” obecnie Wałem Pomorskim (OKK 27 „Wał Pomorski). Budowle Wału

Pomorskiego zostały zinwentaryzowane i posiadają dokumentację wraz z ogólną oceną stanu zachowania i walorów zabytkowych oraz wytycznymi do ewentualnego udostępniania (dostępna w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie). Wytypowano obiekty do objęcia ochroną prawną, łącznie 118 budowli, w tym 63 do zakwalifikowano do wpisu do rejestru, pozostałe powinny być chronione na mocy ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

- opracowanie gminnej ewidencji zabytków (GEZ)
- obszar o walorach przyrodniczych i kulturowych (podstawa do zintegrowania ochrony obszarowej krajobrazu – (konieczność opracowania aktualnego studium kulturowo-krajobrazowego i uaktualnienia SUIKZP gminy Wałcz)
- Uwzględnienie ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych uchwalonych przez Radę Gminy Wałcz.
- opracowanie dokumentacji ruiny zespołu dworsko-parkowego w Kłębowcu *Koncepcja adaptacji ruiny pałacu w Kłębowcu oraz zagospodarowania jego najbliższego otoczenia (2010)*; uzyskanie dofinansowania na wykonanie dokumentacji zabezpieczenia w 2015 r. (UMWZ)
- Studium wpływu zespołów elektrowni wiatrowych na krajobraz kulturowy gminy Wałcz, (opracowany w 2011 roku)
- Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego pod planowane inwestycje
- Utworzenie gminnej instytucji kultury pn. „Gminna Biblioteka Publiczna w Karsiborze”
- Przynależność Gminy Wałcz do Lokalnej Grupy Działania „Partnerstwo Drawy”; a od listopada 2015 r. „Partnerstwo Drawy z Liderem Wałęckim”

7.2. SŁABE STRONY

- Brak części opracowań strategicznych gminy Wałcz, SUIKZP gminy Wałcz pochodzi z 1996 r. (woj. pilskie), aktualizacje dotyczą tylko fragmentów opracowania
- Brak aktualnego Studium Krajobrazowo-Kulturowego gminy, które wraz z GEZ winno stanowić podstawę aktualizacji SUIKZP
- Brak miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru Gminy Wałcz.
- Zły lub pogarszający się stan techniczny większości tradycyjnej, historycznej zabudowy wiejskiej w konstrukcji ryglowej oraz murowanej zarówno w obrębie układów ruralistycznych jak i zespołów folwarcznych. Kościół w Golcach jest obecnie w stanie katastrofy budowlanej
- Dewaloryzujące remonty przy użyciu niewłaściwych materiałów (np. panele zewnętrzne lub styropian); niewłaściwe pokrycia dachowe, zniszczenia elementów historycznego wystroju elewacji; krzykliwa kolorystyka elewacji itp.
- Niewystarczające zabezpieczenie przeciwpożarowe i antywłamaniowe zabytkowych kościołów.
- Zaniedbania dotyczące historycznych (opuszczonych) nekropolii – w tym śródleśnych, wiejskie cmentarze będące szczególnym świadectwem dziejów na ziemi wałęckiej.

- ❑ Ilość zabytkowych obiektów na terenach Gminy Wałcz do rejestru nie jest adekwatna do walorów zasobów dziedzictwa kulturowego (w tym kościoły, XIX-wieczne kapliczki, obiekty militarne w obrębie Wału Pomorskiego).
- ❑ Gminna ewidencja zabytków wymaga systematycznego uzupełnienia o obiekty wskazane przez samorząd gminy (w tym uwzględniając nowe obiekty włączone do wojewódzkiej ewidencji zabytków i wpisane do rejestru zabytków)
- ❑ Brak stanowiska ds. ochrony dziedzictwa kulturowego w strukturze Urzędu Gminy Wałcz
- ❑ Konieczność stałego monitoringu i weryfikacji informacji o zabytkach i dziedzictwie kulturowych umieszczanych na stronie internetowej (np. dziejów sztandarowych zabytków Gminy; szlaków turystycznych)
- ❑ Niewystarczające wykorzystanie historycznych obiektów w budowaniu zaplecza turystyczno-rekreacyjnego na terenie gminy
- ❑ Niszczący zasób dziedzictwa pofolwarcznego (zabudowa gospodarcza: spichlerze, wozownie, stajnie, gorzelnie); technicznego;
- ❑ brak promocji unikatowego w skali województwa zespołu małej architektury sakralnej (kapliczki i krzyże przydrożne jako elementy identyfikacji kulturowej)

7.3. PERSPEKTYWY

Wałcz to największa gmina wiejska w województwie, o bogatym i zróżnicowanym dziedzictwie kulturowym. Aby stworzyć prawidłowy system opieki nad owym zasobem można wskazać następujący tryb postępowania:

- ❖ Wzbogacenie programów funkcjonujących świetlic wiejskich i tworzenie nowych; placówki te mogłyby jednocześnie pełnić rolę izb regionalnych (we współpracy z władzami samorządowymi i np. Muzeum Ziemi Wałeckiej w Wałczu)
- ❖ Nawiązanie współpracy z instytucjami kultury jak np. Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, Narodowy Instytut Dziedzictwa OT w Szczecinie, w zakresie prowadzenia warsztatów edukacyjnych
- ❖ Propagowanie właściwej rewitalizacji zabytkowych zespołów parkowo-pałacowych w ścisłej współpracy ze służbami konserwatorskimi stanowić będzie realny przyczynek do zachowania i właściwego eksponowania historycznej dziedzictwa gminy
- ❖ Możliwość wypracowania współpracy w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego i opieki nad nim poprzez zawieranie partnerstwa publiczno-publicznego i (lub) publiczno-prywatnego.
- ❖ Coraz większego znaczenia winny nabierać gospodarstwa agroturystyczne (w historycznych zagrodach, a nie typowe hotele na wsi) i rolnictwo ekologiczne, co wiąże się bezpośrednio z ochroną i propagowaniem dziedzictwa kulinarnego (stanowiącego element dziedzictwa niematerialnego).
- ❖ zachowanie i rewaloryzacja historycznych układów wiejskich poprzez regulacje w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zasad: utrzymania/ uczytelnienia historycznego układu komunikacyjnego, ulic

- i placów, ich przekrojów, nawierzchni, historycznych linii rozgraniczających i linii zabudowy, utrzymanie historycznych podziałów parcelacyjnych, zasad lokalizacji zabudowy w obrębie działki, skali i architektury zabudowy,
- ❖ „Rozwój edukacyjnej i integracyjnej funkcji turystyki w Regionie” w ramach działania - Edukacja dzieci i młodzieży wokół walorów turystycznych regionu.
  - ❖ Współdziałanie z organizacjami pozarządowymi (stowarzyszenia, fundacje) stanowi niewątpliwą szansę na promowanie walorów zabytkowych gminy
  - ❖ Powstanie zintegrowanego systemu zarządzania i monitoringu zagospodarowania (m.in. na cele turystyczne) środowiska naturalnego i kulturowego
  - ❖ Stworzenie skutecznego mechanizmu finansowego wspierającego właścicieli zabytków oraz ośrodka (stanowiska w Urzędzie Gminy) doradczego wspierającego merytorycznie wnioskodawców (szkolenia, informatory itp.)
  - ❖ Zagospodarowanie turystyczne dostosowanego do walorów środowiska przyrodniczo-kulturowego, służące rozwojowi i promocji wybranych obszarów w gminie.
  - ❖ Utworzenie nowych szlaków turystycznych np. szlak ryglowych kościołów, własności rodu Golców, czy zespołów rezydencyjno-folwarcznych.
  - ❖ Zwiększenie nakładów finansowych na wydawnictwa dotyczące historii i jej świadectw na terenie Gminy Wałcz, w tym opracowania monograficzne; stanowiące pomoc merytoryczną dla szkół (wiedza o regionie).
  - ❖ Powstanie społeczeństwa świadomego historii Pomorza Zachodniego, ziemi wałeckiej akceptującego i szanującego dziedzictwo kulturowe, aktywnie włączającego się w działania promujące ochronę dziedzictwa kulturowego o zasięgu ponadregionalnym np. obchodzone corocznie we wrześniu Europejskie Dni Dziedzictwa (lub np. Wałeckie Dni Dziedzictwa).

8. CELE I ZADANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY WAŁCZ

8.1. CELE PERSPEKTYWICZNE

Przeгляд zasobów dziedzictwa kulturowego oraz zdiagnozowanie stanu zachowania zabytków, przeprowadzone na wstępnym etapie prac nad Gminnym Programem Opieki nad Zabytkami stanowią podstawę formułowania celów i zadań. Ich realizacja powinna doprowadzić do stworzenia wizerunku gminy atrakcyjnej dzięki walorom kulturowym na równi z walorami przyrodniczymi, z potencjałem obszarów do rewitalizacji i obiektów do zagospodarowania.

Niżej wskazano cele perspektywiczne, dalekosiężne, służące osiągnięciu finalnych efektów w trzech podstawowych dziedzinach:

- ❖ poprawie stanu dziedzictwa kulturowego (**cel 1**)
- ❖ funkcjonowaniu zabytków w procesach aktywizacji ekonomicznej i społecznej oraz budowie atrakcyjności i konkurencyjności (**cel 2**),
- ❖ społeczeństwa świadomego walorów historycznych krajobrazów i potrzeby zachowania dziedzictwa kulturowego (**cel 3**).

Osiągnięcie tych celów wymaga wieloletnich, zintegrowanych działań skutkujących zmianami zarówno w sferze materialnej (dotyczącej stanu i zagospodarowania zabytków), jak i mentalnej (zmiany stosunku do zabytku, dobra uznawanego często za kłopotliwe i niezwykle kosztowne w utrzymaniu).

Określone niżej cele należy traktować jako równorzędne. Poprawa stanu dziedzictwa kulturowego nie będzie możliwa bez powstania świadomej potrzeby jego zachowania oraz działań związanych z użytkowaniem zabytków w sposób odpowiedni dla ich walorów. Suma działań powinna powodować aktywizację społeczną, ekonomiczną i podniesienie atrakcyjności regionu.

Cel perspektywiczny 1 – Utrzymanie i wyeksponowanie zachowanych zasobów i struktury krajobrazu kulturowego.

Osiągnięcie tego celu możliwe jest poprzez:

- uwzględnianie problemów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w dokumentach strategicznych gminy,
- zintegrowanie ochrony krajobrazu kulturowego z ochroną przyrody i równowagi ekologicznej,
- określenie obszarów wartościowych pod względem krajobrazowym (kulturowym i przyrodniczym) do zachowania, wyłączenia z lokalizacji inwestycji o negatywnym wpływie na krajobraz (**z uwzględnieniem wytycznych zawartych w planie zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego z 2010 r.**),
- poprawę stanu zachowania zabytków,
- rewitalizację obszarów zaniedbanych, zdegradowanych (w tym dziedzictwo archeologiczne, zespoły pofolwarczne, zielen komponowana, historyczne nekropole wiejskie, zabytki techniki),

- z uwagi na walory kulturowo-przyrodnicze należy rozważyć ewentualność ograniczenia dalszych lokalizacji elektrowni wiatrowych o charakterze dominant wysokościowych w dużych zgrupowaniach,
- budowę zintegrowanego systemu informacji, monitoringu stanu i zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego,
- współpracę czynników społecznych (społeczni opiekunowie zabytków, organizacje pozarządowe, stowarzyszenia, fundacje), samorządowych i rządowych w sprawach dotyczących ochrony krajobrazu kulturowego i naturalnego,
- utworzenie w strukturze Urzędu Gminy stanowiska pracy koordynującego zadania związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami.

Cel perspektywiczny 2 - Funkcjonowanie dziedzictwa kulturowego w procesach aktywizacji społecznej i ekonomicznej oraz budowie wizerunku gminy

Osiągnięcie tego celu wymaga:

- tworzenia warunków finansowych i organizacyjnych służących zaangażowaniu dziedzictwa kulturowego w aktywizację ekonomiczną i społeczną,
- stworzenie zintegrowanego systemu informacji o finansowaniu ochrony i opieki nad zabytkami, możliwościach pozyskania dotacji ze środków unijnych, państwowych, Gminy Wałcz oraz prawidłowego przygotowania wniosków,
- racjonalne wykorzystanie środków z funduszy unijnych, rządowych, samorządowych, prywatnych na projekty mające za zadanie poprawę kondycji zabytków (konserwację) oraz rewitalizację i aktywizację obszarów i społeczności,
- zagospodarowania zabytkowych (nie tylko wpisanych do rejestru zabytków) budowli na cele kulturalne, turystyczne i inne przy pomocy funduszy prywatnych, gminnych, państwowych i europejskich,
- budowy i promocji produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe i zabytki,
- budowy profesjonalnego systemu informacji turystycznej,
- tworzenia miejsc pracy związanych z pracami, zagospodarowaniem i popularyzacją dziedzictwa, szkolenie fachowców - rzemieślników reprezentujących „ginące” zawody,
- wykorzystanie funduszy strukturalnych na zadanie związane z rewitalizacją, aktywizacją społeczną,
- propagowania dobrych przykładów zagospodarowania i użytkowania zabytkowego dziedzictwa kulturowego.

Cel perspektywiczny 3 - budowa świadomych więzi społecznych z dziedzictwem kulturowym i potrzeby jego zachowania

Osiągnięcie celu poprzez:

- organizację wydarzeń kulturalnych, konferencji naukowych, popularno-naukowych pogłębiających wiedzę o dziedzictwie kulturowym, kierowanych do różnych środowisk,

- kształcenie profesjonalnych kadr,
- wspieranie inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych działających na rzecz popularyzacji wiedzy o zabytkach oraz opieki i ochrony nad zabytkami,
- włączenie problematyki dziedzictwa kulturowego do programów szkolnych, upowszechnianie edukacji nt. historii i dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie zabytków gminy w nauczaniu dziejów architektury i budownictwa,
- tworzenie i sieci izb muzealnych/regionalnych (muzea samorządowe, prywatne, izby regionalne).

8.2. CELE PERSPEKTYWICZNE – CELE OPERACYJNE - ZADANIA – PROPOZYCJE ZADAŃ DO REALIZACJI W LATACH 2016 – 2020

Propozycje zadań do realizacji w lata 2016-2020 na mocy uchwały Rady GMINY WAŁCZ

W Y B Ó R

CEL PERSPEKTYWICZNY 1. UTRZYMANIE I WYEKSPONOWANIE ZACHOWANYCH ZASOBÓW I STRUKTURY KRAJOBRAZU KULTUROWEGO		
Cele operacyjne	Zadania	Propozycja zadań do realizacji w lata 2016-2020 na mocy uchwały Rady Gminy Wałcz
1. Budowa gminnego systemu ochrony i opieki nad zabytkami oraz kształtowania krajobrazu kulturowego	Prowadzenie i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków (sporządzona w 2015 r.)	1. Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. 2. Udostępnienie GEZ na stronie www. Urzędu Gminy.
	Aktualizacja Studium Uwarunkowań i Kierunków zagospodarowania przestrzennego	Aktualizacja SUiKZP w oparciu o Studium Krajobrazowo-Kulturowe i GEZ dla Gminy Wałcz
	Sporządzenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszaru całej gminy	Sporządzenie m.p.z.p. dla obszarów najcenniejszych kulturowo – wskazanych w zaktualizowanym Studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego (...)
	Rozszerzenie chronionego wpisem do rejestru zabytków zasobu dziedzictwa kulturowego	Wystąpienie do Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie (o wpisanie z urzędu do rejestru zabytków lub wskazanych w studium uwarunkowań lub Studium Kulturowo-Krajobrazowym)
	Ochrona krajobrazów o wartościach kulturowych	Studium wpływu zespołów elektrowni wiatrowych na krajobraz kulturowy gminy Wałcz oprac. w 2011 r.
	Wyodrębnienie (lub jego wzmocnienie) w strukturze Urzędu Gminy stanowiska ds. ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	Ogłoszenie konkursu na stanowisko ds. ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Urzędzie Gminy

	Utrzymanie (i doskonalenie) poziomu wiedzy o zasadach, formach, metodach opieki nad zabytkami i ochrony zabytków	Organizacja i udział w szkoleniach związanych z ochroną zabytków i opieką nad nimi (teoria i praktyka)
2. Budowa zintegrowanego systemu ochrony wartości kulturowych i przyrodniczych	Opracowanie programu zintegrowanej ochrony krajobrazu Gminy Wałcz	Przygotowanie założeń programu zintegrowanej ochrony krajobrazu Gminy Wałcz - rozpoznanie możliwości dofinansowania programu ze środków zewnętrznych 2014-2020 (np. WFOŚiGW, Urząd Marszałkowski, LGD i inne).
	Sporządzenie programu opieki nad historycznymi nekropoliami i zespołem tzw. małej architektury (XIX i XX-wieczne kapliczki) i jego wdrożenie.	Uporządkowanie terenów publicznych; działania porządkowe z zaangażowaniem dzieci i młodzieży szkolnej <u>Programy opieki (konsultowane z WKZ) winny być podstawą realizacji podprojektu</u> Sporządzenie programu opieki nad historycznymi cmentarzami wiejskimi Sporządzenie programu opieki nad zespołem małej architektury (kapliczki) w obrębie Gminy
	Budowa szlaków krajobrazowych – ekspozycja walorów kulturowych i przyrodniczych w obrębie OKK 27 „Wał Pomorski”	Rewitalizacja i zagospodarowanie obiektów umocnień Wału Pomorskiego (w oparciu o inwentaryzację w WUOZ Szczecin) <u>(w planie zagosp. przestrz. woj. zach-pom. z 2010 r.)</u>
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Monitoring stanu zachowania zabytków w zasobach gminnych (rejestr zabytków i gminna ewidencji zabytków) z zastosowaniem komputerowej bazy danych	Monitoring stanu zabytków w zasobie (rejestr zabytków, gminnej ewidencji zabytków): - budowa komputerowej bazy danych
	rewitalizacja zespołu dworsko-parkowego w Kłębowcu w oparciu o środki własne i zewnętrzne	Podjęcie uchwały o rewitalizacji zespołu dworsko-parkowego w Kłębowcu w oparciu o „ <i>Koncepcja adaptacji ruiny pałacu w Kłębowcu oraz zagospodarowania jego najbliższego otoczenia</i> ” oprac. 2010.

	Dofinansowywanie z budżetu Gminy Wałcz prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach nie będących własnością gminy	Realizacja Uchwały Nr X/46/2011 RG z dn. 25.08.2011 w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie (...)
	Opracowanie systemu rekompensat i ulg dla posiadaczy zabytkowych obiektów podejmujących prace remontowo-konserwatorskiej	Podjęcie uchwały o wdrożeniu systemu ulg i rekompensat
	Ustalanie warunków zabudowy/lokalizacji inwestycji celu publicznego w oparciu o zapisy zaktualizowanego studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy	Ustalanie warunków zabudowy/lokalizacji inwestycji celu publicznego w oparciu o zapisy zaktualizowanego studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy
	Oznakowanie obiektów zabytkowych objętych ochroną prawną	Złożenie wniosku do Starosty Powiatu Wałeckiego o oznakowanie zabytków na terenie gminy zgodnie z odpowiednimi przepisami
	Zabezpieczenie p.poż. i antywłamaniowe kościołów na terenie Gminy	Dofinansowanie montażu instalacji p.poż. i antywłamaniowego kościołów
	Realizacji zabudowy mieszkalnej i gospodarczej na terenach wiejskich dostosowanej do lokalnych form	Zorganizowanie konkursu architektonicznego na formy zagospodarowania siedliska i jego zabudowy wzorowane na formach tradycyjnych (np. „Swojska zagroda”) - przeprowadzenie działań <i>public relations</i> promujących wyniki konkursu
	Promocja dobrych realizacji prac przy zabytkach	Opracowanie regulaminu dorocznej nagrody za opiekę nad zabytkami/ najlepszego użytkownika obiektu zabytkowego /wykonawcy prac przy zabytku/

CEL PERSPEKTYWICZNY 2. FUNKCJONOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W PROCESACH AKTYWIZACJI SPOŁECZNEJ I EKONOMICZNEJ		
Cele operacyjne	Zadania	Propozycja zadań do realizacji w lata 2016 - 2020 na mocy uchwały Rady Gminy Wałcz
1. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości	Realizacja zaktualizowanej Strategii Rozwoju Gminy Wałcz	Zachowanie dziedzictwa kulturowego, - Poddanie pod dyskusję Rady Gminy możliwości stosowania partnerstwa publiczno-publicznego i publiczno-prywatnego prawnego w realizacji inwestycji
	Rozbudowa kulturowych tras turystycznych	Podjęcie/kontynuacja współpracy z organizacjami turystycznym (PTTK, ZROT stowarzyszenia etc.) właścicielami zabytków, zabytkoznawcami, w sprawie budowy nowych szlaków tematycznych – kulturowych: - np. dziedzictwo archeologiczne - np. „Kościoły ryglowe” - szlak parków, <u>Propozycje powyższe mogą stanowić działanie o charakterze ponadgminnym</u>
	Budowa produktu turystycznego:	
	Wspieranie inicjatyw w dziedzinie budowy infrastruktury turystycznej, obsługi turystów w obiektach zabytkowych	Opracowanie regulaminu konkursów dla prowadzących działalność w zabytkach (punkty informacji turystycznej, zajazdy, pensjonaty, agroturystyka, izby regionalne in.)
	Rozbudowa systemu informacji turystycznej	1. Uzupełnienie istniejącego systemu informacji wizualnej - tablice informacyjne dotyczące historii i walorów zabytków według jednolitego wzoru 2. Publikacja wydawnictw: - mapa samochodowa obszaru gminy z lokalizacją zabytkowych obiektów, - przewodniki po zabytkach gminy (nie tylko rejestrowych, także ewidencyjnych)

	Współpraca z organizacjami pozarządowymi w zakresie aktywizacji turystycznej i gospodarczej w oparciu o zabytki gminy	Współpraca z organizacjami pozarządowymi w zakresie aktywizacji turystycznej i gospodarczej w oparciu o zabytki gminy
2. Tworzenie nowych miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	Współpraca z Powiatowym Urzędem Pracy w Wałczu	Współpraca z PUP w zakresie: - zatrudnienie bezrobotnych w ramach robót publicznych (np. porządkowanie historycznych cmentarzy); - szkoleń („ginące” zawody np. brukarza, renowatora stolarki, cieśli i in.)
	Szkolenie w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną (możliwość uzyskania dofinansowania z funduszy zewnętrznych)	Szkolenie w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną (możliwość uzyskania dofinansowania z funduszy zewnętrznych)
	Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach – doradztwo, promocja	1. Utworzenie w strukturach Urzędu Gminy komórki doradczej (możliwości dofinansowania, kontakty) 2. Udostępnianie strony www.Urzędu
3. Stworzenie warunków finansowych i organizacyjnych do opieki nad dziedzictwem kulturowym	Podniesienie poziomu wiedzy społecznej o możliwościach pozyskania i efektywnego wykorzystaniu dotacji z różnych programów	1. Przygotowanie informatora dla właścicieli zabytków o możliwościach dofinansowań 2. Utworzenie w strukturze Urzędu Gminy komórki doradczej ds. pozyskiwania środków na opiekę nad zabytkami
	Dofinansowywanie prac przy zabytkach Gminy Wałcz	Ustalenie stałego rokrocznie waloryzowanego % środków w budżecie na dotacje na prace przy zabytkach
	Popularyzacja metod konserwatorskich, zasad prac przy zabytkach	Przygotowanie cyklu spotkań (np. w świetlicach wiejskich, w pałacu) ze specjalistami konserwatorami, architektami,

CEL PERSPEKTYWICZNY 3. POWSTANIE ŚWIADOMYCH WIĘZI LOKALNYCH SPOŁECZNOŚCI Z DZIEDZICTWEM KULTUROWYM I POTRZEBY JEGO ZACHOWANIA		
1. Budowa świadomych więzi lokalnych społeczności z dziedzictwem kulturowym i potrzeby jego zachowania	Systematyczne edukacja dzieci i młodzieży	Organizacja konkursów na autorskie programy edukacyjne /podręczniki n.t. historii, dziedzictwa kulturowego regionu, odpowiadających kolejnym poziomom nauczania.
	Popularyzatorskie działania wizualne: organizowanie (w siedzibie gminy, świetlicach wiejskich, szkołach) wystaw, pokazów n.t. historii regionu, dawnego i dzisiejszego krajobrazu kulturowego, zabytków	Opracowanie i realizacja rocznych programów wystaw n.t. historii regionu, dawnego i dzisiejszego krajobrazu kulturowego, zabytków, poprzez wsparcie własnej instytucji kultury (Gminnej Biblioteki Publicznej w Karsiborze, organizacji pozarządowych)
	Wspieranie społecznego monitorowania stanu zabytków	1. Popularyzacja idei społecznego opiekuna zabytków. 2. Wnioskowanie do ZWKZ i Starosty Wałeckiego o ustanowienie społecznym opiekunem zabytków osób wykazujących się zaangażowaniem w sprawy opieki nad zabytkami.
	Bieżące uzupełnianie księgozbioru biblioteki o publikacje n.t. historii ziemi wałeckiej i zabytków Pomorza Zachodniego	Zwiększenie środków z budżetu Gminy z przeznaczeniem na uzupełnianie księgozbioru bibliotek - wykorzystanie możliwości pozyskiwania wydawnictw przygotowanych <i>non profit</i>
2. promocja dziedzictwa kulturowego gminy	Zwiększenie wysokości środków z budżetu gminy przeznaczonych na promocję dziedzictwa kulturowego	
	Promocja dziedzictwa kulturowego poprzez wydawnictwa	Publikacja wydawnictw poświęconych zabytkom: - albumy, opracowania popularno-naukowe, monografie miejscowości
	Promocja walorów kulturowych wsi wałeckich	Wydanie serii „regionalnych” pocztówek (kościóły wiejskie, tradycyjne zagrody, ryglowe i murowane budownictwo, detal architektoniczny etc.)

	Ochrona i promocja niematerialnego dziedzictwa kulturowego w tym dziedzictwa po 1945 r.	1. Podjęcie lub kontynuacja imprez tematycznych organizowanych przez Gminną Bibliotekę Publiczną, świetlice wiejskie 2. Upamiętnienie postaci związanych z regionem, np.: - rody szlacheckie np. Golcowie - osobistości zasłużone dla regionu po 1945 r.
	Współpraca ze środowiskami naukowymi – inicjowanie i wspieranie budowy i realizacji programów badawczych nad dziedzictwem kulturowym (archeologicznych, architektonicznych, historycznych)	Podjęcie inicjatywy zorganizowania cyklicznej konferencji np. pod nazwą „Dzieje ziemi wałeckiej” – współpraca z Muzeum Ziemi Wałeckiej w Wałczu, Biurem Dokumentacji Zabytków w Szczecinie. Cykl konferencji popularno-naukowych, połączonych z warsztatami, plenerami, konkursami wiedzy o roli dziedzictwa kulturowego w kształtowaniu tożsamości mieszkańców Gminy Wałcz
	Budowa sieci izb regionalnych (w tym wspieranie inicjatyw prywatnych)	Stworzenie możliwości sprzyjających powstaniu izb regionalnych (w tym prywatnych)
	Organizacja dorocznych obchodów Europejskich/Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa (lub np. Wałeckich Dni Dziedzictwa) na obszarze Gminy	Organizacja obchodów Europejskich/Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa na obszarze gminy (organizatorem Dni na terenie województwa jest Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie)

- **Programowe cele i zadania podlegają uchwaleniu przez Radę Gminy Wałcz.**
- **Cele perspektywiczne i operacyjne sformułowane poniżej powinny pozostać jako zasady programowe. Zadania mogą być modyfikowane, zależnie od bieżących uwarunkowań.**
- **Z katalogu zadań przedstawionych, jako propozycja do realizacji w 4-leciu (2016-2020) Samorząd powinien wytypować te, które zamierza realizować.**
- **Należy pamiętać, że po dwóch latach od uchwalenia Programu Wójt składa Radzie sprawozdanie z jego realizacji.**

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja programu odbywać się będzie poprzez wskazane zadania na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych. Dostępne instrumentarium służące realizacji programu wynika z obowiązujących przepisów prawnych oraz opartych na nich działań umocowanych w realiach instrumentów prawno-ekonomicznych i finansów publicznych.

Instrumenty prawne - wynikające z przepisów dotyczących ochrony zabytków, w tym:

- wnioskowanie do wojewódzkiego konserwatora zabytków o wpis do rejestru zabytków obiektów/obszarów z gminnej ewidencji zabytków,
- sporządzanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ustanawiających ochronę i rewaloryzację historycznych obszarów,
- uwzględnianie gminnej ewidencji zabytków i programu opieki nad zabytkami Gminy Wałcz w zmianach Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Instrumenty finansowe - dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe, zbiórki społeczne, programy uwzględniające finansowanie z funduszy europejskich, państwowych, samorządu województwa, powiatu, gminy i innych.

Instrumenty koordynacji – uwzględnianie dziedzictwa kulturowego w strategii rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, planie rozwoju lokalnego, programach rozwoju infrastruktury, programie ochrony środowiska przyrodniczego. Współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami pozarządowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Instrumenty kontrolne - monitoring (we współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i Powiatowym inspektorem nadzoru budowlanego) stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru i ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Instrumenty społeczne - edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego, profesjonalna informacja, współdziałanie z organizacjami społecznymi. Wzbogacona oferta miejsc pracy i działań prowadzących do przeciwdziałania bezrobociu, organizacja seminariów, szkoleń, tematycznych konferencji w zakresie opieki nad dziedzictwem kulturowym. Budowa produktu turystycznego w oparciu o zabytki, tradycyjne techniki budowlane. Finansowanie działań (np. remontowych, promocyjnych) przy zabytkach.

10. KRYTERIA OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków wójt zobowiązany jest do sporządzania co dwa lata sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami i przedstawienia go Radzie Gminy. Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena stopnia realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania gminnego programu opieki nad zabytkami,
- efektywność ich wykonania.

Przykładowe kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki

W ramach priorytetu I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy

- Poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami
- Wartość finansowa zrealizowanych kompleksowych programów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz liczba (bądź inne mierniki) obiektów poddanych rewaloryzacji w ramach tych programów
- Wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych ww. pracom
- Zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi
- Inne

W ramach priorytetu II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

- Poziom (w %) objęcia terenu gminy wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego
- Liczba utworzonych parków kulturowych
- Liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych
- Liczba wniosków o uznanie obiektów i obszarów za pomniki historii
- Zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi
- Inne

W ramach priorytetu III: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości

- Liczba opracowanych prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego)
- Liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie gminy
- Liczba utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, konnych, wodnych
- Liczba opracowanych, wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników)

- Liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej
- Liczba osób zwiedzających muzea, skanseny, izby regionalne itp.
- Liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego
- Inne

11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Ochrona zabytków i opieka nad nimi jest ustawowym obowiązkiem państwa, samorządów i właścicieli zabytków. Tak więc do finansowania działań na rzecz utrzymania dziedzictwa kulturowego są zobowiązani wszyscy wymienieni.

Poniżej przedstawiono przykładowe źródła pozyskania środków zewnętrznych i możliwości finansowania ochrony i opieki nad zabytkami na terenie gminy z uwzględnieniem środków publicznych.

Finanse publiczne - budżet państwa i budżety samorządów terytorialnych

Dotacje na ochronę dziedzictwa kulturowego, w tym na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane, oraz popularyzację zabytków przeznaczane z budżetu państwa i budżetów samorządów lokalnych, mogą być udzielane przez:

- ❖ Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz innych ministrów²²
- ❖ Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (w części budżetu państwa w dyspozycji wojewody)
- ❖ Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego (UMWZ)
- ❖ Radę Powiatu
- ❖ Radę Gminy

Budżet Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Programy Ministra są podstawą ubiegania się o środki na zadania z zakresu kultury realizowane m.in. przez jednostki samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe oraz podmioty gospodarcze i osoby fizyczne.

Rokrocznie MKiDN ogłasza programy, z których do zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami na terenie Gminy Wałcz można zaliczyć działania w ramach:

- Rozwój infrastruktury kultury
- Edukacja kulturalna i diagnoza kultury
- Dziedzictwo kulturowe - priorytety:
  - Priorytet "Ochrona zabytków"
  - Priorytet " Wsparcie działań muzealnych"
  - Priorytet „Kultura ludowa”
  - „Ochrona zabytków archeologicznych”
- Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Dotacje na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, realizowane są na podstawie ustaw (o ochronie zabytków.., o finansach publicznych..) i aktów wykonawczych do nich (rozporządzeń – np. dotacje na prace konserwatorskie i roboty budowlane...).

---

²² Np. Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi

Zapisy aktów prawnych określają precyzyjnie katalog prac, które mogą być dofinansowane poprzez udzielenie dotacji celowej - są to prace zmierzające do zabezpieczania, zachowania i utrwalania historycznej substancji zabytku. Ze środków budżetowych nie jest możliwe dofinansowanie prac nie dotyczących substancji zabytkowej i zabezpieczenia funkcjonowania obiektu

Dofinansowanie można uzyskać jedynie na zabytki wpisane do rejestru.

Zasadą ustawową udzielanych dotacji budżetowych jest współfinansowanie prac - dotacja z jednego źródła może być udzielana do wysokości 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac.

Fundusz Kościelny²³

Na prace konserwatorskie i budowlane przy budowach sakralnych dodatkowym wsparciem finansowym mogą być środki pochodzące z budżetu państwa zgromadzone w Funduszu Kościelnym, usytuowanym w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji. Katalog prac objętych dofinansowaniem ograniczony jest do podstawowych prac budowlanych zabezpieczających, nie uwzględnia otoczenia, wystroju wnętrza, zabytków ruchomych będących wyposażeniem świątyni, jednak nie zawiera ograniczenia przedmiotowego: dotyczy wszystkich obiektów sakralnych, także tych, znajdujących się w ewidencji konserwatorskiej. www.mswia.gov.pl

Budżet Województwa Zachodniopomorskiego

Samorząd Województwa Zachodniopomorskiego od 2007 roku wspiera właścicieli obiektów wpisanych do rejestru zabytków ustalając zasady realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pn. „Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, położonym na obszarze województwa zachodniopomorskiego”.

Na podstawie uchwały NR III/39/15 z dnia 27 stycznia 2015 roku wprowadzono zmiany w dotychczasowym regulaminie. W 2015 roku Urząd Marszałkowski przeznaczył na remonty zabytków 1 mln złotych.

Uchwała określiła, iż z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace przy zabytku posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe oraz znajdującym się w złym stanie technicznym, znaczenie posiada także kontynuacja prac. Dotacje udzielane są m.in.: na prace remontowo- konserwatorsko-budowlane, zakup materiałów, dokumentacje. Zasady udzielania dotacji, zawarte w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, terminy składania wniosków oraz warunki ubiegania się o środki, określone są w ogłoszeniach o konkursach i przyjętym regulaminie (ogłaszane na stronie internetowej Urzędu Marszałkowskiego: www.bip.wzp.pl)

---

²³ Do listopada 2015 roku fundusz znajdował się w strukturach Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji

Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego

Szczegółowy opis priorytetowych na lata 2014 - 2020 (www.bip.wzp.pl) dostarcza informacji dotyczących planowanych źródeł finansowania na zabytki i dziedzictwo kulturowe²⁴.

IV Priorytet: Naturalne otoczenie człowieka

Działanie: Dziedzictwo kulturowe

Realizacja prac konserwatorskich i restauratorskich, które przez zachowanie historycznej substancji zabytkowej przyczynia się do dostosowania obiektów do celów użytkowych oraz do ich udostępnienia mieszkańcom regionu i turystom. Działanie nakierowane jest na ochronę rodzimego dziedzictwa Pomorza Zachodniego, mającego wysoką wartość historyczną i kulturową, służyć ma zwiększeniu potencjału turystycznego regionu, zwiększeniu miejsc pracy.

Wspierane projekty z zakresu prac konserwatorskich i restauratorskich muszą stanowić element szerszej grupy – zespołu, w których poszczególne elementy łączy idea ochrony i popularyzacji rodzimego dziedzictwa kulturowego Pomorza Zachodniego.

Uprawnienie beneficjenci:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia oraz podmioty podległe jst;
- instytucje kultury
- organizacje pozarządowe
- kościoły i inne związki wyznaniowe
- przedsiębiorcy
- jednostki sektora finansów publicznych

Punkty informacyjne Funduszy Europejskich

Główny Punkt Informacyjny Funduszy Europejskich w Szczecinie
UMWZ ul. Kuśnierska 12 B, 70-536 Szczecin; gpi@wzp.pl

Lokalny Punkt Informacyjny Funduszy Europejskich w Koszalinie
UMWZ, al. Monte Cassino 2, 75-412 Koszalin; lpi-koszalin@wzp.pl

Budżet Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (w części budżetu państwa w dyspozycji wojewody)

Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, realizowane są – podobnie jak dotacje Ministra Kultury - na podstawie ustaw (*o ochronie zabytków.., o finansach publicznych..*) i aktów wykonawczych do nich (rozporządzeń – np. *dotacje na prace konserwatorskie i roboty budowlane...*).

Katalog prac, na jakie można otrzymać dotację, obejmuje nakłady konieczne m.in. na sporządzanie ekspertyz, badań, programu konserwatorskiego, projektów budowlanych, zabezpieczanie obiektu, odnowienie i odtworzenie okładzin, tynków, okien, drzwi, wieży dachowej, pokrycia dachowego, modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych, wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,

---

²⁴ do listopada 2015 roku nie były jeszcze upublicznione szczegółowe regulaminy i nabory w konkursach

zakup materiałów budowlanych, wyeksponowanie oryginalnych elementów parku, wykonanie instalacji przeciwwłamaniowej, przeciwpożarowej i odgromowej.

Zadania publiczne

Popularyzacja i edukacja w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami i upowszechnienie wiedzy o zabytkach województwa zachodniopomorskiego realizowane jest przez WKZ, zgodnie z ustawą *o działalności pożytku publicznego i wolontariacie* oraz na podst. *ustawy o ochronie zabytków*. Corocznie ogłaszany jest otwarty konkurs ofert na realizację zadań publicznych przez organizacje pozarządowe i inne podmioty wymienione w ustawie. Zadania publiczne mogą być realizowane w różnych formach, w szczególności poprzez:

- organizowanie festiwali, przeglądów, konkursów, konferencji, seminariów, szkoleń, spotkań, plenerów, warsztatów, kursów, wystaw i innych imprez;
- wydanie niskonakładowych, niekomercyjnych publikacji, periodyków, książek - także z wykorzystaniem innych technik zapisu niż druk, katalogów, druków ulotnych;
- prowadzenie badań naukowych, prac studialnych, opracowanie ekspertyz technicznych;
- innych działań związanych z popularyzacją dziedzictwa kulturowego, jak np. oznakowanie szlaków turystycznych.

Dotacje z budżetu ZWKZ realizowane są w cyklu danego roku budżetowego, adekwatnie do wielkości przyznanych środków finansowych. ZWKZ corocznie ogłasza nabór wniosków w dwóch terminach: do końca lutego dla wniosków na prace planowane do wykonania w danym roku oraz do 30 czerwca na realizację refundacji poniesionych wcześniej (do 3 lat przed złożeniem wniosku) nakładów www.wkz.szczecin.pl

Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

W szczególnych projektach, możliwie jest pozyskanie środków z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, na prace związane z ochroną krajobrazu, utrzymaniem i rewaloryzacją zabytkowych założeń zieleni (np. parków, cmentarzy), a także zabytkowych obiektów budowlanych powiązanych z zielenią. Dotyczy to inwestycji powiązanych np. z edukacją ekologiczną (ścieżki edukacyjno-przyrodnicze) czy ośrodkami dydaktyczno-naukowymi. Wśród kryteriów przyznawania środków nie ma ograniczenia dotyczącego wpisu obiektu czy zespołu do rejestru zabytków.

Budżety samorządów lokalnych – Gmina Wałcz

Działając na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawie o samorządzie gminnym, organy stanowiące samorządów lokalnych mają prawo udzielania dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na swoim terenie. Zasady udzielania w/w dotacji, są określane w podjętych przez rady uchwałach, tworzących prawo lokalne.

Samorząd Gminy WAŁCZ po przeanalizowaniu celów i zadań oraz ustaleniu katalogu zadań do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz na lata 2016-2020 i podjęciu uchwały o przyjęciu Programu, zobowiązuje się jednocześnie do przeznaczenia środków w odpowiedniej wysokości na działania inwestycyjne, organizacyjne, promocyjne wskazywane w Programie.

Zobowiązanie to powinno wyrazić się w uchwale Rady Gminy Wałcz w sprawie ustalenia stałej minimalnej wysokości w budżecie gminy - stałego corocznego udziału procentowego w corocznie uchwalanym budżecie.

Załącznik nr 1

GMINNA EWIDENCJA ZABYTEKÓW
- zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków -
(stan na 31.10.2015 r.)

L.P.	Miejscowość	Adres	Obiekt (nazwa własna)	Stan zachowania (wartości zabytkowe) ocena: 2 - 5
1.	Chude	Nr 17	dwór	4 - dobry
2.	Chude	Nr 17	magazyn zbożowy	3 - dostateczny
3.	Chude		park dworski	4 - dobry
4.	Chwiram	Nr 1A	pałac	4/5 – dobry / b. dobry
5.	Chwiram		park pałacowy	4 - dobry
6.	Dębołęka		kościół pw. św. Rocha + otoczenie	4 - dobry
7.	Dobino		cmentarz (I) katolicki, ob. komunalny	3/4 - dostateczny / dobry
8.	Dobino		kościół pw. św. Piotra i Pawła + otoczenie	4 - dobry
9.	Dzikowo	Nr 57	dwór	2 - zły
10.	Dzikowo		park dworski	3 - dostateczny
11.	Głowaczewo		cmentarz przykościelny (I) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
12.	Głowaczewo		kościół pw. Narodzenia NMP	4 - dobry
13.	Golce		kościół pw. św. Antoniego Padewskiego + otoczenie	3 - dostateczny
14.	Gostomia		park dworski	2/3 - zły / dostateczny
15.	Górnica		kościół pw. MB Królowej Polski + otoczenie	3/4 - dostateczny / dobry
16.	Górnica		park dworski	3 - dostateczny
17.	Karsibór		kościół pw. Narodzenia NMP (nieużytkowany) + otoczenie	2 - zły
18.	Karsibór		park dworski	3/4 - dostateczny / dobry
19.	Kłębowiec		cmentarz (I) ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
20.	Kłębowiec	Nr 24	pałac (ruina)	2/3 - zły / dostateczny
21.	Kłębowiec		park dworski	3/4 - dostateczny / dobry
22.	Laski Wałeckie	Nr 24	kościół pw. MB Szkaplerznej + otoczenie	4 - dobry
23.	Lubno		kościół pw. Chrystusa Króla + otoczenie	3/4 - dostateczny / dobry
24.	Lubno		park pałacowy	3 - dostateczny
25.	Ługi Wałeckie		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	2 - zły
26.	Ługi Wałeckie		park dworski	3 - dostateczny
27.	Nagórze		park dworski	3 - dostateczny

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz na lata 2016-2020

L.P.	Miejscowość	Adres	Obiekt (nazwa własna)	Stan zachowania (wartości zabytkowe) ocena: 2 - 5
28.	Nakielno	Nr 5 (d. 6)	chałupa	2/3 - zły / dostateczny
29.	Nakielno		cmentarz kościelny	3/4 - dostateczny / dobry
30.	Nakielno	Nr 48	gorzelnia, spichlerz w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
31.	Nakielno		kościół pw. św. Wawrzyńca	4 - dobry
32.	Nakielno		park pałacowy	3 - dostateczny
33.	Prusinowo Wałeckie		kościół pw. MB Różańcowej + otoczenie	3/4 - dostateczny / dobry
34.	Prusinówko		park dworski	3 - dostateczny
35.	Różewo		kościół pw. św. Wawrzyńca Męczennika + otoczenie	4 - dobry
36.	Rudki	Nr 51	kościół pw. św. Wawrzyńca + otoczenie	4 - dobry
37.	Rudki		park dworski	3 - dostateczny
38.	Rutwica		cmentarz katolicki, ob. komunalny	3/4 - dostateczny / dobry
39.	Rutwica		kościół pw. św. Jana Nepomucena + otoczenie	3 - dostateczny
40.	Rutwica		park dworski	3 - dostateczny
41.	Sitowo		park dworski	3 - dostateczny
42.	Strączno		cmentarz (I) katolicki, ob. komunalny	3/4 - dostateczny / dobry
43.	Strączno		kościół pw. św. Anny + otoczenie	4 - dobry
44.	Strączno		park dworski	3 - dostateczny
45.	Szwecja	Główna 33	kościół pw. św. Jakuba	4 - dobry
46.	Wiesiółka	Nr 22	pałac	3/4 - dostateczny / dobry
47.	Wiesiółka		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	2 - zły
48.	Wiesiółka		lemieszarnia - kuźnia	2 – zły (wyburzona) relikty fundamentów (zmiana decyzji rej zabytku)
49.	Wiesiółka		park dworski	3 - dostateczny
50.	Witankowo	Folwark	park dworski	3 - dostateczny
51.	Witankowo		kościół parafialny pw. Najśw. Serca Pana Jezusa + otoczenie	4 - dobry

Załącznik nr 2

Obiekty wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW

**- zabytki nieruchome ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków -
(WKZ - stan z 2010 r., weryfikacja 2015 r.)**

L.P.	Miejscowość	Adres	Obiekt (nazwa własna)	Stan zachowania (wartości zabytkowe) ocena: 2 - 5
1.	Boguszyn		park dworski	3 - dostateczny
2.	Brzezinki		zespół folwarczny	3 - dostateczny
3.	Chrzastkowo	m. Wałcz	park dworski	nie dotyczy (przepisać do miasta Wałcz)
4.	Chude		cmentarz ewangelicki	2/3 - zły / dostateczny (zmiana funkcji – pasieka)
5.	Chude		zespół folwarczny	3/4 - dostateczny / dobry
6.	Chwiram	Nr 1A	stajnia w zespole folwarcznym	4/5 - dobry / b. dobry
7.	Chwiram	Nr 1A	stodoła w zespole folwarcznym	4/5 - dobry / b. dobry
8.	Chwiram	Nr 25	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3/4 - dostateczny / dobry
9.	Chwiram		cmentarz (I) ewangelicki, ob. komunalny	4 - dobry
10.	Chwiram		cmentarz (II) katolicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
11.	Chwiram		stodoła polna w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
12.	Chwiram		zespół folwarczny	4 - dobry
13.	Czapla-Młyn		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
14.	Czapla-Młyn		młyn gospodarczy	4 - dobry
15.	Czechyń		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
16.	Czepiec		park dworski	2/3 - zły / dostateczny
17.	Czepiec		zespół folwarczny	wyburzony - nie istnieje (do wykreślenia z WEZ)
18.	Dębołęka		cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	4 - dobry
19.	Dobino	Nr 5-7	zespół folwarczny	3 - dostateczny
20.	Dobino	Nr 34	zespół folwarczny	3 - dostateczny
21.	Dobino	Nr 49	gorzelnia spółkowa	3/4 – dostateczny / dobry
22.	Dobino		cmentarz (II) katolicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
23.	Dobrochowo		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz na lata 2016-2020

L.P.	Miejscowość	Adres	Obiekt (nazwa własna)	Stan zachowania (wartości zabytkowe) ocena: 2 - 5
24.	Dobrzyca		zespół folwarczny	3/4 - dostateczny / dobry
25.	Dzikowo	Nr 56	oficyna w zespole folwarcznym	4 - dobry
26.	Dzikowo	Nr 58	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	4 - dobry
27.	Dzikowo	Nr 63	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3/4 - dostateczny / dobry
28.	Dzikowo	Nr 65	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3/4 - dostateczny / dobry
29.	Dzikowo	Nr 66	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3/4 - dostateczny / dobry
30.	Dzikowo	Nr 67	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
31.	Dzikowo	Nr 68	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3/4 - dostateczny / dobry
32.	Dzikowo	Nr 69	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3/4 - dostateczny / dobry
33.	Dzikowo		chlewnia w zespole folwarcznym	wyburzony - nie istnieje (do wykreślenia z WEZ)
34.	Dzikowo		cmentarz (I) ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
35.	Dzikowo		cmentarz (II) ewangelicki, ob. komunalny	3/4 - dostateczny / dobry
36.	Dzikowo		gorzelnia w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
37.	Dzikowo		krochmalnia w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
38.	Dzikowo		kuźnia, waga w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
39.	Dzikowo		stodoła w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
40.	Dzikowo		zespół folwarczny	3 - dostateczny
41.	Głowaczewo		cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
42.	Golce	Nr 10	młyn wodny	4 - dobry
43.	Golce (Folwark)	Nr 47-48	zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
44.	Golce		cmentarz (I) ewangelicki, ob. komunalny	3 - dostateczny
45.	Golce		cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
46.	Gostomia		cmentarz (I) ewangelicki, ob. komunalny	4 - dobry
47.	Gostomia		cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
48.	Gostomia		gorzelnia	3 - dostateczny
49.	Gostomia		kościół filialny	3/4 - dostateczny / dobry

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz na lata 2016-2020

L.P.	Miejscowość	Adres	Obiekt (nazwa własna)	Stan zachowania (wartości zabytkowe) ocena: 2 - 5
			pw. św. Jana Chrzciciela	
50.	Górnica		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
51.	Górnica		zespół folwarczny	3 - dostateczny
52.	Karsibór		cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	4 - dobry
53.	Karsibór		zespół folwarczny	3/4 - dostateczny / dobry
54.	Kłębowiec	Nr 13	młyn wodny	3 - dostateczny
55.	Kłębowiec		cmentarz (II) katolicki, ob. komunalny	3/4 - dostateczny / dobry
56.	Kłębowiec		zespół folwarczny	3 - dostateczny
57.	Kłosowo		cmentarz (I) ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
58.	Kłosowo		cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
59.	Kolno	Nr 21-22	dwór	3 - dostateczny
60.	Kolno		cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	4 - dobry
61.	Kolno		zespół folwarczny	3 - dostateczny
62.	Kołatnik		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
63.	Kołatnik		zespół folwarczny z młynem	3 - dostateczny
64.	Laski Wałeckie		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
65.	Lipie		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
66.	Lipie		zespół folwarczny	3 - dostateczny
67.	Lubno	Nr 57	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
68.	Lubno	Nr 58	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
69.	Lubno		cmentarz ewangelicki, ob. katolicki	3/4 - dostateczny / dobry
70.	Lubno		pałac	wyburzony - nie istnieje (do wykreślenia z WEZ)
71.	Lubno		stodoła w zespole folwarcznym	2/3 - zły / dostateczny
72.	Lubno		zespół folwarczny	3 - dostateczny
73.	Łąki		zespół folwarczny	3 - dostateczny
74.	Łowiska		zespół folwarczny	3/4 - dostateczny / dobry
75.	Ługi Wałeckie		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
76.	Nagórze		zespół folwarczny	3 - dostateczny

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz na lata 2016-2020

L.P.	Miejscowość	Adres	Obiekt (nazwa własna)	Stan zachowania (wartości zabytkowe) ocena: 2 - 5
77.	Nakielno		spichlerz w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
78.	Nakielno		spichlerz, stolarnia w zespole folwarcznym	2/3 - zły / dostateczny
79.	Nakielno		zespół folwarczny	3 - dostateczny
80.	Omulno		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
81.	Ostrowiec		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
82.	Plebanka	Nr 42-49	zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
83.	Pluskota		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
84.	Popowo		park dworski	3 - dostateczny
85.	Popowo		zespół folwarczny	3 - dostateczny
86.	Prusinowo Wał.		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
87.	Prusinowo Wał.		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
88.	Prusinówko		zespół folwarczny	3 - dostateczny
89.	Przybkowo	Nr 11-16	zespół folwarczny	3 - dostateczny
90.	Różewo		cmentarz (I) katolicki, ob. parafialny	4 - dobry
91.	Różewo		cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
92.	Różewo		park dworski	3 - dostateczny
93.	Różewo		stajnia-spichlerz-mieszkanie z zespole folwarcznym	wyburzony - nie istnieje (do wykreślenia z WEZ)
94.	Różewo		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
95.	Rudki		cmentarz (I) ewangelicki, ob. komunalny	3 - dostateczny
96.	Rudki		zespół folwarczny	3 - dostateczny
97.	Rudki	Młyn	cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
98.	Rudki	łłowiec	cmentarz (III) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
99.	Rutwica		zespół folwarczny	3 - dostateczny
100.	Sitowo	Nr 1	dwór	3 - dostateczny
101.	Sitowo		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
102.	Strączno		cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	rejestr zabytków
103.	Strączno		zespół folwarczny	3/4 - dostateczny / dobry
104.	Szwecja	Szkolna 17	chałupa	wyburzony - nie istnieje (do wykreślenia z WEZ)
105.	Szwecja	Szkolna 42	gorzelnia	4 - dobry

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz na lata 2016-2020

L.P.	Miejscowość	Adres	Obiekt (nazwa własna)	Stan zachowania (wartości zabytkowe) ocena: 2 - 5
106.	Szwecja		cmntarz (II) katolicki, ob. komunalny	4 - dobry
107.	Świętosław		cmntarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
108.	Wiesiółka		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
109.	Witankowo	Folwark	zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
110.	Witankowo	Wałcz	cmntarz (I) katolicki, ob. komunalny	3/4 - dostateczny / dobry
111.	Witankowo	Wałcz	cmntarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
112.	Zdbice	Wałcz	cmntarz katolicki, ob. komunalny	3/4 - dostateczny / dobry

Załącznik nr 3

Wykaz stanowisk archeologicznych na obszarze miasta Sławna

**GMINNA EWIDENCJA ZABYTEKÓW
- stanowiska archeologiczne -
(stan na 10.2015)**

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP	
CHWIRAM	Chwiram	1	34-23/102	
	Chwiram	2	34-23/103	
	Chwiram	3	34-23/104	
	Chwiram	4	34-23/105	
	Chwiram	5	34-23/106	
	Chwiram	6	35-23/1	
	Chwiram	7	35-23/2	
	Chwiram	8	35-23/3	
	Chwiram	9	35-23/4	
	Chwiram	10	35-23/5	
	Chwiram	11	35-23/6	
	Chwiram	12	35-23/7	
	Chwiram	13	35-23/8	
	Chwiram	14	35-23/9	
	Chwiram	17	35-23/12	
	Chwiram	18	35-23/13	
	Chwiram	19	35-23/14	
	Chwiram	20	35-23/15	
	Chwiram	21	35-23/16	
	Chwiram	22	35-23/17	
	Chwiram	23	35-23/18	
	CZAPLA	Wiesiółka	1	34-24/4
		Wiesiółka	1	34-25/3
Wiesiółka		2	34-24/5	
Wiesiółka		3	34-24/6	
Wiesiółka		3	34-25/56	
Wiesiółka		4	34-24/7	
Wiesiółka		5	34-24/8	
Wiesiółka		6	34-24/9	
Wiesiółka		7	34-24/10	
Wiesiółka		8	34-24/11	

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
	Wiesiółka	10	34-25/4
	Wiesiółka	12	34-25/6
	Wiesiółka	13	34-25/7
	Wiesiółka	14	34-25/8
	Wiesiółka	15	34-25/9
	Wiesiółka	16	34-25/10
	Wiesiółka	17	34-25/11
	Wiesiółka	18	34-25/12
	Wiesiółka	19	34-25/13
	Wiesiółka	20	34-25/14
	Wiesiółka	21	34-25/15
	Wiesiółka	22	34-25/16
	Wiesiółka	23	34-25/17
	Wiesiółka	24	34-25/18
	Wiesiółka	25	34-25/19
	Wiesiółka	26	34-25/20
	Wiesiółka	27	34-25/21
	Wiesiółka	28	34-25/22
	Wiesiółka	29	34-25/23
	Wiesiółka	30	34-25/24
	Wiesiółka	31	34-25/25
	Wiesiółka	32	34-25/26
	Wiesiółka	33	34-25/27
	Wiesiółka	34	34-25/28
	Wiesiółka	35	34-25/29
	Wiesiółka	36	34-25/30
CZECHYŃ	Czechyń	1	33-25/7
	Czechyń	4	33-25/10
DĘBOŁĘKA	Dębołęka	1	32-22/1
	Dębołęka	2	32-22/2
	Dębołęka	3	32-22/3
	Dębołęka	5	32-22/5
DOBINO	Dobino	3	35-24/4
	Dobino	4	35-24/5
	Dobino	5	35-24/6
	Dobino	6	35-24/7
	Dobino	8	35-24/9
	Dobino	9	35-24/10

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
	Dobino	10	35-24/11
	Dobino	11	35-24/12
	Dobino	12	35-24/13
	Dobino	13	35-24/14
	Witankowo	34	34-24/45
DZIKOWO	Dzikowo	1	36-22/1
	Dzikowo	3	36-22/3
	Dzikowo	4	36-22/4
	Dzikowo	6	36-22/6
	Dzikowo	9	36-22/9
	Dzikowo	10	36-22/10
	Dzikowo	13	36-22/13
	Dzikowo	14	36-22/14
	Dzikowo	18	36-22/18
	Dzikowo	19	36-22/19
	Dzikowo	23	36-22/23
	Dzikowo	27	35-22/39
	Gostomia	2	36-23/1
	Gostomia	3	36-23/2
	Gostomia	14	36-23/13
GŁOWACZEWO	Głowaczewo	1	33-25/1
	Głowaczewo	2	33-25/2
	Głowaczewo	3	33-25/3
	Głowaczewo	4	33-25/4
	Głowaczewo	5	33-25/5
	Głowaczewo	6	33-25/6
GOLCE	Golce	1	32-23/2
	Golce	4	32-23/5
	Golce	6	32-23/7
	Golce	9	32-23/10
	Golce	10	32-23/11
	Golce	11	32-23/12
	Golce	12	32-23/13
	Golce	14	32-23/15
	Golce	15	32-23/16
GOSTOMIA	Gostomia	1	35-23/21
	Gostomia	4	36-23/3
	Gostomia	5	36-23/4

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
	Gostomia	7	36-23/6
	Gostomia	8	36-23/7
	Gostomia	9	36-23/8
	Gostomia	11	36-23/10
	Gostomia	12	36-23/11
	Gostomia	13	36-23/12
	Gostomia	15	36-23/14
	Gostomia	17	36-23/16
	Gostomia	18	36-23/17
	Gostomia	19	36-23/18
	Gostomia	21	36-23/20
	Gostomia	24	36-23/23
	Gostomia	26	36-23/25
	Gostomia	27	36-23/26
	Gostomia	29	36-23/28
	Gostomia	30	36-23/29
	Gostomia	31	36-23/30
	Gostomia	32	36-23/31
	Gostomia	33	36-23/32
	Gostomia	34	36-23/33
GÓRNICA	Górnica	1	32-22/19
	Górnica	2	32-22/20
	Górnica	3	32-22/21
	Górnica	4	32-22/22
	Górnica	5	32-22/23
KARSIBÓR	Karsibór	1	32-23/36
	Karsibór	2	32-23/18
	Karsibór	3	32-22/10
	Karsibór	4	32-23/19
	Karsibór	5	32-23/20
	Karsibór	6	32-23/21
	Karsibór	7	32-23/22
	Karsibór	8	32-23/23
	Karsibór	9	32-23/24
	Karsibór	10	32-23/25
	Karsibór	11	32-23/26
	Karsibór	12	32-23/27
	Karsibór	14	32-23/29

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
	Karsibór	16	32-23/31
	Karsibór	17	32-23/32
	Karsibór	18	32-23/33
KŁĘBOWIEC	Kłębowiec	1	32-23/34
	Kłębowiec	1	33-23/2
	Kłębowiec	2	32-23/35
	Kłębowiec	2	33-23/3
	Kłębowiec	3	33-23/4
	Kłębowiec	4	33-23/5
	Kłębowiec	5	33-23/6
	Kłębowiec	6	33-23/7
	Kłębowiec	7	33-23/8
	Kłębowiec	8	33-23/9
	Kłębowiec	9	33-23/10
	Kłębowiec	10	33-23/11
	Kłębowiec	11	33-23/12
	Kłębowiec	12	33-23/13
	Kłębowiec	13	33-23/14
	Kłębowiec	14	33-23/15
	Kłębowiec	15	33-23/16
	Kłębowiec	16	33-23/17
	Kłębowiec	17	33-23/18
	Kłębowiec	18	33-23/19
	Kłębowiec	19	33-23/20
	Kłębowiec	20	33-23/21
	Kłębowiec	21	33-23/22
	Kłębowiec	22	33-23/23
	Kłębowiec	23	33-23/24
	Kłębowiec	24	33-23/25
	Kłębowiec	25	33-23/26
	Kłębowiec	26	33-23/27
	Kłębowiec	27	33-23/28
	Kłębowiec	28	33-23/29
	Kłębowiec	30	33-23/31
	Kłębowiec	31	33-23/32
	Kłębowiec	32	33-23/33
	Kłębowiec	33	33-23/34
	Kłębowiec	34	33-23/35

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
	Kłębowiec	35	33-23/36
	Kłębowiec	36	33-23/37
	Kłębowiec	37	33-23/38
	Kłębowiec	38	33-23/39
KŁOSOWO	Kłosowo	1	31-21/2
	Kłosowo	2	31-21/3
	Kłosowo	3	31-22/6
KOLNO	Kolno	2	32-22/12
KOŁATNIK	Ostrowiec	1	33-24/7
	Wiesiółka	37	33-23/51
	Wiesiółka	38	33-23/52
LASKI WAŁECKIE	Laski Wałeckie	1	32-21/4
LIPIE	Lipie	1	31-21/4
LUBNO	Lubno	1	33-22/1
	Lubno	14	33-23/1
	Lubno	15	33-22/2
	Lubno	17	33-22/4
	Lubno	19	33-22/6
	Lubno	21	33-22/8
	Lubno	22	33-22/9
	Lubno	24	33-22/11
	Lubno	27	33-22/14
	Lubno	28	33-22/15
	Lubno	30	33-22/26
	Lubno	31	33-22/27
ŁUGI	Ługi	1	35-22/26
	Ługi	2	35-22/27
	Ługi	3	35-22/28
	Ługi	4	35-22/29
	Ługi	6	35-22/31
	Ługi	7	35-22/32
	Ługi	8	35-22/33
	Ługi	9	35-22/34
	Ługi	10	35-22/35
	Ługi	11	35-22/36
	Ługi	12	35-22/37

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
	Ługi	13	35-22/38
NAGÓRZE	Zagórki	2	35-22/10
	Zagórki	3	35-22/11
	Zagórki	5	35-22/13
NAKIELNO	Nakielno	1	34-22/1
	Nakielno	2	34-22/2
	Nakielno	3	34-22/3
	Nakielno	4	34-22/4
	Nakielno	5	34-22/5
PRUSINOWO	Prusinowo	1	35-22/40
	Prusinowo	3	35-22/42
	Prusinowo	4	35-22/43
	Prusinowo	5	35-22/44
	Prusinowo	8	35-22/47
	Prusinowo	9	35-22/48
	Prusinowo	11	35-22/50
	Prusinowo	12	35-22/51
	Prusinowo	13	35-22/52
	Prusinowo	14	35-22/53
	Prusinowo	17	35-22/56
	PRZYBKOWO	Chwiram	15
Chwiram		16	35-23/11
Dobino		1	35-24/2
Dobino		2	35-24/3
Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
RÓŻEWO	Różewo	1	35-23/22
	Różewo	1	36-24/1
	Różewo	2	36-24/2
	Różewo	3	36-24/3
	Różewo	3	35-23/23
	Różewo	4	36-24/4
	Różewo	4	35-23/24
	Różewo	5	36-24/5
	Różewo	5	35-23/25
	Różewo	6	36-24/6
	Różewo	11	35-24/16

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
	Różewo	12	35-24/17
	Różewo	13	35-24/18
	Różewo	14	35-24/19
	Różewo	15	35-24/20
	Różewo	16	35-24/21
	Różewo	17	36-23/36
	Różewo	18	36-23/37
	Różewo	19	36-23/38
	Różewo	21	36-23/40
	Różewo	22	36-23/41
	Różewo	24	36-23/43
	Różewo	25	36-23/44
	Różewo	26	36-23/45
	Różewo	27	36-23/46
	Różewo	28	36-23/47
	Różewo	29	36-23/48
	Różewo	30	36-23/49
	Różewo	31	36-23/50
	Różewo	32	36-23/51
	Różewo	33	36-23/52
	Różewo	36	36-23/55
	Różewo	37	36-23/56
	Różewo	38	36-23/57
RUDKI	Rudki	1	31-22/7
	Rudki	2	31-22/8
	Rudki	3	31-22/9
	Rudki	4	31-22/10
	Rudki	5	31-22/11
	Rudki	6	31-22/12
	Rudki	7	31-22/13
	Rudki	9	31-23/1
	Rudki	10	31-23/2
	Rudki	11	31-23/3
	Rudki	12	31-23/4
	Rudki	13	31-23/5
	Rudki	14	31-23/6
	Rudki	15	31-23/7
	Rudki	16	31-23/8

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
	Rudki	17	31-23/9
	Rudki	18	31-23/10
	Rudki	19	31-23/11
	Rudki	21	32-22/7
	Rudki	22	32-22/8
	Rudki	23	32-23/1
RUTWICA	Rutwica	1	35-22/1
	Rutwica	3	35-22/3
	Rutwica	4	35-22/4
	Rutwica	5	35-22/5
	Rutwica	6	35-22/6
	Rutwica	7	35-22/7
	Rutwica	9	35-21/20
	Rutwica	12	35-21/23
	Rutwica	14	35-21/25
	Rutwica	15	35-21/26
STRĄCZNO	Strączno	2	34-22/6
	Strączno	3	34-22/9
	Strączno	4	34-22/10
	Strączno	5	34-22/11
	Strączno	6	34-22/12
	Strączno	7	34-22/8
	Strączno	7	35-22/14
	Strączno	9	35-22/16
	Strączno	10	35-22/17
	Strączno	11	35-22/18
	Strączno	12	35-22/19
	Strączno	13	35-22/20
	Strączno	14	35-22/21
	Strączno	15	35-22/22
	Strączno	16	35-22/23
	Strączno	17	35-22/24
	Strączno	18	35-22/25
	SZWECJA	Szwecja	1
Szwecja		2	32-24/19
Szwecja		3	32-24/20
Szwecja		4	32-24/21
Szwecja		5	32-24/22

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
	Szwecja	6	32-24/23
	Szwecja	7	32-24/24
	Szwecja	8	32-24/25
	Szwecja	9	32-24/26
	Szwecja	10	32-24/27
	Szwecja	11	32-24/28
	Szwecja	12	32-24/29
	Szwecja	13	32-24/30
	Szwecja	14	32-24/31
	Szwecja	15	32-24/32
	Szwecja	16	32-24/33
	Szwecja	17	32-24/34
	Szwecja	18	32-24/35
	Szwecja	19	32-24/36
	Szwecja	20	32-24/37
	Szwecja	21	32-24/38
	Szwecja	23	33-24/2
	Szwecja	27	33-24/6
	Zdbice	17	32-24/17
ŚWIĘTOSŁAW	Kolno	3	32-22/13
	Kolno	4	32-22/14
	Kolno	5	32-22/15
	Kolno	6	32-22/16
	Kolno	7	32-22/17
	Kolno	8	32-22/18
WAŁCZ 112	Przybkowo	1	34-23/91
	Przybkowo	2	34-23/92
	Przybkowo	3	34-23/93
	Przybkowo	4	34-23/94
	Przybkowo	5	34-23/95
	Przybkowo	6	34-23/96
	Przybkowo	7	34-23/97
	Przybkowo	8	34-23/98
	Przybkowo	9	34-23/99
	Przybkowo	12	34-24/46
	Przybkowo	13	34-24/47
	Przybkowo	14	34-24/48
	Przybkowo	15	34-24/49

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
	Przybkowo	16	34-24/50
	Przybkowo	17	34-24/51
	Przybkowo	18	34-24/52
	Przybkowo	19	34-24/53
	Przybkowo	20	34-24/54
	Przybkowo	21	34-24/55
	Przybkowo	22	34-24/56
	Przybkowo	23	34-24/57
	Wybudowanie Wałcz	1	35-23/19
	Wybudowanie Wałcz	2	35-23/20
WAŁCZ 55	Lubno	1	34-23/1
	Lubno	2	34-23/2
	Lubno	3	34-23/3
	Lubno	4	34-23/4
	Lubno	5	34-23/5
	Lubno	6	34-23/6
	Lubno	7	34-23/7
	Lubno	8	34-23/8
	Lubno	9	34-23/9
	Lubno	10	34-23/10
	Lubno	11	34-23/11
	Lubno	12	34-23/12
WITANKOWO	Witankowo	1	34-24/12
	Witankowo	2	34-24/13
	Witankowo	3	34-24/14
	Witankowo	4	34-24/15
	Witankowo	5	34-24/16
	Witankowo	6	34-24/17
	Witankowo	7	34-24/18
	Witankowo	8	34-24/19
	Witankowo	9	34-24/20
	Witankowo	10	34-24/21
	Witankowo	11	34-24/22
	Witankowo	12	34-24/23
	Witankowo	13	34-24/24
	Witankowo	14	34-24/25

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
	Witankowo	15	34-24/26
	Witankowo	16	34-24/27
	Witankowo	17	34-24/28
	Witankowo	18	34-24/29
	Witankowo	19	34-24/30
	Witankowo	20	34-24/31
	Witankowo	21	34-24/32
	Witankowo	22	34-24/33
	Witankowo	23	34-24/34
	Witankowo	24	34-24/35
	Witankowo	25	34-24/36
	Witankowo	26	34-24/37
	Witankowo	27	34-24/38
	Witankowo	28	34-24/39
	Witankowo	29	34-24/40
	Witankowo	30	34-24/41
	Witankowo	31	34-24/42
	Witankowo	32	34-24/43
	Witankowo	33	34-24/44
	Witankowo	35	34-24/58
	Witankowo	35	35-24/47
	Witankowo	36	34-24/59
	Witankowo	36	35-24/48
	Witankowo	37	35-24/49
	Witankowo	40	35-24/52
	Witankowo	42	35-24/54
	Witankowo	58	35-24/50
ZDBICE	Zdbice	1	32-24/1
	Zdbice	2	32-24/2
	Zdbice	3	32-24/3
	Zdbice	4	32-24/4
	Zdbice	5	32-24/5
	Zdbice	6	32-24/6
	Zdbice	7	32-24/7
	Zdbice	8	32-24/8
	Zdbice	9	32-24/9
	Zdbice	10	32-24/10
	Zdbice	11	32-24/11

Obręb	Nazwa stanowiska	Numer stanowiska	Numer AZP
	Zdbice	12	32-24/12
	Zdbice	13	32-24/13
	Zdbice	14	32-24/14
	Zdbice	15	32-24/15

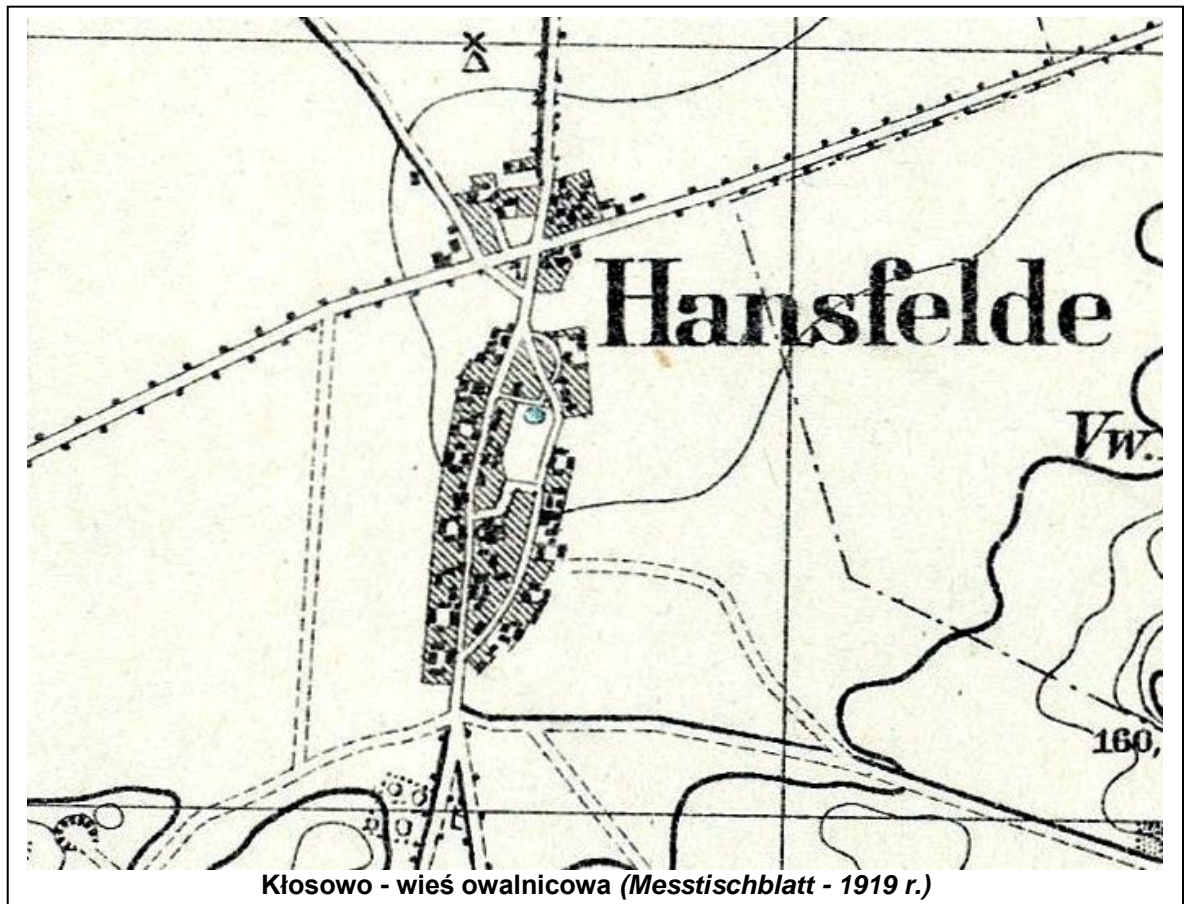
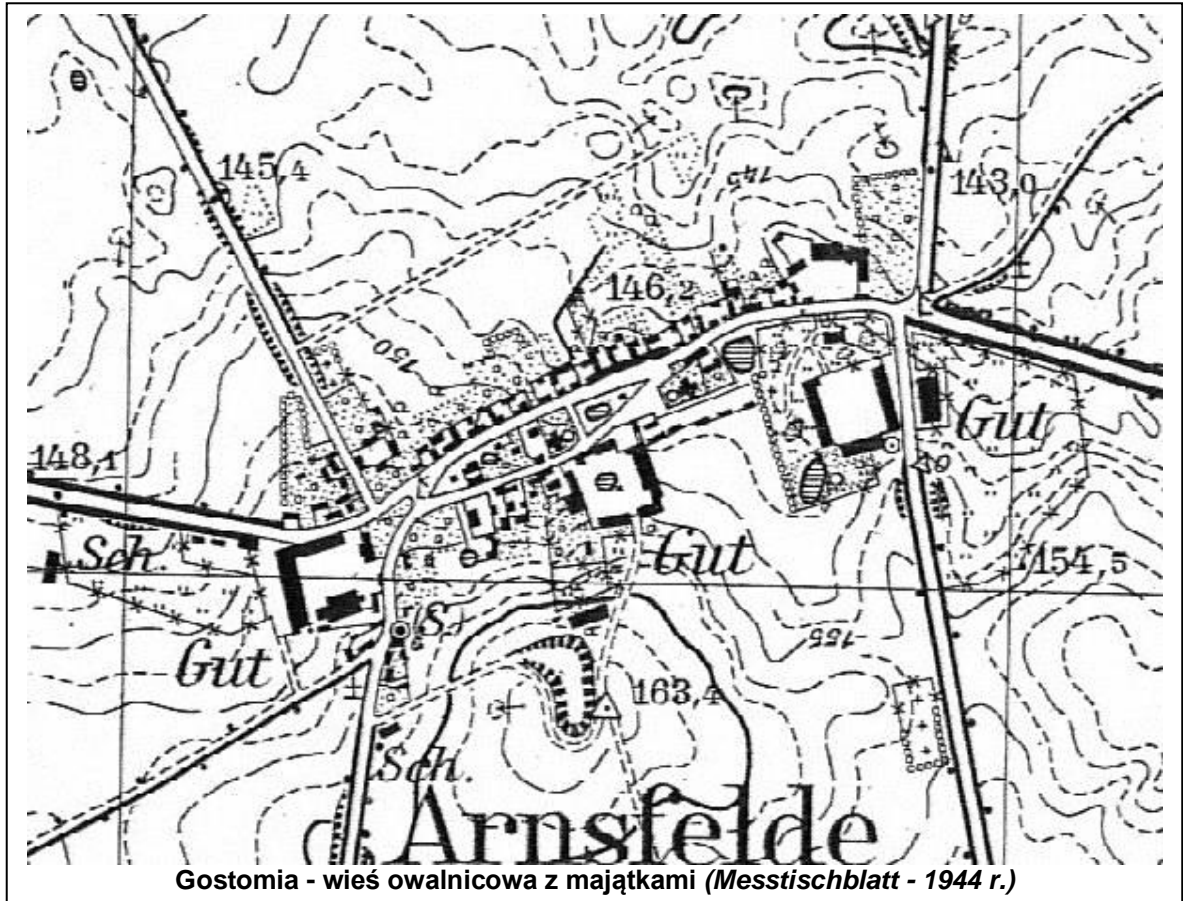
Załącznik nr 4

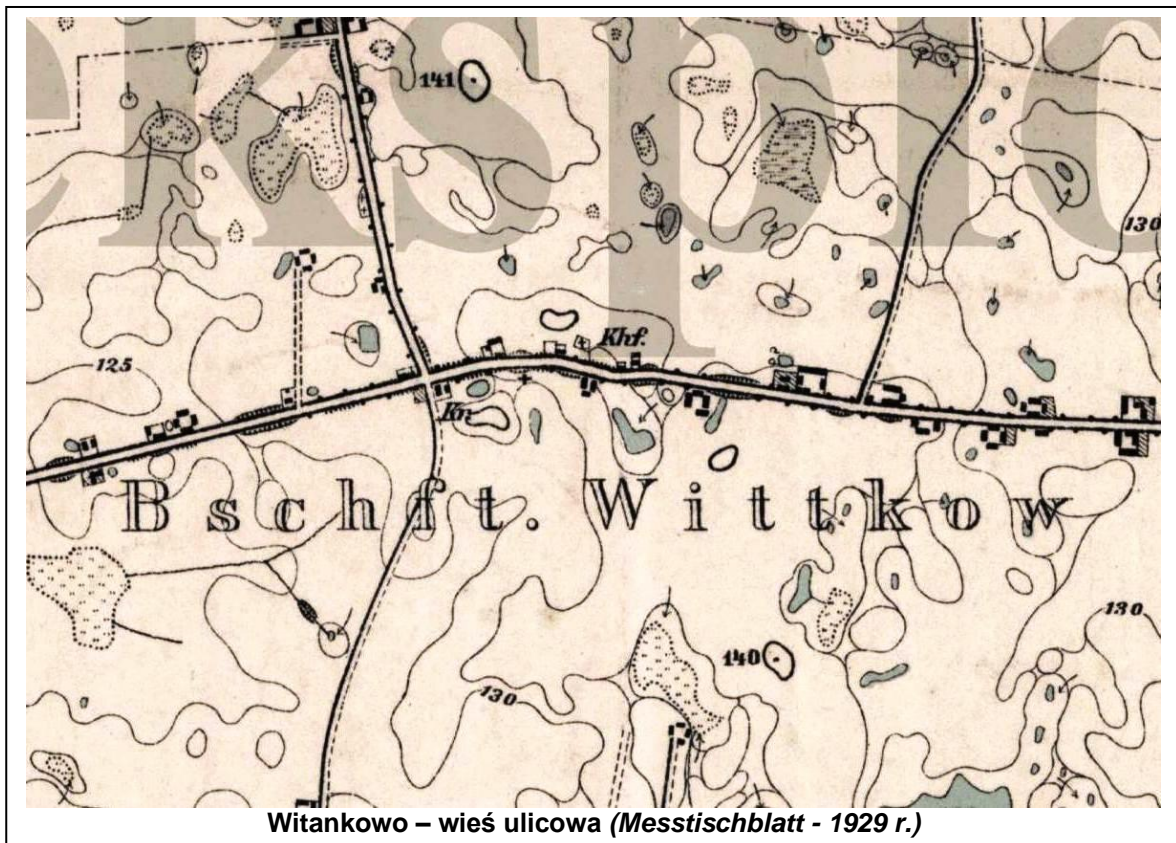
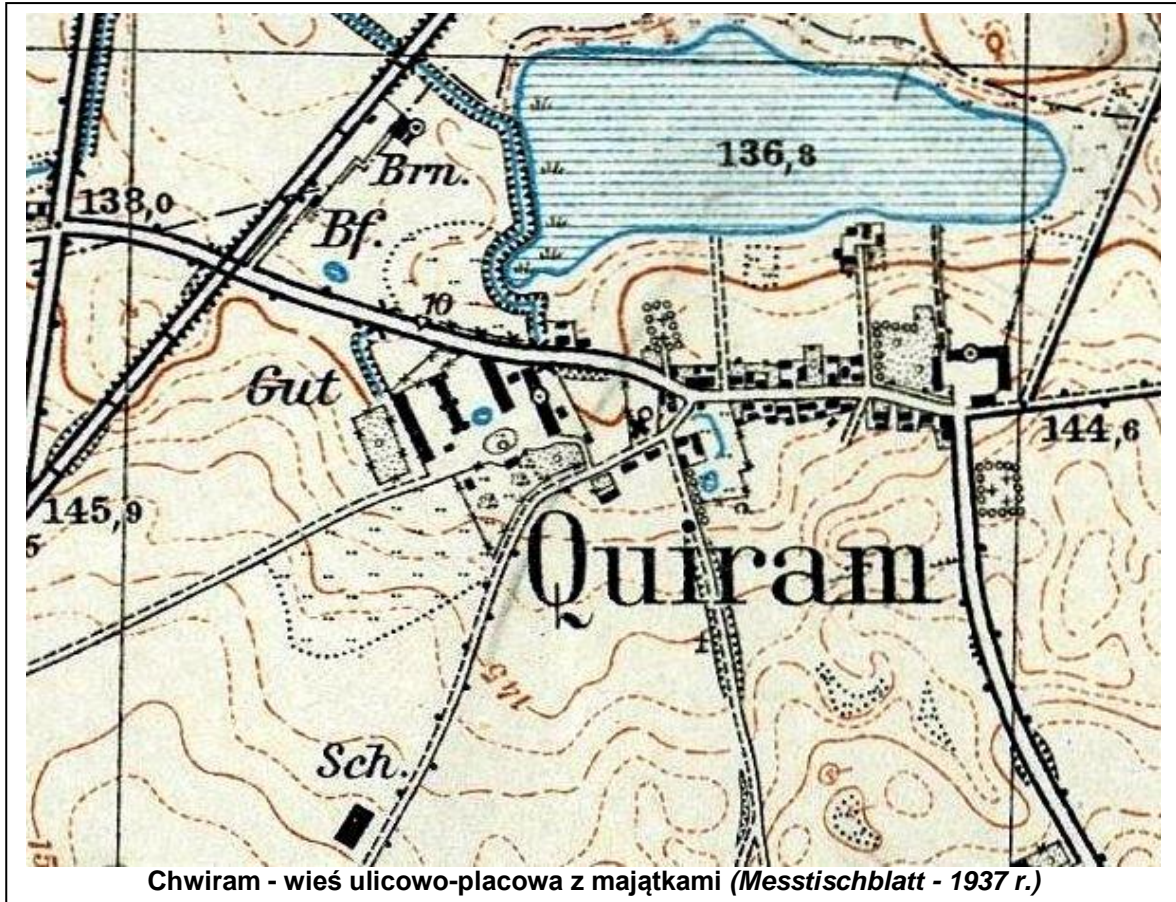
Obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków, wskazane przez wójta Gminy Wałcz

GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta gminy Wałcz -
(2015 r.)

L.P.	Miejscowość	Adres	Obiekt (nazwa własna)	Stan zachowania (wartości zabytkowe) ocena: 2 - 5
1.	Kolno		kościół pw. św. Józefa Oblubieńca NMP	4 - dobry
2.	Zdbice		kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	4 - dobry

Chude – majątek (Messtischblatt - 1929 r.)

Łąki – folwark (Messtischblatt - 1944 r.)

IKONOGRAFIA

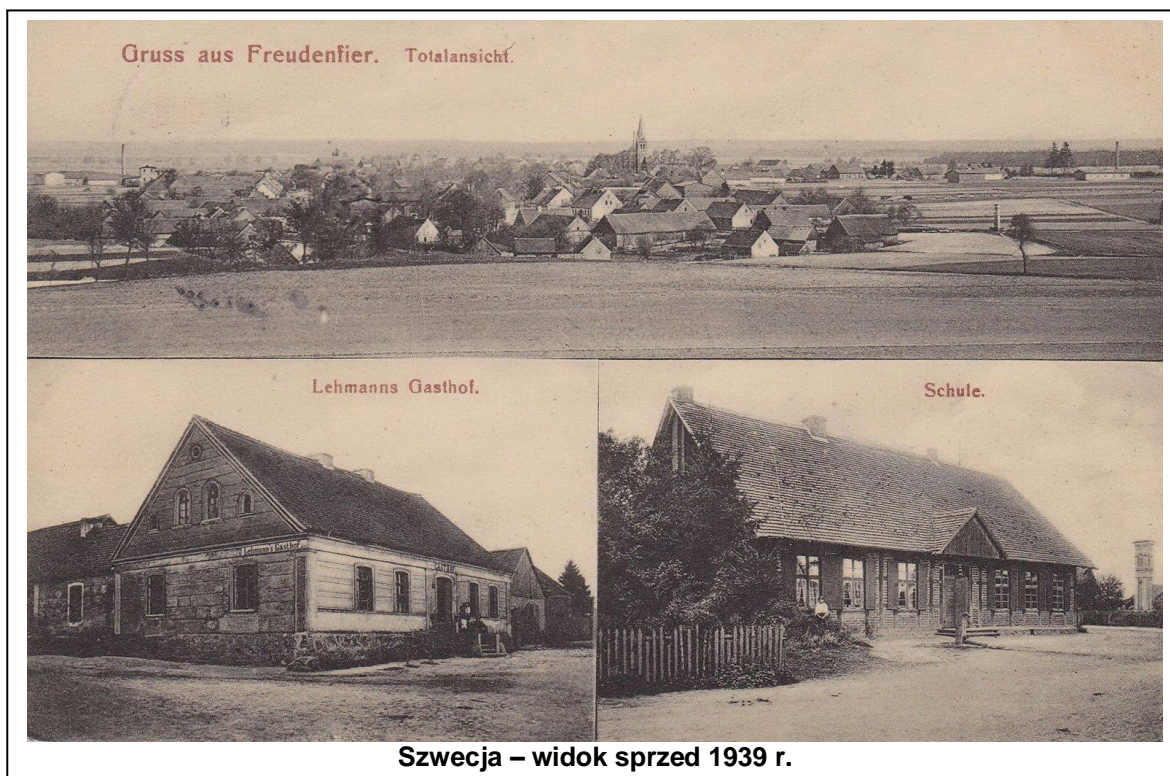

Ostrowiec – widok sprzed 1939 r.

Strączno – widok sprzed 1939 r.

ILUSTRACJE
KOŚCIOŁY

Golce – kościół p.w św. Antoniego Padewskiego – 1664 r.

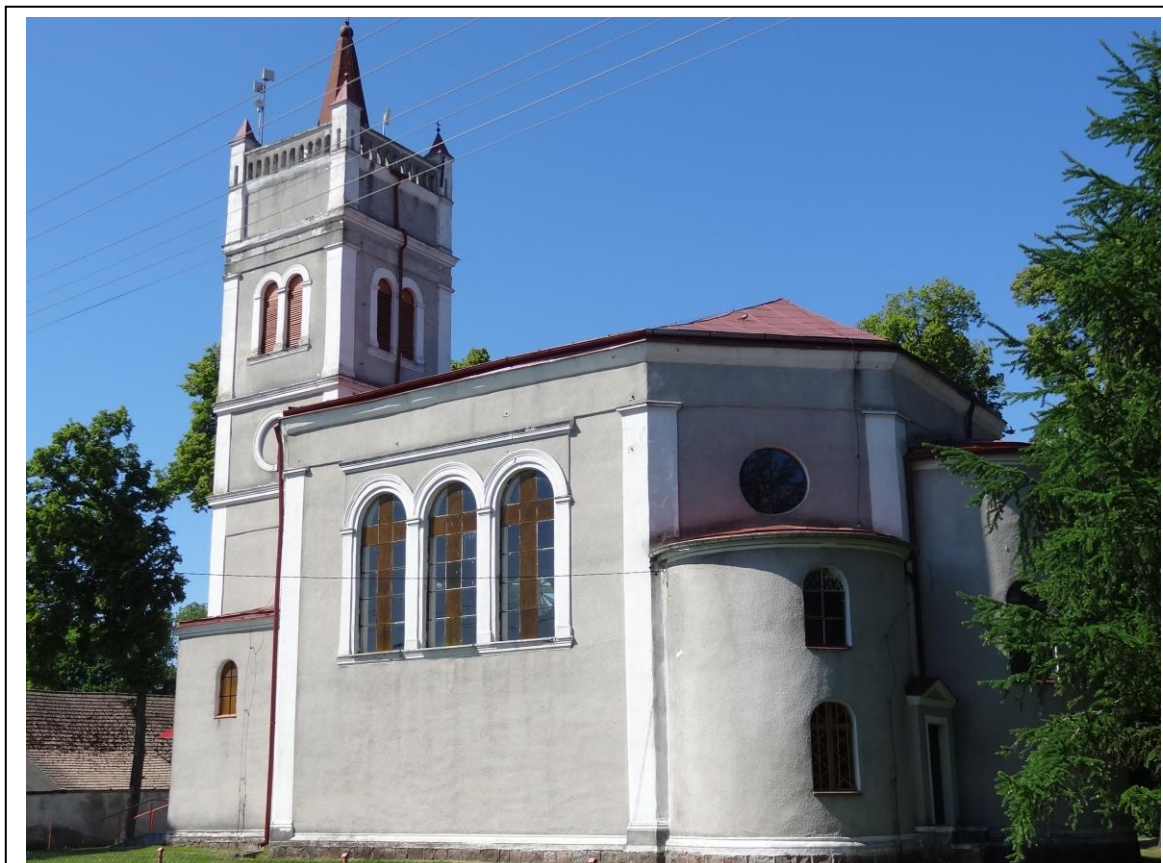
Gostomia – kościół pw. św. Jana Chrzciciela – 1818-1820

Dobino – kościół pw. św. Piotra i Pawła – 1836 r.

Szwecja – kościół pw. św. Jakuba Apostoła – 1877 r.

Lubno – kościół pw. Chrystusa Króla – 1875 r.

Kolno – kościół pw. św. Józefa Oblubieńca – 1826 r.

KAPLICZKI

Gostomia – kpl. Chrystusa Frasobliwego

Różewo – kpl. MB Niepokalanej

Dobino – kpl. MB Bolesnej (Pieta)

Witankowo – kpl. Krzyż Świętego

PALCE - DWORY

Kłebowiec – pałac (ruina) – 1 poł. XVIII w.

Chwiram – pałac – 1915 r.

Dzikowo – dwór (ruina) – 1 poł. XIX w.

Sitowo – dwór – 2 poł. XIX w.

PARKI

Wieszółka – park dworski – poł. XIX w.

Chude – park dworski – kon. XIX w.

FOLWARKI

PRZEMYSŁ - TECHNIKA

Czapla Młyn – młyn wodny (elektrownia) – 1936 r.

Gostomia – gorzelnia (ob. dom) – I. 10. XX w.

Rutwica – dworzec kolejowy (zespół) – kon. XIX – I. 20. XX w.

Dobino – dworzec kolejowy (zespół) – kon. XIX – I. 20. XX w.

ZABUDOWA KOMUNALNA

Górnica – szkoła (ob. dom) – pocz. XX w.

Rutwica – szkoła (ob. dom) – I. 10. XX w.

ZABUDOWA MIESZKALNA

Nakielno – chałupa podcieniowa – 2 poł. XVIII w.

Rudki – dom – 4 ćw. XIX w.

Szwecja – plebania – 4 ćw. XIX w.

Ostrowiec – dom – I. 20. XX w.